

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 40ος • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 247 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2017 • ΤΕΒΕΤ-ΣΙΒΑΝ 5777

Μελέτες για τον Αντισημιτισμό πριν και μετά το Ολοκαύτωμα

Το φαινόμενο υπάρχει όπως και οι δράσεις για την καταπολέμησή του

Η ΗΜΕΡΑ ΜΝΗΜΗΣ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ (27η Ιανουαρίου) και οι σχετικές δράσεις έχουν εξελιχθεί σε μία ενεργή διαδραστική διαδικασία επεξεργασίας της ιστορίας της γενοκτονίας των Εβραίων και των πτυχών της Γερμανικής Κατοχής. Κάθε χρόνο νέα θέματα έρχονται στη δημοσιότητα και δίνουν το έναυσμα για έρευνα σε νέα, ανεξερεύνητα ακόμη πεδία.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΦΕΤΙΝΕΣ ΠΟΙΚΙΛΕΣ δραστηριότητες που έγιναν στην Ελλάδα ιδιαίτερα τονίζουμε τη σημασία της καθιέρωσης της εκδήλωσης στην Ελληνική Βουλή και την ομιλία του Προέδρου της Νίκου Βούτση μπροστά στην αναθηματική στήλη των Εβραίων που είχαν διατελέσει βουλευτές και εξοντώθηκαν στο Ολοκαύτωμα, την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας για τον αντισημιτισμό, με πρωτοβουλία ερευνητικής ομάδας του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών, στα πλαίσια της εκδήλωσης «Γνωρίζουμε; Θυμόμαστε; Διδασκόμαστε;», που έγινε στην Αθήνα, την ευρεία απήχηση του διαγωνισμού βίντεο της Γ.Γ. Θρησκευμάτων και του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος για τα σχολεία με θέμα «Το παιδί θύμα του Ολοκαυτώματος», την πλακέτα που αναρτήθηκε στο 72ο Δημοτικό Σχολείο, όπου προπολεμικά λειτουργούσε το εβραϊκό σχολείο, στη μνήμη των μαθητών που διώχθηκαν και αφανίστηκαν στο Ολοκαύτωμα, την υπογραφή συμφώνου συνεργασίας μεταξύ Υπουργείου Παιδείας, Ιδρύματος Γιαντ Βασέμ και Ε.Μ.Ε. για τη διατήρηση της μνήμης του Ολοκαυτώματος μέσα από τη συνεχιζόμενη έρευνα και τη σειρά εκδόσεων προσωπικών μαρτυριών των οποίων η αξιοποίηση γίνεται ολοένα και πιο πολύπλευρη στην εκπαίδευση και την τέχνη. (Σχετικές εκδόσεις παρουσιάζονται σ' αυτό το τεύχος).

ΟΛΕΣ ΑΥΤΕΣ ΟΙ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΕΣ, όπως και η πρώτη Έκθεση για τα «Περιστατικά εις βάρος χώρων θρησκευτικής σημασίας στην Ελλάδα» για το 2015, που εκδόθηκε και κυκλοφόρησε από το Τμήμα Θρησκευτικών

Ελευθεριών, της Γενικής Γραμματείας Θρησκευμάτων- δείχνουν την αταλάντευτη πρόθεση σθεναρής αντίδρασης στα φαινόμενα του αντισημιτισμού από πλευράς φορέων της Ελληνικής Πολιτείας και της κοινωνίας, αφού δυστυχώς οι δεισιδαιμονίες και οι αντισημιτικές συκοφαντίες καλά κρατούν ως τις μέρες μας.

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ο Ραββίνος Λάρισας Ηλίας Σαμπετάι, στη μελέτη του «Αντι-ιουδαϊκοί θρύλοι και συκοφαντίες», εξετάζει το φαινόμενο της διάδοσης αντισημιτικών μύθων (εδραιωμένο σε παγκόσμια κλίμακα αν και τόσο παράδοξο όσο και αβάσιμο) από τον 1ο μ.Χ. αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20ού με τη δικαστική κατάληξη/απόδειξη της πλαστότητας των «Πρωτοκόλλων των Σοφών της Σιών». Στα μετέπειτα χρόνια, η άνθιση των ψευδολογιών και των διαφόρων θεωριών συνωμοσίας συνεχίστηκε -και συνεχίζεται- ανεξάρτητα από τις έρευνες και τις περί του αντιθέτου αποδείξεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα στην Ελλάδα: οι δήθεν δηλώσεις του Χένρι Κίσινγκερ για την υποταγή του ελληνικού λαού, ισχυρισμοί ότι οι Εβραίοι είχαν ειδοποιηθεί πριν από το τρομοκρατικό χτύπημα των Διδύμων Πύργων και το πιο πρόσφατο αποκύημα της παραπληροφόρησης ότι οι Έλληνες Εβραίοι δεν πληρώνουν φόρους (!), συκοφαντία που εν μέσω των δεινών της οικονομικής κρίσης διεγείρει το μίσος κατά των Εβραίων. Όπως χαρακτηριστικά καταλήγει ο Ραββίνος Σαμπετάι: «Όσοι με σκοτεινούς σκοπούς συκοφαντούν συνανθρώπους τους ουσιαστικά μαρτυρούν τη δική τους αδυναμία να κατανοήσουν και να εκτιμήσουν το διαφορετικό».

ΜΕ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΠΛΕΥΡΑ του αντισημιτισμού, την άρνηση, τη σχετικοποίηση ή / και την εκμηδένιση του Ολοκαυτώματος, ασχολείται ο καθηγητής Ηθικής Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Διονύσης Δρόσος, στην εργασία του «Αντισημιτισμός: ακρό-

Συνέχεια στη σελ. 30

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Τα ονόματα των Εβραίων των Χανίων που χάθηκαν στη βύθιση του Τάναϊς το 1944 –λεπτομέρεια από έργο του Νίκου Σταυρουλάκη- “διατρέχουν” την πρόσοψη της Συναγωγής Ετζ Χαγίμ, σε μια καλλιτεχνική προσέγγιση του αφιερώματος του τεύχους στα 20 χρόνια από την αναστήλωση της Ετζ Χαγίμ και τον Νίκο Σταυρουλάκη.

עלילות נגד היהודים

Αντι-Ιουδαϊκοί θρύλοι και συκοφαντίες

Του Ραββίνου ΗΛΙΑ ΣΑΜΠΕΤΑΪ

Τίποτε δεν είναι πιο βάρβαρο από το να περιφρονεί ή να ποδοπατεί κανείς μια πολιτιστική κληρονομιά!

Γιόχαν Γκ. Χέρντερ, Γερμανός Προτεστάντης Θεολόγος-Φιλόσοφος (1774-1803). Βλ. Isaiah Berlin, *Κόντρα στο ρεύμα. Δοκίμια στην ιστορία των ιδεών*, εκδ. Scripta, Αθήνα 2003, σελ. 88-95. Επιπλέον βιογραφικά στοιχεία, Εγκ. Π. Λ. Β., 52:460-461.

Πλήθος κειμένων και διατριβών με συκοφαντικό, διαστρεβλωτικό, αντι-Ιουδαϊκό περιεχόμενο κυκλοφορούν από παλαιωτάτων χρόνων έως την εποχή μας. Η αρχή αυτού του φαινομένου ανάγεται στην *Αλεξάνδρεια των Ελληνιστικών χρόνων*.¹

Η διαστρέβλωση της Ιουδαϊκής Διδασκαλίας αποτελεί εκ πρώτης όψεως φαινόμενο παράδοξο, δυσεξήγητο, αντίθετο προς πάσα λογική, αφού η **Τορά** – **πῆρη: Πεντάτευχος** είναι προσιτή σε κάθε ενδιαφερόμενο αναγνώστη. Κανένα άλλο κείμενο δεν είναι πιο ξεκάθαρο και ανοιχτό σε όλους τους ενδιαφερόμενους από ότι η Εβραϊκή Βίβλος, μεταφρασμένη στις κυρίαρχες γλώσσες κάθε ιστορικής περιόδου.

Εξαιτίας της καταστροφής του αρχαίου Ιουδαϊκού κράτους από τους Ασσυρίους το 586 π.κ.π., της εξορίας σημαντικού τμήματος του λαού και της μετέπειτα εθελουσίας μακροχρόνιας Διασποράς των Ιουδαίων, η Τορά και όλα τα υπόλοιπα βιβλία του Ιουδαϊκού **Βιβλικού Κανόνα: ΤαΝάΧ** – **תנ"ך** κυκλοφορούν ήδη από τον 6ο αιώνα π.κ.π. σε Αραμαϊκή² και λίγο αργότερα σε Ελληνική μετάφραση. Από την μετάφραση των Εβδομήκοντα προήλθε αργότερα η Λατινική μετάφραση της *Βουλγάτα* και ακολούθησαν, σταδιακά, μεταφράσεις σε όλες τις Ευρωπαϊκές γλώσσες.

Οι Ιουδαϊκές Γραφές δεν αποτυπώνονται σε δυσνόητα σφηνοειδή γράμματα πάνω σε όστρακα ή, με ιερογλυφικά ιδεογράμματα. Βρίσκονται στα χέ-

ρια κάθε ενδιαφερόμενου αναγνώστη – μελετητή. Η Εβραϊκή Βίβλος είναι από την αρχαιότητα έως σήμερα το βιβλίο με τις περισσότερες πωλήσεις σε όλη την υφήλιο. Το βιβλίο που, όπως εύστοχα παρατήρησε ο **Μαξ Ντίμοντ**, έχει εισχωρήσει σε περισσότερα παγανιστικά σπίτια απ' ότι σε Ιουδαϊκά.³ Όποιος επιθυμεί να ενημερωθεί για την Βιβλική Διδασκαλία δεν χρειάζεται να ανατρέξει σε δυσεύρετα ή δυσνόητα κείμενα, αλλά μπορεί να ξεφυλλίσει την Βίβλο μέσα στην οικία του ή να ρωτήσει τον γείτονα της διπλανής πόρτας για να απαντηθούν όλες οι απορίες και τα ερωτηματικά. Η παρανόηση της διδασκαλίας της Τορά μπορεί να γίνει μόνον από όσους φορούν παραμορφωτικούς φακούς!

Η Πεντατευχική Διδασκαλία και Νομοθεσία έχουν παρεξηγηθεί όσο κανένα άλλο κείμενο. Αρχαίοι και σύγχρονοι συγγραφείς διακωμωδούν και διαστρεβλώνουν το περιεχόμενο της Βίβλου. Δείχνουν έτσι μιαν αστείρευτη διάθεση να συκοφαντήσουν την Ιουδαϊκή θρησκεία και τους πιστούς της.

Α) ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΕΦΑΛΗΣ ΟΝΟΥ:

פולקן של ראש המור

Ο Αλεξανδρινός γραμματικός και πολίτωρ **Απίων** (1ος αιώνας κ.π.) διέδωσε έναν αβάσιμο και τελείως ανόητο θρύλο: ότι οι Ιουδαίοι στο Μπέτ Αμικντάς: **בית המקדש**, στον Ναό της Ιερουσαλήμ λάτρευαν μια επιχρυσωμένη κεφαλή όνου:

Αποκότησε να πει ο Απίων, πως μέσα σ' αυτό το ναό έχουν οι Ιουδαίοι μια γαϊδουροκεφαλή και την προσκυνούν και πιστεύουν πως της αξίζει μια τέτοια λατρεία. Και βεβαιώνει, πως ανακαλύφθηκε τότες, που ο Αντίοχος κούρσεψε το ναό και την ηύραν, τη γαϊδουροκεφαλή αυτή, κ' είταν, λέει, καμωμένη από χρυσάφι κ' είχε χρηματική αξία μεγάλη.

Τον Απίωνα εγκάλεσε ο Ιουδαίος Ελληνιστής λόγιος και ιστορικός **Ιώσηπος**, ο οποίος έγραψε:

Σ' αυτά έχω να του πω, ότι σαν Αιγύπτιος που είναι, ακόμα κ' αν βρισκόταν εκεί στο ναό ένα τέτοιο πράμα, δεν έπρεπε να μας κατηγορεί γι' αυτό, γιατί ο γάδαρος δεν είναι κατώτερος από τις νυφίτσες και τους τράγους και τ' άλλα ζώα που τα πιστεύουν αυτοί για θεούς. Ύστερα, πως δεν καταλαβαίνει τέλος πάντων, πως αυτά τα ίδια τα πράματα του ξεσκεπάζουν τις απίστευτες ψευτιές του. Εμάς, πάντα οι ίδιοι νόμοι μας κυβερνούν και τους είμαστε αιωνίως πιστοί. Κι' άμα χτυπήσαν διάφορες κακοτυχίες την πόλη μας όπως κ' άλλες πολιτείες, κ' ο Πίος κ' ο Πομπήιος ο μέγας κ' ο Λικίνιος Κράσσοσ και τελευταία ο Τίτος Καίσαρ μας νίκησαν και πήραν το ναό, δεν ηύραν τέτοιο πράμα εκεί, παρά μιάν ολοκάθαρη λατρεία, που απ' αυτήν κρυμμένο και μυστικό για τους ξένους τίποτα δεν υπάρχει. Κι' ο Αντίοχος άδικα και παράνομα ξεγύμνωσε το ναό και τον παραβίασε μόνο και μόνο γιατί είχε ανάγκη από χρήματα και ότι χωρίς νάνα εχθρός μας ρίχτηκε απάνου σε μας, τους συμμάχους και φίλους του κ' ότι δεν ηύρε τίποτε το γελοίο μέσα στο ναό. Αυτό και πολλοί κ' αξιόπιστοι ιστορικοί το επιβεβαιώνουν, όπως ο Πολύβιος ο Μεγαλοπολίτης, Στράβων ο Καππαδόκης, Νικόλαος ο Δαμασκηνός κ' οι Χρονογράφοι Τιμαγένης, Κάστωρ και Απολλόδωρος. Όλοι αυτοί μαρτυρούν, πως επειδή είχαν ανάγκη από χρήματα ο Αντίοχος, παραβίασε τις συνθήκες και κούρσεψε το ναό των Ιουδαίων, που είταν γεμάτος χρυσάφι κ' ασήμι. Αυτό λοιπόν έπρεπε να προσέξει ο Απίων, αν δεν είχε ο ίδιος γαδάρου καρδιά κ' αδιαντροπιά του σκύλου, αυτά που συνηθίζουν αυ-

τοί να λατρεύουν. Ούτε μπορεί καμιά άλλη, εξόν απ' αυτή, λογική σκέψη να δικαιολογήσει την ψευτιά του. Εμείς, στους γαδάρους, ούτε τιμή ούτε δύναμη καμιά απονέμομε, όπως οι Αιγύπτιοι στους κροκόδειλους και τις οχιές, αφού εκείνοι που δαγκάνονται απ' αυτές ή καταπίνονται από κροκόδειλους θεωρούνται μακάριοι και ευάρεστοι στον θεό. Εμείς, κι όλοι γνωστικοί άνθρωποι, τους γαδάρους τους έχουμε για να τους φορτώνουμε κι' άμα καθώς πλησιάζουν στ' αλώνια ρίχνουν το κεφάλι κάτω ή δεν πάνε από το δρόμο που θέμε, τρώνε αρκετές γερές ξυλιές, γιατί γι' αυτό τους έχουμε, για τις δουλειές μας και για τις γεωργικές μας ανάγκες. Ο Απίων λοιπόν ή είταν απ' όλους ο πιο αδέξιος ψεύτης ή στάθηκε ανίκανος να βγάλει ένα δίκιο συμπέρασμα από τη βάση που ξεκίνησε, την ώρα που καμιά μομφή από κει δε μπορούσε να βγει εναντίον μας.⁴

Η μεθοδολογία του Απίωνος συνίστατο στην δημοσιοποίηση οιασδήποτε δυσφημιστικής για τους Ιουδαίους ιστορίας, αληθινής ή φανταστικής. Υπήρξε ένας συνεπής αντισημίτης. Η συκοφάντηση των Ιουδαίων κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους, έγραψε ο **Τζέιμς Πάρκες**, είναι απόλυτα συνυφασμένη με το περιβάλλον της αρχαίας Αιγύπτου, όπου λατρεύονταν μια σειρά από κεφαλές ζώων ως θεότητες!⁵

Για την αντισημιτική δράση του Απίωνος, ο **Ιώσηπος** έγραψε στην **Ιουδαϊκή Αρχαιολογία** (ΙΗ' 257):

Μετά την ανακήρυξή του εις πολίτην της Αλεξανδρείας ηγήθη της αντισημιτικής παρατάξεως και ετέθη επί κεφαλής της αποσταλείσης προς τον Καλιγούλαν πρεσβείας, ήτις είχε εντολήν να αντικρούση τις κατά των Ελλήνων αιτιάσεις των Ιουδαίων.

Για τα αίτια που οδήγησαν σε αντιπαράθεση Ιουδαίους και Έλληνες στην Πτολεμαϊκή Αλεξάνδρεια, ο Μητροπολίτης **Μεθόδιος Φούγιας** έγραψε:

Οι Ιουδαίοι, λαός προοδευτικός και προνομιούχος εκ φύσεως, βρήκαν στην Αίγυπτο την ευκαιρία να προκόψουν. Απολαμβάνοντας και την κοινοτική ελευθερία από τους Πτολεμαίους, ήταν 100.000 αρχικά και κατείχαν τα δύο εκ των πέντε τμημάτων της πόλεως.

Πέντε μοίρας της πόλεως εισίν, επώνυμοι των πρώτων στοιχείων της εγγραμμάτου φωνής· τούτων δύο Ιουδαϊκάι λέγονται, δια το πλείστους Ιουδαίους εν ταύταις κατοικείν· οικούσι δε και εν ταις άλλαις ουκ ολίγοι σποράδες⁶

Έφθασαν με τη διασπορά τους στη γύρω ύπαιθρο χώρα το ένα εκατομμύριο. [...] Κατ' αυτόν τον τρόπο οι Ιουδαίοι της Αιγύπτου ευημερήσαντες υλικώς και πνευματικώς και εξελληνισθέντες αποτελούν σπουδαίο σταθμό στην ιστορία τους αλλά και στην πρόοδο του εκεί ελληνισμού. Εδέχθησαν και υιοθέτησαν την ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό πολιτισμό και έμειναν στην ιστορία ως ελληνιστές Ιουδαίοι. [...] Αλλά παρόλα αυτά με τη συμμετοχή του όχλου της Αλεξάνδρειας προκαλούνται θορυβώδεις ταραχές οι οποίες είχαν αντισημιτικό χαρακτήρα. Ο αντισημιτισμός κατέληξε στην καταστροφή των Ιουδαίων της Αλεξάνδρειας επί του Ρωμαίου επάρχου Αβιλίου Φλάκκου (πέθανε εξόριστος στην Άνδρο το 38 μ.Χ.) [...].⁷

Σε αντίθεση με τον Απίωνα, άλλοι Έλληνες συγγραφείς εμπνέονταν από ειλικρινή πνευματική διάθεση αναζήτησης και καταγραφής της αλήθειας. Ο Έλληνας ιστορικός από την Θράκη **Εκαταίος ο Αβδηρίτης** (3ος αιώνας π.κ.π.) μας κληροδότησε μια τελείως διαφορετική εικόνα για τους Ιουδαίους:

Ο δε Εκαταίος ο Αβδηρίτης, ανήρ φιλόσοφος και συγχρόνως ικανώτατος δια τας πράξεις, ακμάσας επί του βασιλέως Αλεξάνδρου και πλησίον του Πτολεμαίου του Λάγου ζήσας, δεν μνημονεύει παρέργως τους Ιουδαίους αλλά βιβλίον περί αυτών συνέγραψε [...] Έπειτα δε ο Εκαταίος σημειοί πάλιν πως διακειμέθα προς τους νόμους, ότι δηλ. προτιμώμεν να πάσχωμεν τα πάντα δια να μη παραβώμεν αυτούς και νομίζομεν ότι τούτο είναι καλόν. Λοιπόν, λέγει, και δυσφημούμενοι (οι Ιουδαίοι) υπό των γειτόνων και των ξένων επισκεπτών πάντες και ονειδιζόμενοι πολλάκις υπό των βασιλέων και σατραπών των Περσών δεν δύνανται να αλλάξουν γνώμην, αλλ' ανυπεράσπιστοι αντεπεξέρχονται χάριν τούτων (των νόμων) και προς βασάνους και

προς τους θανάτους τους φοβερωτάτους εξ όλων, χωρίς να αρνηθούν τα πάτρια.⁸

Εξάλλου στο έργο του *Αιγυπτιακά* ο Εκαταίος είδε την ουσία του Θεού του Ισραήλ που δίδαξε ο Μωυσής, ως έννοια καθαρά πνευματική, που ποτέ δεν περιγράφεται μέσα από είδωλα ή ανθρωπόμορφα ομοιώματα:

Άγαλμα δε θεών το σύνολον ου κατασκεύασε δια το μη νομίζειν ανθρωπόμορφον είναι το θεόν, αλλά τον περιέχοντα την γην ουρανόν μόνον είναι και των όλων κύριον.⁹

Ο **Παναγιώτης Κανελλόπουλος** στους Αθηναϊκούς Διαλόγους φέρει τον **Αδριανό** να περιγράφει τον Θεό των Ιουδαίων με τα παρακάτω λόγια:

Ο Θεός των Ιουδαίων είναι κάτι το φοβερά ασύλληπτο και ασύλληπτα φοβερό. Είναι άμορφος ωσάν την άμμο της ερήμου· είναι σα μια φωνή που βγαίνει από χείλη ανύπαρκτα.¹⁰

Ο **Καρλ Γιάσπερς** αναφερόμενος στη Β' Εντολή του Δεκάλογου, συνόψισε το άυλον του Θεού του Ισραήλ, ως εξής:

Η αληθινή μας στάση έναντι του Θεού βρήκε τη βαθύτερή της έκφραση στις φράσεις της Βίβλου: «*Ου ποιήσεις σεαυτώ είδωλον, ουδέ παντός ομοίωμα*», (Εξοδος, 20:4). Αυτά κάποτε εννοούσαν: Επειδή ο Θεός είναι άόρατος, απαγορεύεται να τον λατρέψης σε είδωλα, σε εικόνες και σε αγάλματα. Τούτη η συγκεκριμένη απαγόρευση βάθυνε μέχρι την ιδέα πως όχι μόνο δεν μπορείς να δης τον Θεό, αλλά ούτε να τον παραστήσης στο μυαλό σου, ούτε να τον σκεφθής. Κανένα ομοίωμα δεν του ταιριάζει και τίποτε δεν πρέπει να μπη στη θέση του. Όλα τα ομοιώματα, χωρίς εξαίρεση, είναι μύθοι, οι οποίοι ως τοιούτοι είναι γεμάτοι από νόημα μέσα στην εφήμερη συμβολικότητά τους, αλλά είναι δεισιδαιμονίες αν εκκληφθούν ως η ίδια η πραγματικότητα του Θεού.

Επειδή κάθε εξεικόνιση κρύβει ότι πάει να δείξη, ο καλύτερος τρόπος πλησίασης του Θεού είναι ο ανεικονισμός [...].¹¹

B) ΑΙΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ:

אֲדָתָא דְּלִילָא

Από τους Ελληνιστικούς χρόνους έλκει έπίσης την καταγωγή της η επαχθής, επαίσχυντη και άκρως αποκρουστική κατηγορία κατά των Ιουδαίων, η «**Αιματική κατηγορία: Αλιλάτ νταμ – אֲדָתָא דְּלִילָא**» ή, «συκοφαντία αίματος». Κατηγορία διαχρονική που ακούστηκε σε όλη την Ευρωπαϊκή ήπειρο αλλά, και στην Ελλάδα επανειλημμένως. Ακόμα και σήμερα οι Ιουδαίοι κατηγορούνται ότι δολοφονούν ξένους και πρωτίστως Χριστιανόπαιδα για να χρησιμοποιήσουν το αίμα των για την παρασκευή των αζύμων του Εβραϊκού Πάσχα: Πέσαχ – פֶּסַח, καθώς και για άλλες θρησκευτικές τελετουργίες.

Ένα συνονθύλευμα εσκεμμένων ψευδών, κίβδηλων κατηγοριών με επίκεντρο την δήθεν λαγνεία των Ιουδαίων για ανθρώπινο αίμα!¹²

Μια κατηγορία που όπως γράφει ο **Ιώσηπος** αποτελεί

Ένα άλλο παραμύθι γεμάτο ειρωνεία για μας [...] που γι' αυτό θάφτανε να πω, πως άμα αποφασίζει κανείς να μιλήσει για ευσέβεια, πιο μικρή αμαρτία είναι να περάσει ακάθαρτος μέσα στο ιερό, παρά να συκοφαντεί τους ιερείς του ναού. [...] Ο Απίων γένεται ο αντίλαλος άλλων εδώ και λέει, πως ο Αντίοχος βρήκε μέσα στο ναό ένα κρεβάτι κι' έναν άνθρωπο πλαγιασμένο απάνου σ' αυτό [...] Τότες ο άνθρωπος με στεναγμούς και δάκρυα του διηγήθηκε, θρηνολογώντας το πάθημά του. Του είπε, λέει ο Απίων, πως είναι Έλληνας κ' ενώ γύριζε μέσα στην επαρχία για να βγάλει το ψωμί του, άξαφνα πιάστηκε από κάτι αλλόφυλους ανθρώπους κι' ωδηγήθηκε μέσα στο ναό και τον κλείσαν εκεί και δεν άφηναν να τον δει, παρά τον ταΐζανε λογής λογής φαγητά για να τον παχύνουν. [...] Στο τέλος πήρε από λόγια τους υπηρέτες που τον φροντίζανε κι' έμαθε απ' αυτούς τον απόρρητο νόμο των Ιουδαίων, που σύμφωνα μ' αυτόν θα τον θανατώνανε και πως αυτό το πράγμα το κάνουν κάθε χρόνο, σε μian ωρισμένη εποχή. [...] Παραμύθι, που δεν είναι μονάχα γεμάτο τραγικότητα, παρά ξεχειλίζει κι' από μian απάνθρωπη ζετισπωσιά [...].¹³

Επί αιώνες η γελοία και ανύπαρκτη αιματική κατηγορία κατέστη αιτία για αναρίθμητα **πογκρόμ** σε όλη την Ευρώπη. Καθόλο τον Μεσαίωνα αντισημίτες συγγραφείς και Εκκλησιαστικοί κατηχητές διέδωσαν ευρύτερα, αυτή την σκληρή, κακόβουλη συκοφαντία, επιδεικνύοντας έλλειψη ανθρωπίνων αισθημάτων απέναντι στους Ιουδαίους.

Η κατηγορία προσέλαβε μάλιστα επίσημο κύρος, συμπεριληφθείσα στους κανόνες που υιοθέτησε η *Τέταρτη Σύνοδος της Καθολικής Εκκλησίας* το 1215. Είναι η ίδια Σύνοδος που θέσπισε για πρώτη φορά το *διακριτικό σήμα στα πανωφόρια των Ιουδαίων* – προάγγελο για το **Κίτρινο Εξάλφα των Ναζί!**

Τα στοιχεία που διδάχθηκαν οι θεωρητικοί του Ναζισμού από την Εκκλησιαστική Αντισημιτική Παράδοση είναι όντως αμέτρητα.

Για τους λόγους της δισχιλιετούς Χριστιανικής πολεμικής κατά του Ιουδαϊσμού και των Ιουδαίων, άκρως διαφωτιστικά είναι τα λόγια του ιστοριοδίφη **Γιώργου Παμπούκη:**

Συναρπαστικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η ιστορία του εβραϊκού λαού μετά την εμφάνιση του Χριστιανισμού και ιδιαίτερα από την στιγμή που, κατά τον 4ο και 5ο αιώνα ο Χριστιανισμός ενδυναμώνεται και γίνεται η κυρίαρχη πλέον θρησκεία του κράτους. Έκτοτε, με πρόσχημα *την ιδιότητα του «θεοκτόνου»* η οποία αυθαίρετα και ανιστόρητα αποδίδεται συλλογικά πλέον και αδιαλείπτως στον λαό των Εβραίων, ολόκληρος ο χριστιανικός κόσμος, με εμφανή την εκ των παρασκηνίων πρωταγωνιστή Εκκλησία του “αγαπάτε αλλήλους”, επιχειρεί να δώσει διέξοδο στα εσωτερικά φαντάσματα επιδιδόμενος, για μιάμιση χιλιετία, στο μεγαλύτερο και σαδιστικότερο σε σύλληψη ανθρωποκυνηγητό που γνώρισε ποτέ η ανθρώπινη ιστορία. Τα αίτια, οι απίστευτες εξελίξεις και οι ιδιαίτερες πτυχές και λεπτομέρειες του μέγιστου αυτού διαχρονικού εγκλήματος που διέπραξαν οι οπαδοί του γλυκύτατου Ιησού, παρουσιάζουν συναρπαστικό ενδιαφέρον και αφήνουν στον αναγνώστη μια και μόνη κυρίαρχη γεύση: ότι το ανθρώπινο θηρίο, εγκατεστημένο στα ανεξε-

ρεύνητα βάθη του ανθρωπίνου ψυχισμού, παραμένει πανίσχυρο και αμετάβλητο ανά τους αιώνες.¹⁴

Στην διάρκεια του Μεσοπολέμου ο αντισημιτισμός στη Γερμανία προσέλαβε την μορφή της εθνικής υστερίας, με συνεχή προβολή της καθαρότητας της φυλής των Αρείων και της ανάγκης προστασίας της καθαρότητας αυτής από το «εβραϊκό μίasma». Η κατάληξη ήταν η εφαρμογή, το 1941, της «Τελικής Λύσης». Η κατηγορία περί «θεοκτόνου» λαού, αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και κατέστησε τους Γερμανούς σε «εθνοκτόνους» των Ιουδαίων.

Ο Γιώργος Παμπούκης μας παρέχει την ακόλουθη εκτίμηση για το ξεκίνημα του αντισημιτισμού μετά επικράτηση του Χριστιανισμού ως θρησκεία του Ρωμαϊκού Κράτους:

Από τη στιγμή λοιπόν που ο Χριστιανισμός κατέστη επίσημη θρησκεία του ρωμαϊκού κράτους, ήταν φανερό ότι οι Εβραίοι δεν θα είχαν πλέον «μοίρα στον ήλιο». Άλλωστε, η δημιουργία ενός μόνιμου αποδιοπομπαίου τράγου επί του οποίου να επιρρίπτονται διαρκώς οι ευθύνες για όλες τις συμφορές, βόλευε ιδιαίτερα το χριστιανικό κατεστημένο της εποχής. Έτσι, ασχέτως προς το εάν οι Εβραίοι ήταν ή δεν ήταν θεοκτόνοι (και ασφαλώς δεν ήταν) οι χριστιανοί μετατράπηκαν σε «εθνοκτόνους» των Εβραίων.¹⁵

Καταδιώκοντας ο χριστιανικός κόσμος επί αιώνες τους Ιουδαίους, βοήθησε να εδραιωθεί η πεποίθηση στους θεωρητικούς του Ναζισμού πως η λύση των προβλημάτων της Γερμανικής κοινωνίας θα επέλθει με την ολική εξόντωση του «εβραϊκού μίσματος».

Εξαιτίας όλων των αβάσιμων και απάνθρωπων κατηγοριών που διαχρονικά εκτοξεύθηκαν κατά των Ιουδαίων ο **Κ. Π. Καβάφης** έγραψε:

Και γένομαι αυτός που θα ήθελα πάντα να μένω· των Εβραίων, των ιερών Εβραίων, ο υιός.

Ο απόηχος της *αιματικής κατηγορίας* εξακολουθεί και μολύνει πολλές συνειδήσεις.

Το 1891 κακόβουλη και συκοφαντική αιματική κατηγορία αναστάτωσε την **Ισραηλιτική Κοινότητα**

τα Κερκύρας, προκαλώντας μεγάλες ταραχές σε όλη την νήσο, την Ζάκυνθο και σε άλλες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδος.¹⁶ Αφορμή ήταν η κατηγορία όχλου διαδηλωτών εναντίον μέλους της Κοινότητας για τον φόνο νεαρής κοπέλας. Πίσω απ' αυτή την κατηγορία κάποιοι θέλησαν να αποκρύψουν τον φόνο της εβραιοπούλας **Ρουμπίνα Σάρδα**.

Ο **Σταύρος Ζουμπουλάκης** παραθέτει τα λόγια του μοναχού και λαϊκού δασκάλου **Κοσμά του Αιτωλού**, ο οποίος συνέβαλε τα μέγιστα τον 18ο αιώνα στην διάδοση και εδραίωση της *αιματικής κατηγορίας* σε όλον τον Ελλαδικό χώρο:

«[...] να εύρουν κανένα χριστιανόπουλο, να το σφάξουν και να πάρουν το αίμα του!»¹⁷

Κατά τον μοναχό Κοσμά τον Αιτωλό οι Ιουδαίοι, που έστω μια κουκίδα αίμα αν βρουν μέσα στο αυγό,¹⁸ καθίσταται γι' αυτούς απαγορευμένη τροφή και το πετούν στα σκουπίδια, αναζητούν παρά ταύτα με επιμέλεια αίμα χριστιανοπαίδων!

Ως ιερωμένος δάσκαλος όφειλε να μη λησμονεί την Διδασκαλία της Πεντατεύχου, και να είναι λιγότερο κακεντρεχής με τους Ιουδαίους.

Στην Τορά – Πεντάτευχο διαβάζουμε ρητή απαγόρευση καταναλώσεως αίματος και για την ιερότητα της ανθρώπινης ζωής!

רק קח בלבתי כל הדם, כי הדם הוא הנפש, ואל תאכלו.
הנפש עם הבשר.

Μόνον άπεχε ισχυρώς από του να φάγης το αίμα· διότι το αίμα είναι η ζωή· και δεν δύνασαι να φάγης την ζωήν μετά του κρέατος [...]

כי נפש הבשר בדם היא ...

Διότι η ζωή της σαρκός είναι εν τω αίματι [...]

וְשָׂרְךָ בְּדָמְךָ, כִּי בַצֶּלֶם אֱלֹהִים עָשִׂיתָ.
וְלֹא תִשְׂרַף דָּם.

Όστις χύση αίμα ανθρώπου, υπό ανθρώπου θέλει χυθή το αίμα αυτού· διότι κατ' εικόνα Θεού εποίησεν τον άνθρωπον!¹⁹

Ο **Δημόκριτος** (έζησε περίπου από τον 1ο αιώνα π.κ.π. έως τον 1ο αιώνα κ.π.) ιστορικός, συγγραφέας του δίτομου έργου *Περί Ιουδαίων*, κατέγρα-

ψε επίσης τους αντισημιτικούς θρύλους περί λατρείας κεφαλής όνου και θυσίας ξένου ανθρώπου κάθε επτά χρόνια:

... εν ω φήσιν, ότι χρυσήν κεφαλήν προσεκύνουν και κατά επταετίαν ξένον αγρεύοντες προσέφεραν και κατά λεπτά τας σάρκας διέξαινον, και ούτως ανήρουν.²⁰

Την ανόητη αιματική κατηγορία απηύθυναν κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους και εναντίον Χριστιανών. Ο Λατίνος Εκκλησιαστικός Πατέρας **Τερτυλλιανός** (2ος αιώνας κ.π.) έγραψε πως αδικώς

θεωρούμαστε ως οι πλέον εγκληματικοί άνθρωποι, εξαιτίας της (μυστηριακής) θανατώσεως νηπίων και αναλώσεως της σάρκας των [...].²¹

Με αφορμή τις επαναλαμβανόμενες συκοφαντίες κατά των Ιουδαίων περί θανατώσεως χριστιανοπαίδων για να χρησιμοποιήσουν το αίμα τους, ο Μητροπολίτης Ζακύνθου **Διονύσιος Λάτας** με άρθρο του στο Χριστιανικό περιοδικό *Σιών*, έγραψε:

Άδικα όμως και όλως ανάγωγα είνε τα όπλα άτινα μεταχειρίζονται κατά καιρούς Άνθρωποι Χριστιανοί προς καταδίωξιν των Εβραίων. Μια των άδίκων συκοφαντιών είναι η γνωστή εκείνη, ότι Εβραίοι καθ' υπαγόρευσιν των ιερών αυτών παραδόσεων, εν ταις ημέραις της εορτής του Πάσχα αυτών, συλλαμβάνουσι τέκνα Χριστιανών, σφάζουσιν αυτά, και συνάγοντες το αίμα, μεταλαμβάνουσιν εξ αυτού. Όχι μόνον ουδαμού της Αγίας Γραφής καταφαίνεται τοιούτον πνεύμα, ότι δήθεν εκ του αίματος ανθρώπων άλλων εθνών πρέπει κατά το Πάσχα αυτών να μεταλαμβάνωσιν [...]

Υπήρξε ποτέ εποχή καθ' ην οι Χριστιανοί είχαν τοιαύτην θέσιν, θέσιν τουτέστι κοινωνικής

σμικρότητας και ταπεινότητας, απέναντι των αγερόχων Ρωμαίων, οίαν έχουν σήμερον οι Εβραίοι απέναντι των Χριστιανών· αλλά τότε τι εμηχανεύθησαν οι ειδωλόλατραι, και ίδια οι ιερείς των ειδώλων, προς ευτελή εξόντωσιν των Χριστιανών; Εσυκοφάντησαν τους Χριστιανούς εις τον τότε αυτοκράτορα των Ρωμαίων Αντωνίνον ότι ετέλουν θυέσια δειπνα· ο εστίν έσφαζον ανθρώπους και έτρωγον αυτών τας σάρκας και έπιον

αυτών το αίμα [...]

Αλλ' εάν οι ειδωλόλατραι εποίουν τοιαύτα κατά των τότε Χριστιανών, επιτρέπεται εις ημάς τους χριστιανούς, εις ημάς «το γένος το εκλεκτόν, το βασιλείον ιεράτευμα, το έθνος το άγιον, τον λαόν εις περιποίησιν, τον προωρισμένον όπως εξαγγείλη τας αρετάς του εκ σκότους καλέσαντος αυτόν εις το θαυμαστόν αυτού φως», (Επιστολή Πέτρου Α', 2:9) [...]

Παυσάτω, λοιπόν, παυσάτω πάσα συκοφαντία κατά των Εβραίων. Παυσάτω και μάλιστα εκ των οπαδών Εκείνου όστις είπεν: «Εγώ φως εις τον κόσμον ελήλυθα, ίνα πας ο πιστεύων εις εμέ εν τη σκοτία μη μείνη. Και αν τις μου ακούση των ρημάτων και μη πιστεύση, εγώ ου κρίνω αυτόν· ου γαρ ήλθον ίνα κρίνω τον κόσμον. Ο αθετών εμέ και μη λαμβάνων τας εντολάς μου έχει τον κρίνοντα αυτόν, τον Θεόν.» (Κατά Ιωάννην, 12:46-48).²²

Η αιματική κατηγορία καθόλο τον Μεσαίωνα συνιστά ένα επίμονα επαναλαμβανόμενο και ολέθριο ιστορικό ψέμα, που προκάλεσε άφατο πόνο και δυστυχία και, που καλλιεργήθηκε με επιμέλεια και από Χριστιανούς ιερείς όλων των βαθμίδων, σε όλη την Ευρώπη!²³

Γ) ΤΑ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΑ ΤΩΝ ΣΟΦΩΝ ΤΗΣ ΣΙΩΝ: פְּרוֹטוֹקוֹלֵי שֵׁל סוֹפִים

Τέλη 19ου με αρχές 20ού αιώνα η ανθρωπότητα έγινε μάρτυρας της νεότερης συκοφαντίας κατά Ιουδαίων, του πλαστογραφήματος με την επωνυμία: *Τα Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών*. Ένα μυθιστορηματικό αφήγημα-πλαστογράφημα που πρωτοεκδόθηκε στη Ρωσία από την Τσαρική Μυστική Αστυνομία – *Οχράνα*, έπειτα από αλληπάλληλες αποτυχημένες προγενέστερες προσπάθειες στη Γαλλία το 1860. Κατέστη άκρως δημοφιλές ανάγνωσμα για τους απανταχού αντισημίτες.²⁴

Κεντρικό θέμα του έργου είναι η δράση μιας ομάδας Ιουδαίων γερόντων που συναντώνται μυστικά για να σχεδιάσουν την καταστροφή του κόσμου των Εθνικών, και να εδραιώσουν την δική τους Ιουδαϊκή αυτοκρατορία! Τα Πρωτόκολλα εμφανίζονται να περιέχουν τα πρακτικά είκοσι περίπου μυστικών συνεδριάσεων των Πρεσβυτέρων της Σιών.

Μετά τη Ρωσική Επανάσταση το έργο διαδόθηκε σε όλη την Ευρωπαϊκή ήπειρο ως πιστή απεικόνιση της Ιουδαϊκής συνωμοσιολογίας και του Ιουδαϊκού διεθνισμού, συμβάλλοντας, μέσω των αλληπάλληλων εκδόσεων, στην ανάπτυξη του σύγχρονου πολιτικού αντισημιτισμού.²⁵

Ο Καθηγητής **Ζήσης Παπαδημητρίου** έγραψε για τα περιβόητα Πρωτόκολλα:

Το 1919 εκδηλώθηκε σε διεθνή κλίμακα μια οργανωμένη αντισημιτική εκστρατεία με αφορμή τα λεγόμενα «Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών». Τα «Πρωτόκολλα» εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στην Αγία Πετρούπολη και είχαν στόχο να πλήξουν τη δημοκρατική επανάσταση του 1906, καταγγέλλοντας τους ηγέτες της επανάστασης ως όργανα του σιωνισμού. [...] Τα «Πρωτόκολλα» είναι γραμμένα με τη μορφή διαλόγου και προσπαθούν να αποδείξουν ότι οι Εβραίοι συνωμοτούν με στόχο την κατάκτηση των χριστιανικών λαών και την επιβολή παγκόσμιας εβραϊκής κυριαρχίας. [...] Σε δίκη που έγινε το 1934 στην Ελ-

βετία αποδείχθηκε τελικά ότι τα «Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών» ήταν πράγματι ψεύτικα [...].²⁶

Παρά τις τελεσίδικες αποφάσεις ανωτάτων δικαστηρίων στην Ελβετία και αλλαχού, η δημοφιλία του έργου παρέμεινε αδιαφιλονίκητη στις τάξεις των Αντισημιτών. Μετά τους προφήτες του Κομμουνισμού, την συνωμοσιολογία των Πρωτοκόλλων υιοθέτησαν οι θεωρητικοί του Ναζισμού και αργότερα, σύγχρονοι ακροδεξιοί, αριστεριστές, Χριστιανοί φονταμενταλιστές ιεροκήρυκες. Για όλους αυτούς η ύπαρξη του *αποδιοπομπαίου Ιουδαίου* είναι χρήσιμη!

Για τους θρύλους - συκοφαντίες κατά Ιουδαίων, αντί οιουδήποτε άλλου σχόλιου, θα μνημονεύσουμε τα λόγια του Νομοδιδάσκου **Ραμπί Νατάν:**

Μουμ σεμπεχά, αλ τομάρ λεχαβεοχά:

·ךְרַבְּהַלְלֵנוּ לְאֵלֵינוּ

Τον μώμον τον δικόν σου, μην αποδίδεις στον συνάνθρωπό σου!²⁷

Δηλαδή, τις ατέλειες και την υστέρησή τους πολλοί άνθρωποι τείνουν να αποδίδουν στην κακοδαίμονα παρουσία των άλλων. Αυτός ο «άλλος» υπήρξε διαχρονικά ο αποδιοπομπαίος Ιουδαίος!

Στο Σέφερ Τείλιμ διαβάζουμε:

יְהִי־הַיְהוָה לְכָל־טוֹב כְּכֹל־יְהוָה יִשְׂרָאֵל
·לְכָל־טוֹב

Αρχή σοφίας φόβος Κυρίου· πάντες οι πράττοντες αυτάς έχουσι σύνεσιν καλήν· η Αίνεσις Αυτού μένει εις τον αιώνα!²⁸

Τα λόγια σοφίας που προσπαθούν οι άνθρωποι να εκφέρουν, επιτελούν το σκοπό τους όταν ταυτόχρονα εκφράζουν δέος και σεβασμό για τον Ποιητή μας και τις εντολές Του.

Εξίσου θεμελιώδης αρχή σοφίας, όμως, είναι ο σεβασμός του πιστεύω και της ταυτότητας κάθε συνανθρώπου!

Όσοι ενεργούν με σκοτεινούς σκοπούς, όσοι επιχειρούν να γελοιοποιήσουν και να διακωμωδήσουν τους συνανθρώπους και τα πιστεύω τους, μαρτυρούν, ουσιαστικά, την προσωπική τους αδυναμία να κατανοήσουν, να εκτιμήσουν το διαφορετικό. Δεν αντιλαμβάνονται πως «ο μώμος: מוֹמָה» [κατά την έκφραση του Λευιτικού, 21:18], οι ατέλειες που καταμαρ-

τυρούν στους άλλους πιστοποιούν, ουσιαστικά, τις προσωπικές τους ιδιορρυθμίες και αδυναμίες. Οι παρωπίδες και οι παραμορφωτικοί φακοί που φορούν, δεν τους επιτρέπουν να βλέπουν με καθαρότητα, να σκέπτονται νηφάλια!

Παραπομπές:

- 1 Η Πτολεμαϊκή Αλεξάνδρεια υπήρξε αφενός η κοιτίδα του Ιουδαιοελληνικού πολιτισμικού διαλόγου, η πόλις όπου πραγματοποιήθηκε η πρώτη Ελληνική μετάφραση της Βίβλου – των Ο΄, και αφετέρου η γενέτειρα πολλών θρύλων και μυθευμάτων κατά Ιουδαίων. Βλ. Ηλίας Σαμπετάϊ תיגל-ו תיגל-ו *Ιουδαίοι και Έλληνες. Διαχρονικοί διαλογισμοί*, εκδ. Καπόν, Αθήνα 2016, σελ. 41-53.
- 2 Ηλίας Σαμπετάϊ *ό.π.* σελ. 34-41.
- 3 Max Dimont *Jews, God and History*, New York 1962, σελ. 4-13.
- 4 Φλάβιου Ιώσηπου *Κατ' Απίωνος*, Λόγος Β΄, 7:80-87, μετάφραση Κώστα Ι. Φριλίγγου, εκδ. Ι. & Π. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1939, σελ. 179-183.
- 5 James Parkes (διακεκριμένος Αγγλικανός θεολόγος – ιστορικός, 1896 – 1978) *The Conflict of the Church and the Synagogue*, Jewish Publication Society of America, New York 1964, σελ. 16.
- 6 Φίλων, *Εις Φλάκκον*, (Loeb Classical Library, τομ. 9, σελ. 320).
- 7 Μεθόδιος Ι. Φούγιας (Μητροπολίτης Πισιδίας πρώην Αρχιεπίσκοπος Θυατείρων και Μεγάλης Βρετανίας) *Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός*, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1995, σελ. 58-60.
- 8 *Κατ' Απίωνος – Λόγος Α΄*, μετάφραση – σημειώσεις Βασιλείου Μ. Βέλλα, εκδ. Πάπυρος, Εν Αθήναις 1938, παρ. 183, 191-192, σελ. 79 και 83.
- 9 Menahem Stern *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, Jerusalem 1974, τομ. 1:26.
- 10 Π. Κανελλόπουλος *Πέντε Αθηναϊκοί Διάλογοι. 51 – 529 μ.Χ. Ελλάς και Χριστιανισμός*. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1980, σελ. 53.
- 11 Καρλ Γιάσπερς (Ολντενμπουργκ, Γερμανία 1883 – Βασιλεία, Ελβετία 1969. Διαπρεπής Γερμανός φιλόσοφος) *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, μετάφραση-σχόλια Χρήστος Μαλεβίτσας, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1968, σελ. 134.
- 12 *Encyclopaedia Judaica* [Keter Publishing House, Jerusalem 1972], 4:1120-1131.
- 13 *Κατ' Απίωνος – Λόγος Β΄*, μετάφραση – σημειώσεις Κώστα Ι. Φριλίγγου, εκδ. Ι. & Π. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1939, παρ. 89-97, σελ. 183-185.
- 14 Πώργου Παμπούκη, *Στην τροχιά του Ενός Θεού*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1999, σελ. 553. Βλ. επίσης Ηλία Σαμπετάϊ תיגל-ו תיגל-ו *Ιουδαίοι και Έλληνες – Διαχρονικοί διαλογισμοί*, εκδ. Καπόν, Αθήνα 2016, σελ. 24-25.
- 15 Πώργου Παμπούκη *ό.π.* σελ. 595. Εμπεριστατωμένη παρουσίαση της Αιματικής Κατηγορίας για την Μεσαιωνική και Σύγχρονη περίοδο βλ. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου του Α.Π.Θ., «*Η “Συκοφαντία Αίματος” και οι Έλληνες Συγγραφείς στο Γύρισμα του 20^{ου} Αιώνα*», στο συλλογικό έργο *Εβραϊκές Κοινότητες Ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση*, εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2016, σελ. 77-90.
- 16 Pearl L. Preeche, *The Jews of Corfu*, New York 1984, σελ. 87-88. Επίσης περ. *Χρονικά*: תיגל-ו (Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου Ελλάδος) τεύχος 34, Δεκέμβριος 1980, άρθρο του Νώντα Ηλιοπούλου, *Αντισημιτική έκρηξις στην Κέρκυρα το 1891*, σελ. 14-18. Επίσης ο συγγραφέας Βασίλης Μπούτος σε πρόσφατο ιστορικό μυθιστόρημα με θέμα την καταστροφή της Ι. Κ. Κερκύρας την περίοδο του πολέμου, τιτλοφορεί το έργο «*Η συκοφαντία του αίματος*», (εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1997, σελ. 14), κάνοντας ειδική αναφορά στα γεγονότα του 1891 και την κατακρευομένη Ρου. Σάρδα.
- 17 Σταύρος Ζουμπουλάκης, *Ο Θεός στην Πόλη*, Αθήνα 2002, σελ. 88.
- 18 Ency. *Judaica*, 6:474. Κηλίδα αίματος στον κρόκο [ή, ακόμη και στο ασπράδι] του αυγού θεωρείται απαρχή νέου πλάσματος και, ως εκ τούτου, απαγορεύεται στους Ιουδαίους η κατανάλωσή του. Βλ. Κώδικα *Σουλχάν Αρούχ – Γιορέ Ντέα*, 66:3.
- 19 Δευτερονόμιον, 12:23. Λευιτικόν, 17:11. Γένεσις, 9:6.
- 20 Menahem Stern *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, Jerusalem 1974, τομ. 1:531.
- 21 *Απολογητικόν*, 7:1 και 1:12.
- 22 Περ. *Σιών*, τεύχος 120/29-6-1883. Παρατίθεται στην *Ανθολογία έργων του Μητροπολίτου Υπέρ του Ισραηλτικού Έθνους*, που επιμελήθηκε ο ανιψιός του Καθηγητής Διονύσιος Ν. Λάτας, Εκδοτικός Οίκος Δημητρίου Δ. Πετσάλη, Ζάκυνθος 1933, σελ. 17-22.
- 23 Alan M. Dershowitz, *Chutzpah*, Boston 1991, σελ. 103.
- 24 Ency. *Judaica*, 6:581-582.
- 25 Στην Ελλάδα η κυκλοφορία αυτού του λιβελογραφήματος εξακολουθεί να είναι μεγάλη. Από τα άπειρα επικριτικά άρθρα και μελέτες κατά των Πρωτοκόλλων, σημειώνουμε ενδεικτικά: «*Το Βήμα*», 10/5/1992, «*Ο Μύθος της Παγκόσμιας Συνωμοσίας*». Περ. *Χρονικά*: תיגל-ו, τεύχος 213, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2008, Καθηγητού Ανδρέα Πανταζόπουλου «*Ο μύθος της εβραϊκής συνωμοσίας*», σελ. 3-5. Επίσης, *Χρονικά*: תיגל-ו, τεύχος 233, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2011, «*Τα Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών*», σελ. 3-7. *Χρονικά*: תיגל-ו, τεύχος 237, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2012, Καθηγητού Αν. Πανταζόπουλου «*Η ελληνική εβραιοφοβία σήμερα*», σελ. 3-7.
- 26 Ζήσης Δ. Παπαδημητρίου, Καθηγητής στο Τμήμα Νομικής Α.Π.Θ., «*Ο Ευρωπαϊκός Ρατσισμός. Εισαγωγή στο Φυλετικό Μίσος*», εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ. 218-219.
- 27 Ταλμούδ Μπάβα Μετσία, 59 β.
- 28 Ψαλμοί, 111:10.

[Ο κ. Ηλίας Σαμπετάϊ είναι Ραββίνος της Λάρισας και συγγραφέας βιβλίων για τον Ιουδαϊσμό].

Αντισημιτισμός: ακρότητα και κοινοτοπία

Σκέψεις για τη μνήμη και την ευθύνη της γενοκτονίας

Του Καθηγητή ΔΙΟΝΥΣΗ Γ. ΔΡΟΣΟΥ

Και ο κόσμος σιωπούσε. Έξι εκατομμύρια. Και ο κόσμος σιωπούσε. Ίδου η ακρότητα και η κοινοτοπία συμπυκνωμένες σε δυο φράσεις που στοιχειώνουν το λόγο περί της γενοκτονίας των Εβραίων.

Και ο κόσμος σιωπούσε είναι ο αρχικός τίτλος του έργου Η νύχτα του Elie Wiesel. *Έξι εκατομμύρια* είναι ο αριθμός-σύμβολο των δολοφονημένων κατά την επιχείρηση «Τελική λύση» που κατά μετωνυμία ονομάζουμε Άουσβιτς.

Αν ακολουθήσουμε το σχήμα του Jacques Hassoun, κατά την επεξεργασία της τραυματικής εμπειρίας έχουμε έναν πρώτο χρόνο σιωπής, ακολουθεί ο χρόνος της μνήμης και τέλος περνάμε στο χρόνο της περισυλλογής του αξιομνημόνευτου και της ιστορίας.¹ Από τη δεκαετία του '80 (στα καθ' ημάς του '90) έχουμε περάσει στον τρίτο χρόνο.² Η επεξεργασία αυτή του αξιομνημόνευτου είναι σύνθετη διεπιστημονική εργασία που προϋποθέτει έρευνα σε πολλαπλά επίπεδα (ιστορία -επιστημονική και δημόσια, ψυχολογία, κοινωνιολογία, θεολογία, φιλοσοφία, ιατρική). Γι' αυτό και η συζήτηση έχει ανοίξει πλέον σε θεματικές συναφείς με το γεγονός το ίδιο, που αφορούν όμως φαινόμενα μακρότερης διάρκειας από αυτό.

Το Άουσβιτς έχει θεωρηθεί το μεγάλο γεγονός του αιώνα που πέρασε. Κατά τον Günter Grass θα πρέπει να χρονολογούμε την ανθρώπινη ιστορία ως προ και μετά το Άουσβιτς. Κατά τον Adorno, «Μετά το Άουσβιτς, είναι βαρβαρότητα να γράφει κανείς ποίηση» και κατά τον Paul Celan, «Μετά το Άουσβιτς δεν είναι πλέον κανένα ποίημα δυνατό, εκτός και μόνο με αφορμή το Άουσβιτς».

Αυτό όμως το *ανείπωτο*, το *απερίγραπτο*, το

ασύλληπτο, το *αδιανόητο*, αυτή η άνευ προηγουμένου ακρότητα, πώς μπόρεσε να συμβεί αν δεν συνδέεται με το καθημερινό, το κοινότοπο, το σύνηθες; Και τι νόημα έχει για το σημερινό μας βίο, αν το εξορίσουμε στο χώρο της ανεξήγητης εξαίρεσης; Πώς προέκυψε η τομή Άουσβιτς; Αν υπάρχει μια μετά Άουσβιτς εποχή, ποιες είναι οι συντεταγμένες της που ορίζονται από τη συνθήκη Άουσβιτς;

Στην προσπάθειά της να αναμετρηθεί με αυτά τα προβλήματα, η σκέψη έχει να αντιμετωπίσει μια σειρά πειρασμούς. Όλοι οι πειρασμοί αυτοί προέρχονται από τη βασική συντεταγμένη, που διατρέχει όλη την προ και μετά Άουσβιτς ιστορία μας: το μίσος για τον Άλλον, όπως συμπυκνώνεται στην αρχετυπική του μορφή: τον αντισημιτισμό ή καλύτερα τον αντι-εβραϊσμό ή την ιουδαιοφοβία.³

Τα απλά ερωτήματα που βάζει ο Shakespeare στο στόμα του Σάυλοκ περιμένουν ακόμα την απάντησή τους:

«Είμαι Εβραίος. Δεν έχει ο Εβραίος μάτια; Δεν έχει ο Εβραίος χέρια, όργανα, διαστάσεις, αισθήσεις, αισθήματα, πάθη; Δεν τρέφεται με την ίδια τροφή, δεν πληγώνεται με τα ίδια όπλα; Δεν πάσχει από τις ίδιες αρρώστιες; Δεν θεραπεύεται με τα ίδια φάρμακα; Δεν κρυώνει και δεν ζεσταίνεται από τον ίδιο χειμώνα και το ίδιο καλοκαίρι, όπως ένας Χριστιανός; Αν μας τρυπήσεις δεν ματώνουμε; Αν μας γαργαλήσεις δεν γελάμε; Αν μας δηλητηριάσεις δεν πεθαίνουμε; Και αν μας αδικήσεις δεν θα εκδικηθούμε;»⁴

Η Ευρώπη είχε τον πολιτισμό να θέσει τα ερωτήματα. Δεν βρήκε τη δύναμη της αυτογνωσίας να τα απαντήσει. Ας συγκρατήσουμε πάντως ότι η ίδια η

ποιότητα των ρητορικών ερωτημάτων καταδεικνύει ότι ο αντι-εβραϊσμός αποτελεί πρόβλημα ταυτότητας όχι των Εβραίων, αλλά των μη Εβραίων.

«Φοβάμαι τα μεγάλα ερωτήματα που συνοδεύονται συνήθως από μικρές απαντήσεις», έγραψε ο μεγάλος ιστορικός της Καταστροφής Raul Hilberg, υποδεικνύοντάς μας να αναζητήσουμε αντί των μεγάλων *τι και γιατί*, τα μικρά *πώς*. Πώς λοιπόν ο δικός μας ο παροντικός αντι-εβραϊσμός μας παρεμβάλλεται στη μνήμη μας μέσω μιας σειράς πειρασμών. Ποιοι είναι αυτοί οι πειρασμοί της μνήμης, με τις αντίστοιχες πλάνες τους;

Πρώτος πειρασμός.

Ο πειρασμός των αριθμών

Μα ήταν όντως 6.000.000; Και αν ήταν λιγότεροι;

Για να τελειώνουμε με τους αριθμούς: 5,660,000 είναι ο αριθμός που δίνει το *Institute for Jewish Affairs* το 1945. Ο Poliakov στρογγυλοποιεί τον αριθμό σε 6.000.000. Κατά τον Hilberg είναι 5.100.000. Και λοιπόν; Πόσοι θα έπρεπε να ήταν για να λογαριάζεται αυτό ως το μεγαλύτερο έγκλημα στην ανθρώπινη ιστορία;

Έχουν ακουστεί τα πιο απίθανα· ακόμα και ότι δεν υπήρχαν τόσοι Εβραίοι στην Ευρώπη πριν τον πόλεμο.

Ιδού οι γερμανικές στατιστικές, όπως παρουσιάστηκαν στη Διάσκεψη της Βανζέε, όπου λήφθηκαν οι αποφάσεις για την «Τελική Λύση»: άνω των 11.000.000 οι προς εξόντωση Εβραίοι της Ευρώπης, κατανεμημένοι κατά χώρα.⁵

Όσον αφορά τα θύματα, μέχρι το 2013, 4.300.000 είχαν ταυτοποιηθεί πλήρως από τις υπηρεσίες του Yad Vashem.

Όμως η λογική των αριθμών είναι μια ύπουλη παγίδα. Ο αριθμός ούτως ή άλλως είναι ασύλληπτος, αλλά και άψυχος. Αν θέλουμε να ακούσουμε κάποιον που ήξερε καλά από μαζικά εγκλήματα, ο Στάλιν έλεγε ότι ο φόνος ενός ανθρώπου είναι έγκλημα, ο φόνος 10.000 είναι στατιστική.

Και η στατιστική μας εισάγει λαθραία στη λογική των δολοφόνων. Αν θυμόμαστε αριθμούς μόνον, τότε η επιχείρηση της «εκμηδένισης» [Vernichtung], όπως την ονόμαζαν οι θύτες θριαμβεύει. Εκείνοι αντικατέστησαν τα ονόματα των προσώπων με

αριθμούς, οι οποίοι στο ίδιο το Άουσβιτς ειδικά χαραχτήκαν στον αριστερό βραχίονα των εγκλείστων. Το έγκλημα θα ήταν ειδεχθές ακόμα και αν αφορούσε ένα πρόσωπο. Επαναλήφθηκε όμως 6.000.000 φορές. Πέρα από τους αριθμούς, η μνήμη πρέπει να αποδώσει στα θύματα την αξιοπρέπεια του ονόματος και του προσώπου. Σε αυτό το πνεύμα το μουσείο Yad Vashem έδωσε την πλέον παραστατική μορφή στη λεγόμενη αίθουσα των ονομάτων.

Ο αριθμός πάντως δεν είναι αδιάφορος. Πρόκειται για το μεγαλύτερο έγκλημα στην ιστορία της ανθρωπότητας, όχι λόγω του ασύλληπτου αριθμού των θυμάτων, αλλά λόγω τρομακτικού αριθμού των ενόχων. Όχι δεν ήταν μια «δράκα» φανατικών ή ψυχοπαθών. Δεν σκοτώνεις 6 εκατομμύρια ψυχές, χωρίς να το μάθει κανείς. Ήξεραν. Και επιδοκίμαζαν. Και κερδοσκοπούσαν. Και επέχαιραν. Και ανέχονταν. Και σιωπούσαν. Πολλοί. Πολύ περισσότεροι από τα θύματα.

Δεύτερος πειρασμός:

Ο πειρασμός των συγκρίσεων

Μα είναι η γενοκτονία των Εβραίων η μοναδική στον κόσμο; Δεν έγιναν άλλα μαζικά εγκλήματα; Η γενοκτονία των Αρμενίων, των Ελλήνων του Πόντου στις μέρες μας; Ή η Καμπότζη, η Ρουάντα, η Γιουγκοσλαβία; Αλλά κυρίως, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης πήραν άραγε μικρότερη έκταση στη Σοβιετική Ένωση; Τα θύματα του Στάλιν ήταν μήπως λιγότερα; κτλ.

Η γενοκτονία των Εβραίων δεν βέβαια είναι το πρώτο έγκλημα στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ούτε τα στρατόπεδα συγκέντρωσης είναι αποκλειστικότητα του Ναζισμού. Συγχέουμε όμως, πολλές φορές όχι αθώα, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τα στρατόπεδα εργασίας με τα στρατόπεδα εξόντωσης. Chelmno, Belzec, Soribor, Maidanek, Treblinka, Birkenau- Auschwitz II δεν ήταν στρατόπεδα συγκέντρωσης, αλλά βιομηχανίες εξόντωσης.

Όλες οι μαζικές σφαγές των διαφόρων ολοκληρωτισμών αφορούσαν ανθρώπους που θεωρήθηκαν επικίνδυνοι για το καθεστώς, λόγω της δράσης τους ή των ιδεών τους. Οι Εβραίοι κρίθηκαν ένοχοι όχι για τις πράξεις ή τις ιδέες τους ή τη θρησκεία τους, αλλά για το αίμα τους. Όχι το πράττειν αλλά

το είναι, η ανθρώπινη ύπαρξη ενοχοποιήθηκε. Ακόμα και όπου αλλού η σφαγή έγινε για εθνοτικούς λόγους, αφορούσε αντεκδίκηση ή και εκκαθάριση περιοχών από εθνικά ή φυλετικά αλλότριους πληθυσμούς. Κανένα από αυτά τα εγκλήματα δεν είναι αμελητέο, κανένα δεν πρέπει να αφήνει ασυγκίνητο τον ανθρωπισμό μας. Όμως η γενοκτονία των Εβραίων έχει δύο χαρακτηριστικά που την ξεχωρίζουν στην ιεραρχία του εγκλήματος:

1) ποτέ άλλοτε δεν επιχειρήθηκε εκκαθάριση του κόσμου ολόκληρου από κάτι που θεωρήθηκε λάθος της φύσης ή του Θεού· ποτέ κανείς δεν ανέλαβε να διορθώσει τον Θεό· και αυτό από μόνο του κατεβάζει τον άνθρωπο ένα σκαλοπάτι πιο κάτω από τον Κάιν του κακού τη σκάλα και

2) κανένα άλλο φονικό δεν προετοιμάστηκε επί 2000 χρόνια και σε καμία άλλη περίπτωση το θύμα δεν μισήθηκε τόσο ακόμα και μετά το έγκλημα. Μόνο η γενοκτονία των Εβραίων έχει ακόμα και σήμερα αρνητές που αποδίδουν το όλο γεγονός σε σκηνοθετημένη συνωμοσία των ίδιων των θυμάτων. Οι Εβραίοι φαίνεται πως είναι το μοναδικό είδος στο σύμπαν που είναι ένοχο ακόμα και για τα σε βάρος τους εγκλήματα!

Τρίτος πειρασμός:

Ο πειρασμός του τετελεσμένου παρελθόντος

Λένε: εντάξει η γενοκτονία έγινε, αλλά αυτά όλα ανήκουν στο παρελθόν. Δεν είμαι από εκείνους που πιστεύουν ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται. Όμως υπάρχουν ιστορικά γεγονότα που ανοίγουν νέες εποχές και που ψήγματά τους, δομές τους, τεχνικές τους και νοοτροπίες τους επιβιώνουν· γεγονότα που ανοίγουν νέες εποχές. Και είτε μας αρέσει είτε όχι, όλη ανθρωπότητα έχει περάσει κάτω από την πύλη του κακού που έγραφε *Arbeit macht frei*.

Το μίσος για τους Εβραίους λειτούργησε και λειτουργεί χρησιμοποιώντας διάφορα οχήματα: χριστιανικός αντιϊουδαϊσμός, φυλετικός αντισημιτισμός, πολιτικο-θρησκευτικός ισλαμισμός, πολιτικός αντισιωνισμός- αντιϊμπεριαλισμός. Πάντα εκδηλώνεται ένα μίσος και όποιος μισεί θέλει την καταστροφή του αντικειμένου του μίσους του, μας μαθαίνει ο Σπινόζα. Και πράγματι: ο Ιουδαϊσμός θα πρέπει να εκλείψει ως θρησκεία στην πρώτη εκ-

δοχή, οι Εβραίοι θα πρέπει να εκλείψουν ως φυλή στη δεύτερη, το κράτος του Ισραήλ θα πρέπει να εκλείψει στην τρίτη και την τέταρτη. Αυτός ο νέος μετά το Άουσβιτς, κυρίως μετά το 1967, υφέρπων αντι-εβραϊσμός είναι ενεργός και στη Μ. Ανατολή και στην Ευρώπη μας, όπου π.χ. Γάλλοι Εβραίοι συνεχώς εγκαταλείπουν τη χώρα, αλλά και στα καθ' ημάς, όπου οι πάσης φύσεως θεωρίες συνωμοσίας είναι best seller, δεν υπάρχει συνωμοσία που να σέβεται τον εαυτό της που να μην έχει και τον Εβραίο της. Όπως δεν υπάρχει και χρονιά που να μην έχουμε βεβήλωση Εβραϊκού νεκροταφείου ή Συναγωγής. Παρόλο που οι Εβραίοι συμπολίτες μας από 77.377 πριν τον διωγμό δεν είναι σήμερα πάνω από 5.500.

Η μνήμη είναι σήμερα και ο πόλεμος εναντίον όσων αρνούνται τη γενοκτονία, δηλαδή όσων τη συνεχίζουν με άλλα μέσα. Και ο πόλεμος της μνήμης άρχισε μαζί με τη γενοκτονία,⁶ καθώς οι αυτουργοί της την κάλυπταν πίσω από ευφημισμούς και κωδικές ονομασίες: «Τελική λύση», «φυλετική υγιεινή», «μετακίνηση προς εργασία», «μετεγκατάσταση».

Τέταρτος πειρασμός:

Ο πειρασμός των συμψηφισμών

Συναφής με τον προηγούμενο πειρασμό. Είναι οι φράσεις που αρχίζουν κάπως έτσι: «Ναι, αλλά και οι Εβραίοι (ή το Ισραήλ), εδώ που τα λέμε...». Δεν χρειάζεται να συνεχίσω. Είμαστε τόσο εξοικειωμένοι με αυτούς τους άτοπους παραλληλισμούς στην καθημερινότητά μας. Δεν θα εμπλακώ σε συζήτηση ενός τόσο περίπλοκου και τόσο στρεβλά και μονομερώς φωτισμένου διεθνούς προβλήματος όπως το Μεσανατολικό. Θα επισημάνω απλώς το λογικό και ηθικό παράδοξο: αφού εξοντώθηκε ο μισός Εβραϊκός πληθυσμός της Ευρώπης, αφού συνεχίστηκαν διώξεις και πογκρόμ ακόμα και μετά το τέλος του πολέμου, αφού έκλεισαν τα σύνορά τους όλες οι χώρες, της Αμερικής συμπεριλαμβανομένης, αφού όσοι γύρισαν στα σπίτια τους βρήκαν άλλους να μένουν σε αυτά με «τίτλους ιδιοκτησίας», οι Εβραίοι βρέθηκαν και πάλι ένοχοι επειδή προσπάθησαν να βρουν μια νέα δική τους πατρίδα στη γη της Παλαιστίνης. Λίγα κράτη στον κόσμο δεν έχουν συνοριακά προβλήματα. Δεν υπάρχει κράτος του οποίου τα πεπραγμένα και οι πολιτικές να είναι

υπεράνω κριτικής. Όμως δεν υπάρχει και άλλο κράτος που το κύριο αμάρτημά του να θεωρείται αυτή ταύτη η ύπαρξή του. Και αυτή η στάση συντηρεί την ιδέα της «Τελικής Λύσης».

Πέμπτος πειρασμός:

Ο πειρασμός της μερικότητας

Θα μπορούσε να πει κανείς: εντάξει, αυτό είναι ένα πρόβλημα εβραϊκό. Όλοι οι λαοί έχουν τις τραγωδίες τους και τους καημούς τους. Ας κοιτάξουμε τα δικά μας.

Ναι. Όμως υπάρχουν τραγωδίες που απαιτούν να αρθούμε από το μερικό στο οικουμενικό, γιατί είναι η ίδια η συνθήκη του οικουμενικού που επαναπροσδιορίζουν. Υπαινίχτηκα στην αρχή, ότι το μίσος για τους Εβραίους είναι πρόβλημα *φυσικό* μεν για τους Εβραίους, αλλά *ηθικό* για τους μη Εβραίους. Ισχύει και για όλα τα άλλα θύματα της εξόπωσης: τους τσιγγάνους, τους «μελετητές της Βίβλου», τους σεξουαλικά «παρεκκλίνοντας». Γενικά το μίσος είναι πρόβλημα του υποκειμένου κυρίως και όχι του αντικειμένου, παρόλο που το αντικείμενο υφίσταται τις ορατές συνέπειές του. Αν δεν λύσουμε αυτό το κόμπλεξ με τους Εβραίους, γενικότερα την άρνηση του «άλλου», μάταιη και η «θρησκευεία της αγάπης», μάταιη και η Αναγέννηση και ο Διαφωτισμός και ο Δυτικός πολιτισμός μας και άλλα ηχηρά παρόμοια που τρέφουν δασιλώς την αυταρέσκειά μας.

Όμως δεν είναι μόνον αυτό. Το κατώφλι που διαβήκαμε στο Άουσβιτς σφραγίζει και στιγματίζει την πορεία όλου του ανθρώπινου είδους. Διαπράχθηκε έγκλημα κατά του ανθρώπινου είδους και όχι απλώς κατά μιας φυλής. Τα προγράμματα «ευγονικής», «φυλετικής υγιεινής» και «ευθανασίας» που άρχισαν να εφαρμόζονται πριν την οριστικοποίηση της «Τελικής Λύσης» σε Γερμανούς με νοητική υστέρηση και σωματικές δυσπλασίες, η πρόθυμη συνεργασία των γιατρών με τον Ναζισμό, τα πειράματα με ανθρώπους, η τεχνογνωσία που αυτά κληροδότησαν, όλα αυτά δείχνουν τη δυνατότητα ενός ζοφερού μέλλοντος για όλη την ανθρωπότητα πέραν ιδεολογιών και πέραν φυλών και εθνών. Θυμόμαστε σήμερα ότι τίποτε δεν είναι πλέον αυτονόητο για την ανθρωπότητα στη μετά Άουσβιτς εποχή: ούτε η σχέση ανθρώπου με άνθρωπο, ούτε

η σχέση μας με τον Θεό, ούτε ο πολιτισμός μας, ούτε η πρόοδος.

Η μνήμη της γενοκτονίας είναι αγώνας αυτογνωσίας και ευθύνης για τον άνθρωπο.

Έκτος πειρασμός:

Ο πειρασμός του οίκτου και της θυματοποίησης

Είναι ανθρώπινο, ο λόγος για την Καταστροφή να κατακλύζεται από συγκίνηση, συναισθηματισμό και λύπηση για τα αθώα θύματα. Εδώ ελλοχεύει ένας τελευταίος πειρασμός. Οι άνθρωποι αυτοί απογυμνώθηκαν από τα πάντα: από τις περιουσίες τους, από την πατρίδα τους, από το σπίτι τους, από τα οικεία αντικείμενα προσωπικής και θρησκευτικής αξίας, από τα ρούχα τους, από τα μαλλιά τους, πολλοί από ζωτικά τους όργανα και τέλος από την ιερότητα της ταφής (και αυτό είναι το θέμα της ταινίας που θα δούμε απόψε: «Ο γιός του Σαούλ»). Η «εκμηδένιση» έφτασε μέχρι τη μετατροπή τους σε στάχτη και την εξαφάνιση κάθε ίχνους τους επί της γης.

Δεν ζητούν τον οίκτο μας, αλλά το όνομά τους και την αναγνώριση της αξιοπρέπειάς τους. Αξιοπρέπεια για την οποία οι ίδιοι αγωνίστηκαν, αντίθετα από το στερεότυπο ότι *ήχθησαν ως πρόβατα επί σφαγής*. Αγωνίστηκαν να κρατήσουν την όρθια στάση που είναι η ελάχιστη νίκη επί της βαρύτητας που ορίζει το ανθρώπινο.

Και το έπραξαν με διάφορους τρόπους που δεν πρέπει να ξεχαστούν.

Θυμόμαστε τον Mordechai Anielewicz και την εξέγερση του Γκέτο της Βαρσοβίας το Πάσχα του 1943, που κατεστάλη από τον Στρατηγό των SS Jürgen Stroop, μετέπειτα διοικητή των SS στην κατεχόμενη Ελλάδα.

Θυμόμαστε τις εξεγέρσεις στην Τρεμπλίνκα (2-8-43), στο Σόμπιμπορ (14-10-43) και στο Μπίρκεναου (7-10-44), όπου πρωταγωνίστησαν μάλιστα οι δικοί μας Θεσσαλονικείς Εβραίοι του Sonderkommando.

Από τον Ιανουάριο του 1942 είχε φτάσει η πληροφορία στους Συμμάχους για τη χρήση αερίων, χάρη στον δραπέτη του Chelmno, Szlamek.

Θυμόμαστε τις 802 αποδράσεις από το Άουσβιτς (144 επιτυχημένες) και την ηρωική Mala Zimetbaum με τον σύντροφό της Edward Garlinski.

Την απόδραση των Walter Rosenberg- Alfred Wetzler που διαφεύγουν στη Σλοβακία και παραδίδουν περιγραφές και σχέδια του στρατοπέδου που δημοσιεύονται στο *War Refugee Board* στην Washington.⁷

Θυμόμαστε τους 1.000 περίπου Εβραίους που συμμετείχαν στην Εθνική Αντίσταση, μέσα από τις γραμμές διαφόρων οργανώσεων.⁸

Η γραφή χρονικών και ημερολογίων ήταν επίσης αντίσταση στην «εκμηδένιση». Θυμόμαστε τις γραπτές μαρτυρίες που άφησαν οι Anna Frank και η Etty Hillesum. Τις μαρτυρίες μέσα από τα στρατόπεδα που βρέθηκαν θαμμένες στα γαλλικά, στα γίντις και στα ελληνικά από τον δικό μας Μαρσέλ Νατζαρή.⁹

Την τεράστια δουλειά καταγραφής αρχείων που έκαναν μέσα στο Γκέτο, ο ιστορικός Emanuel Ringelblum και το δίκτυό του *Oneg Shabbat*.

Θυμόμαστε τη Margarete Buber-Neumann και τη Milena Jesenska· δεν είναι νίκη επί του θανάτου που έχτισαν τη σημαντικότερη φίλια της ζωής τους μέσα στο στρατόπεδο;

Δεν είναι νίκη επί του θανάτου, που τόσο ανώνυμοι άνθρωποι έβρισκαν τον τρόπο να κάνουν τις προσευχές του Σαββάτου και τις νηστείες ακόμα των θρησκευτικών εορτών;

Θυμόμαστε την ποίηση του Yitzhak Katzenelson, αλλά και το έργο του ψυχιάτρου Viktor Frankl, θεμελιωτή της Λογοθεραπείας, *Το νόημα της ζωής*, το οποίο συνέγραψε μέσα στο Άουσβιτς, με αυτό το θεϊκό απόθεμα ελπίδας και θέλησης που δίνει κουράγιο ακόμα σε όλους μας να βρούμε νόημα στη ζωή μας, νόημα που χάνουμε για λόγους πολύ ελαφρύτερους από τον εγκλεισμό σε στρατόπεδα θανάτου.

Και όσο για τον κόσμο που σιωπούσε, να θυμόμαστε εκείνους τους λίγους που δεν σιώπησαν. Τον εθελοντή μάρτυρα Ορθόδοξο ιερέα π. Δημήτριο Κλεπινί και στα καθ' ημάς τον Αρχιεπίσκοπο Ζακύνθου Χρυσόστομο και τον Δήμαρχο Ζακύνθου Λουκά Καρρέρ, αλλά και τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό και τον Αρχηγό της Αστυνομίας Έβερτ που εξέδωσε πλαστές ταυτότητες για του Εβραίους συμπολίτες μας, και βεβαίως το ΕΑΜ που φυγάδευσε τον Αρχιραβίνο Αθηνών Μπαρτζιλιά και τόσους άλλους διωκόμενους. Και τους απλούς ανώνυμους πολίτες που έσωσαν κάτι από την αξιοπρέπεια μιας

χώρας με 85% απώλειες Εβραίων, δίνοντας εστία σε ένα παιδί, σε ένα γείτονα, κάνοντας κάτι. Λίγοι ήταν, αλλά πάντα «μικρά ζύμη όλον τὸ φύραμα ζυμοῦ».

Μη μας αφήσει το πένθος να ξεχάσουμε ότι η «Τελική Λύση» τελικά απέτυχε. Και το μάθημά μας για τον άνθρωπο ας είναι διπλό, όπως μας το υπέδειξε ένας από τους πλέον διαπρεπείς επιζήσαντες, που μας άφησε τον περασμένο χρόνο, ο Elie Wiesel:

«Έχουμε φτάσει να γνωρίσουμε τον Άνθρωπο όπως αληθινά είναι. Άνθρωπος, εντέλει, είναι το ον που επινόησε τους θαλάμους αερίων του Άουσβιτς· ωστόσο, είναι επίσης το ον που μπήκε σ' εκείνους τους θαλάμους αερίων ορθός, με την Προσευχή του Κυρίου ή το *Σεμά Γισραέλ* στα χείλη του».¹⁰

Παραπομπές:

- 1 Jacques Hassoun, «Από τη μνήμη στην ιστορία», στο συλλογικό τόμο *Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη* (μτφρ. Αριέλλα Ασέρ) Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 1998, σ. 20-21.
- 2 Οντέτ Βαρών-Βασάρ, «Ιστοριογραφία της γενοκτονίας των Εβραίων (1942-1945). Η ανυπόφορη αλήθεια και το καθησυχαστικό ψεύδος» στο Οντέτ Βαρών-Βασάρ, *Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης. Κείμενα για τη γενοκτονία των Εβραίων*. Εστία, Αθήνα 2012.
- 3 Για τη διάκριση των όρων αυτών βλ. Pierre- André Taguieff, *Η νέα εβραϊοφοβία* (μτφρ. Ανδρέας Πανταζόπουλος), Εκδόσεις Πόλις, 2005.
- 4 William Shakespeare, *The Merchant of Venice*, Act III. Scene I.
- 5 <http://www.nizkor.org/hweb/places/germany/wannsee/wannsee-english.html>
- 6 Το επισημαίνει εύστοχα και επίμονα ο Primo Levi, *Αυτοί που βούλιαξαν και αυτοί που σώθηκαν*. Άγρα, Αθήνα 2000, σ. 31-32.
- 7 Bernard Suchecy, *Résistances juives à l'anéantissement*. Editions Luc Pire. Parole et silence. Bruxelles, 2007.
- 8 Steven Bowman, *Η Αντίσταση των Εβραίων στην κατοχική Ελλάδα*, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, Αθήνα 2012. Επίσης, Ρίκα Μπενβενίστε (επ), *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή*. Βάνιας - Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού, 1998.
- 9 Μαρσέλ Νατζαρή, *Χρονικό 1941-1945*. Ίδρυμα Έτς Αχαΐμ, 1991.
- 10 Elie Wiesel, *Η νύχτα*. Μεταίχμιο, Αθήνα 2016.

[Ο κ. Διονύσης Γ. Δρόσος είναι Καθηγητής Ηθικής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Η μελέτη αυτή αποτελεί το κείμενο της ομιλίας του στην φετινή εκδήλωση για την Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος που έγινε στα Ιωάννινα, 28.1.2017].

Σκοτεινές Σελίδες

Ανιχνεύοντας τον Αντισημιτισμό στην Εύβοια

Του ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΟΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗ

Οταν συγκροτήθηκε το πρώτο ελληνικό κρατίδιο στα 1830, η Εύβοια δεν αποτελούσε ακόμη τμήμα του. Προσαρτήθηκε σε αυτό στα 1833, όταν παραδόθηκε στο ελληνικό κράτος, ύστερα από τις διεθνείς συνθήκες που θέσπισαν την ανεξαρτησία του. Στα προηγούμενα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, σημειώνεται ως ιδιαίτερα μελανή σελίδα η σφαγή των Εβραίων αλλά και των μουσουλμάνων της Πελοποννήσου και της Ρούμελης από τους επαναστατημένους Έλληνες. Ιστορικές εβραϊκές κοινότητες, όπως αυτές της Τρίπολης, της Πάτρας, της Θήβας και του Αγρινίου εξαφανίστηκαν τότε,¹ ενώ οι σφαγές -ιδιαίτερα αυτή της Τρίπολης τον Σεπτέμβριο του 1821- προκάλεσαν δυσμενή αντίκτυπο στην Ευρώπη. Η εβραϊκή κοινότητα της Χαλκίδας ήταν με αυτή την έννοια τυχερή, διότι καθώς η Εύβοια δεν απελευθερώθηκε άμεσα, οι Εβραίοι της Χαλκίδας απέφυγαν κατά συγκυρία τις σφαγές και τα δεινά.²

Η Χαλκίδα λοιπόν, ήταν η πρώτη και μόνη για πολλά χρόνια πόλη με αξιόλογη εβραϊκή παρουσία στο νεώτερο ελληνικό κράτος. Αρκετά χρόνια αργότερα άρχισε να σχηματίζεται η εβραϊκή κοινότητα της Αθήνας, ενώ στα 1864, με την προσάρτηση των Επτανήσων, εντάχθηκαν στο ελληνικό κράτος και οι σημαντικές εβραϊκές Κοινότητες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου.

Τις επόμενες δεκαετίες, η μικρή εβραϊκή Κοινότητα της Χαλκίδας συνέχισε την ιστορική της πορεία, όχι ανέφελα, αφού βάρβαρα έθιμα, όπως το «*κάψιμο του Ιούδα*»³ συνέχισαν να δημιουργούν προβλήματα, κάποτε μάλιστα αρκετά σημαντικά, με πλέον αξιοσημείωτα αυτά του 1846, που οδήγησαν στην πυρπόληση της Συναγωγής της Χαλκίδας.⁴

Η Συκοφαντία του αίματος

Η διάδοση ψευδών και κακοήθων φημών για δήθεν θυσίες χριστιανών παιδιών και τη δήθεν χρήση του αίματός τους για την παρασκευή αζύμου άρτου για το εβραϊκό Πάσχα είναι γνωστή ως «*Συκοφαντία ή λίβελος του αίματος*». Πρόκειται για μια κλασική εκδήλωση θρησκευτικού αντισημιτισμού, οι ιστορικές απαρχές της οποίας ανάγονται βεβαίως στο σκοτεινό Μεσαίωνα. Συνέχισαν όμως να εμφανίζονται σχετικά επεισόδια μέχρι τον 20^ο αιώνα σε διάφορες περιοχές της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής, με συνέπεια την τιμωρία, τον βασανισμό και τη θανάτωση χιλιάδων αθώων Εβραίων.

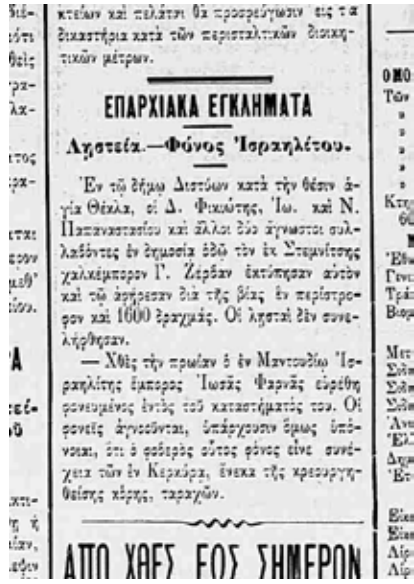
Στην Ελλάδα υπήρχαν στο παρελθόν αρκετά κρούσματα αυτού του είδους των συκοφαντιών, κάποια από τα οποία οδήγησαν σε σοβαρά αντισημικά επεισόδια, με σημαντικότερα αυτά της Ρόδου στα 1840 και της Κέρκυρας και της Ζακύνθου στα 1891.⁵ Τα τελευταία αυτά επεισόδια, που διεξήχθησαν μεσούσης της προεκλογικής περιόδου των δημοτικών εκλογών, εξελίχθηκαν σε πογκρόμ και είχαν τις προεκτάσεις τους και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας⁶ με κακοποιήσεις και φόνους Ισραηλιτών.

Η δολοφονία του Ιωσή Φόρνα στα 1891

Στα μέρη αυτά, όπου ξέσπασαν επεισόδια στα 1891, δυστυχώς περιλαμβάνεται και το Μαντούδι της Εύβοιας. Εκεί μάλιστα, ο φανατισμός των Χριστιανών χωρικών οδήγησε στον φόνο του Ισραηλίτη εμπόρου Ιωσή Φόρνα,⁷ που βεβαίως καταγόταν από τη Χαλκίδα.⁸ Η δολοφονία του Φόρνα ήταν ιδιαίτερα στυγερή⁹ και αποτυπώθηκε στα

«ΤΟ ΑΣΤΥ», 11 Απριλίου 1891

«ΤΟ ΑΣΤΥ», 11 Απριλίου 1891

δημοσιεύματα του Τύπου της εποχής, τόσο του τοπικού¹⁰ της Χαλκίδας όσο και του αθηναϊκού.¹¹

Δεν στάθηκε δυνατό να βρεθεί η εξέλιξη της υπόθεσης της δολοφονίας του Ιωσή Φόρνα. Τόσο στο Πρωτοδικείο Χαλκίδας, όσο και

πρέπει να τονιστεί ότι υπήρξαν άτομα που συνεργάστηκαν με τις γερμανικές αρχές και στην σύλληψη και κατάδοση Ισραηλιτών, τα ονόματα και η βιοπολιτεία των οποίων είναι γνωστά στον γράφοντα. Πρόκειται για ένα θέμα που, όπως και εν γένει ο δωσιλογισμός στην Εύβοια, πρέπει να πάψει να είναι ταμπού και να μελετηθεί σε βάθος. Η σύντομη αυτή αναφορά ως θεωρηθεί ως μια αφετηρία ευρύτερης έρευνας για το θέμα αυτό.

Παρ' όλα αυτά, ο γράφων υπέθετε ότι μετά το Ολοκαύτωμα και την εξόντωση από τους Γερμανούς έξι εκατομμυρίων Εβραίων, και ανάμεσά τους εβδομήντα χιλιάδων Ελλήνων Εβραίων, οι «*συκοφαντίες του αίματος*» θα είχαν εκλείψει. Απετέλεσε λοιπόν δυσάρεστη όσο και απρόσμενη έκπληξη για τον γράφοντα, η αποκάλυψη ότι μια τέτοια συκοφαντική φημολογία εμφανίστηκε στη Χαλκίδα στα 1951.

Η έκπληξη ήταν λοιπόν ακόμη μεγαλύτερη για τον γράφοντα, όταν ανακάλυψε ότι η υπόθεση αυτή είχε απασχολήσει τις Αρχές της πόλης, αστυνομικές και εισαγγελικές – και κυρίως τον τότε Εισαγγελέα Χαλκίδος Χριστόφορο Λάζαρη, ο οποίος διετέλεσε εισαγγελέας της πόλης ανάμεσα στα 1950-1953.¹⁵

Στατιστικά στοιχεία για τους Εβραίους της Χαλκίδας

Πόσοι ήταν όμως οι Ισραηλίτες κάτοικοι της Χαλκίδας στα 1951; Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού της 7ης Απριλίου 1951, στον Νομό Ευβοίας κατοικούσαν 125 Έλληνες πολίτες Ιουδαϊκού θρησκευματος, εκ των οποίων 67 άνδρες και 58 γυναίκες, σε ένα σύνολο πληθυσμού του νομού εξ 164.542 κατοίκων. Οι Ισραηλίτες της Εύβοιας ήταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι 116 δηλαδή, ελληνόφωνοι Ρωμανιώτες, ενώ ένας πολύ μικρός αριθμός, 8 άτομα – 4 άνδρες και 4 γυναίκες δήλωσαν ως μητρική τους γλώσσα την Ισπανική και ένας μόνο άνδρας την εβραϊκή.¹⁶ Για να έχουμε μια εικόνα των επισήμων στοιχείων, αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με την πληθυσμιακή απογραφή του 1928 στον Νομό Ευβοίας κατοικούσαν 75 Ισραηλίτες, 69 εκ των οποίων στην επαρχία Χαλκίδας και 6 στην επαρχία Καρυστίας.¹⁷

στην Εισαγγελία, οι αρμόδιοι υπάλληλοι ενημέρωσαν τον γράφοντα ότι δεν υπάρχουν αρχεία για το έτος 1891.¹² Πάντως, ένα ακόμη δημοσίευμα του τοπικού Τύπου πληροφορεί ότι ακολούθησε η δικαστική οδός και προχώρησαν οι ανακρίσεις.¹³

Ενδιαφέρον είναι πάντως ότι η περίοδος της δολοφονίας του Ιωσή Φόρνα, όπως σημειώνεται παραπάνω, ήταν και προεκλογική περίοδος δημοτικών εκλογών. Στις εκλογές αυτές, συμμετείχε ως υποψήφιος δημοτικός σύμβουλος στον Δήμο Χαλκιδέων, χωρίς να εκλεγεί και ο Χαλκιδέος Ισραηλίτης Σιμαντός Σακής (ή Σακκής), αποδεικνύοντας με τη συμμετοχή του, τη σημασία των ψήφων των μελών της Κοινότητας.¹⁴

Το αντισημιτικό επεισόδιο του 1951

Η Χαλκίδα, όπου είναι εγκατεστημένη από χιλιάδες χρόνια η αρχαιότερη εβραϊκή κοινότητα της Ευρώπης, είναι μια από τις ελάχιστες ελληνικές πόλεις, όπου οι συνέπειες του Διωγμού από τους Γερμανούς για τον εβραϊκό πληθυσμό ήταν σχετικά περιορισμένες, χάρη στη συμπαράσταση του χριστιανικού πληθυσμού, αλλά και στη δυναμική συμβολή των αντιστασιακών ομάδων της περιοχής.

Βεβαίως, την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής ο αντισημιτισμός δεν απουσίαζε από την Εύβοια. Αν και ξεφεύγει από τα όρια του παρόντος κειμένου,

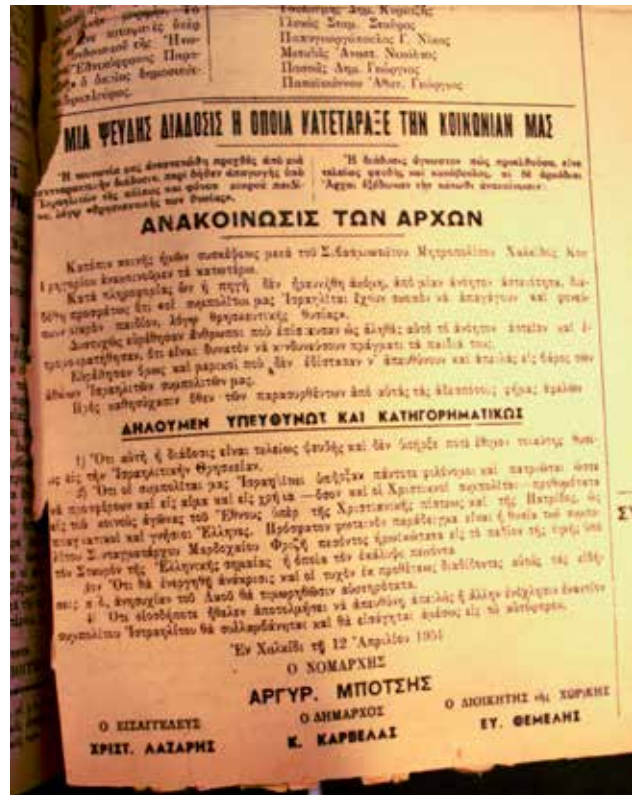
Ο γράφων δεν είναι σε θέση να ελέγξει την αξιοπιστία των απογραφών της Στατιστικής Υπηρεσίας.¹⁸ Όμως η πανθομολογούμενη μειωμένη αξιοπιστία της σε οικονομικά ζητήματα είναι πολυσυζητημένη στις μέρες μας και πλείστα προβλήματα προκάλεσε στη χώρα, σε τέτοιο βαθμό που τα στατιστικά στοιχεία της Ελλάδας να φημίζονται για την αναξιοπιστία τους και να είναι γνωστά διεθνώς ως *Greek statistics*. Ας σημειωθεί ότι σύμφωνα με τα στοιχεία του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδος, ο πληθυσμός της Ισραηλιτικής Κοινότητας Χαλκίδας πριν το Διωγμό αποτελείτο από 325 άτομα, ενώ μετά το Διωγμό ο αριθμός τους κατῆλθε σε 170 άτομα.¹⁹

Πάντως, μεσούσης της Γερμανικής Κατοχής, η Ισραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδας αποτελείτο από 239 άτομα, όπως προκύπτει από επίσημη κατάσταση που συνέταξε ο ίδιος ο τότε Αρχιρραβίνος Χαλκίδος Δαβίδ Μάτσας.²⁰

Τα γεγονότα του 1951 μέσα από τα έγγραφα

Ας δούμε όμως τα έγγραφα. Στις 12 Απριλίου 1951 κυκλοφόρησε μια «Ανακοίνωσις προς τον λαόν της πόλεως Χαλκίδος», η οποία υπογράφεται από τον Νομάρχη Αργύριο Μπότση, τον Δήμαρχο Κ. Καρβελά, τον Διοικητή της Χωροφυλακής Ευ. Θεμελή και τον Εισαγγελέα Χριστόφορο Λάζαρη, ο οποίος και τη συνέταξε.²¹ Η Ανακοίνωση αυτή συντάχθηκε ύστερα από σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε μεταξύ των υπογραφόντων και του τότε Μητροπολίτη Χαλκίδος Γρηγόριου, ύστερα από πληροφορίες «ων η πηγή δεν ηρευνήθη ακόμη, από μίαν ανόητον αστειότητα, διεδόθη προσφάτως ότι «οι συμπολίτες μας Ισραηλίται έχουν σκοπόν να απαγάγουν και φονεύσουν μικρόν παιδίον, λόγω θρησκευτικής θυσίας»». Η «Ανακοίνωσις» συνεχίζει επί λέξει: «Δυστυχώς ευρέθησαν άνθρωποι που πίστευσαν ως αληθές αυτό το ανόητον αστεϊόν και ετρομοκρατήθησαν, ότι είναι δυνατόν να κινδυνεύσουν πράγματι τα παιδιά τους. Ευρέθησαν όμως και μερικοί που δεν εδίστασαν ν' απευθύνουν και απειλάς εις βάρος των αθών Ισραηλιτών συμπολιτών μας.»

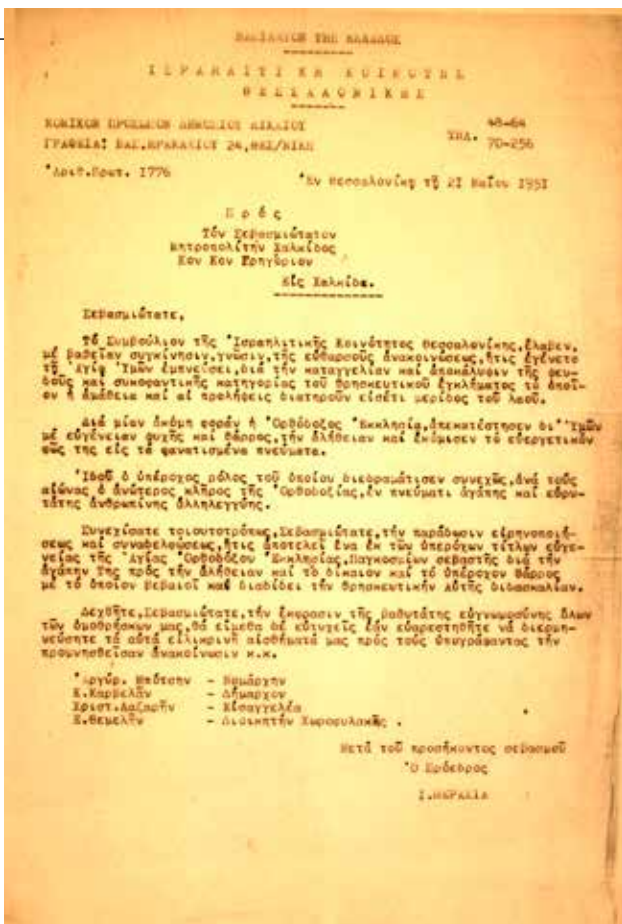
Στη συνέχεια η «Ανακοίνωσις» καθησυχάζει τον λαό της Χαλκίδας. Οι υπογράφωντες δηλώνουν «ΥΠΕΥΘΥΝΩΣ ΚΑΙ ΚΑΤΗΓΟΡΗΜΑΤΙΚΩΣ» το ψευδές της διαδόσεως, αλλά και επισημαίνουν την ανυ-

παρξία τέτοιου εθίμου στην Ισραηλιτική θρησκεία. Δηλώνουν επίσης ότι «οι συμπολίται μας Ισραηλίται υπήρξαν πάντοτε φιλόνομοι και πατριώται ώστε να προσφέρουν και εις αίμα και εις χρήμα – όσον και οι Χριστιανοί συμπολίται – προθυμότατα εις τους κοινούς αγώνας του Έθνους υπέρ της Χριστιανικής πίστεως και της Πατρίδος, ως πραγματικοί και γνήσιοι Έλληνες», παραθέτοντας και το πρόσφατο φωτεινό παράδειγμα του ηρωικού Χαλκιδέου Συνταγματάρχη Μαρδοχαίου Φριζή.

Η «Ανακοίνωσις» κλείνει με τη δήλωση ότι «θα ενεργηθή ανάκρισις και οι τυχόν εκ προθέσεως διαδίδοντες αυτάς τας ειδήσεις προς ανησυχίαν του Λαού θα τιμωρηθώσιν αυστηρότατα», καθώς και ότι «οιοσδήποτε ήθελεν αποτολμήσει να απευθύνη απειλάς ή άλλην ενόχλησιν εναντίον συμπολίτου Ισραηλίτου θα συλλαμβάνηται και θα εισάγηται αμέσως εις το αυτόφωρον».

Την επομένη, 13^η Απριλίου 1951, η Ισραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδος απευθύνει την με Α.Π. 72 επιστολή της προς τον Εισαγγελέα Χριστόφορο Λάζαρη, με την οποία εκφράζει την ευγνωμοσύνη όλων των μελών της Κοινότητας για την άμεσο επέμβασή του και τις ευχαριστίες της για το αμέριστο και πατρικό του ενδιαφέρον. Η επιστολή αυτή, που υπο-

ζαρη για την ανωτέρω επιστολή της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης και του μεταφέρει «την ευγνωμοσύνην και εγκαρδίους ευχαριστίας των Ισραηλιτών Θεσσαλονίκης δια την γνωστήν εγκύκλιον ημών την αφορώσαν τους Ισραηλίτας δια της οποίας εξεδηλώθη προς αυτούς η αγάπη και η εκτίμησις, αλλά και η προστασία των Αρχών της Ευβοίας».

Ο Χριστόφορος Γ. Λάζαρης

Ο Χριστόφορος Λάζαρης²³ γεννήθηκε στην Κατούνα Λευκάδας το 1904. Τελείωσε το Δημοτικό σχολείο στην Κατούνα, το Ελληνικό Σχολείο και το Γυμνάσιο στην πόλη της Λευκάδος. Αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών τον Οκτώβριο του 1924. Το 1927 ορκίστηκε Δικηγόρος στο Πρωτοδικείο Λευκάδος. Το 1935 έγινε Αντεισαγγελέας Πρωτοδικών Ιωαννίνων, το 1940 Εισαγγελέας Πρωτοδικών Λευκάδος, το 1945 Εισαγγελέας Πρωτοδικών Αμαλιάδος, το 1948 Εισαγγελέας Πρωτοδικών Χαλκίδας, το 1952 Εισαγγελέας Πρωτοδικών Πειραιώς, το 1953 Αντεισαγγελέας Εφετών Πατρών, το 1954 Αντεισαγγελέας Εφετών Αθηνών, το 1967 Προϊστάμενος Εισαγγελίας Πρωτοδικών Αθηνών, το 1968 Εισαγγελέας Εφετών Ιωαννίνων. Παραιτήθηκε τον Δεκέμβριο του 1970. Πέθανε το 1985. Στη Χαραμόγλειο Βιβλιοθήκη Λευκάδας βρίσκεται ένας αναλυτικός δακτυλόγραφος κατάλογος όλων των (νομικών και μη) δημοσιευμάτων του, τα περισσότερα των οποίων δημοσιεύτηκαν στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο, ο οποίος επιγράφεται: *ΛΑΖΑΡΗ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ (του Γεωργίου), ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΑΥΤΟΥ Ή ΠΕΡΙ ΑΥΤΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1977*. Τα πιο γνωστά από τα αυτοτελή δημοσιευμένα έργα του είναι: *ΤΑ ΛΕΥΚΑΔΙΤΙΚΑ, ετυμολογικόν και ερμηνευτικόν λεξιλόγιον των γλωσσικών ιδιωμάτων Λευκάδας*, Ιωάννινα 1970 και η ποιητική συλλογή *Αμφιλύκη (1921-1983)*, Αθήνα χ.χ.

***

Το αντισημιτικό επεισόδιο της Χαλκίδας, προφανώς λόγω της σπουδαιότητάς του, κατέγραψε ο Χριστόφορος Λάζαρης τριάντα και πλέον χρόνια αργότερα σε ιδίοιχειρο σημείωμά του, το οποίο βρίσκεται κατατεθειμένο στο Αρχείο του²⁴ στη Χαραμόγλειο Βιβλιοθήκη Λευκάδας. Το σημείωμα του Λάζαρη τιτλοφορείται «*ΕΒΡΑΙΟΙ*» και συντάχθηκε στο Ψυχικό στις 31-1-1983.

γράφεται από τον τότε Πρόεδρο της Κοινότητας Σολομώντα Μάιση και τον Γενικό Γραμματέα Ηλία Κοέν, συνεχίζει, διαβεβαιώνοντάς τον ότι η Ισραηλιτική Κοινότης Χαλκίδος, «*ως αρχαιότερα όλων των Κοινοτήτων της Ελλάδος, αριθμούσα ζωήν χιλίων εξακοσίων ετών, θα συνεχίση πάντοτε την ένθερμον πατριωτικήν της δράσιν, μη φειδόμενη ούτε χρήματος, ούτε αίματος, δια το μεγαλείον της μητρός ΕΛΛΑΔΟΣ*».

Στις 21-5-1951, η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης απευθύνει την με ΑΠ 1776 επιστολή της προς τον τότε Μητροπολίτη Χαλκίδος Γρηγόριο (φωτογραφία). Με την επιστολή αυτή,²² που υπογράφεται από τον Πρόεδρό της Ι. Περαχιά, η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης εκφράζει τις ευχαριστίες και την ευαρέσκειά της, με ένα κείμενο που εξυμνεί τη στάση του μεγάλου Ιεράρχη, ζητώντας του να μεταφέρει τις ευχαριστίες της και στους υπόλοιπους υπογράφοντες την παραπάνω «*Ανακοίνωση*».

Τελευταία της σειράς των εγγράφων αυτών, είναι η από 28 Μαΐου 1951, με Α.Π. 522, επιστολή του Μητροπολίτου Χαλκίδος Γρηγόριου, με την οποία πληροφορεί τον Εισαγγελέα Χαλκίδος Χριστόφορο Λά-

Επειδή η παρουσίαση των γεγονότων από το Χριστόφορο Λάζαρη, που συντέλεσε τα μέγιστα στην επίλυση του προβλήματος, που προέκυψε στη Χαλκίδα τον Απρίλιο του 1951, είναι διεξοδική και αποδίδεται από τον ίδιο υπό τη μορφή Χρονικού, σε τρίτο μάλιστα πρόσωπο, ο γράφων κρίνει σκόπιμο να το μεταφέρει εδώ αυτούσιο, ως ελάχιστο φόρο τιμής στη μνήμη του.

Γράφει λοιπόν ο Χριστόφορος Λάζαρης:²⁵

«*Το πρωί της 12^{ης} Απριλίου 1951, ο εισαγγελεύς Χαλκίδος, σηκώνοντας το τηλέφωνο του γραφείου του, που κουδούνιζε, άκουσε τη φωνή του αγαθώτατου Μητροπολίτη Γρηγόριου:*

– *Καλημέρα χρυσέ μου κ. εισαγγελεύ, τι κάνετε;*

– *Πολύ καλά και σας ευχαριστώ σεβ/τε, όπως εύχομαι σεις, αλλ' η φωνή σας δεν μου φαίνεται, όπως πάντοτε την ακούω, ήρεμος.*

– *Πολύ σωστά το αντελήφθητε - πήρα μόνον για να ιδώ αν είσθε εκεί γιατί χρειάζομαι τα φώτα και τη συνδρομή σας, επειγόντως αν ευκαιρήτε.*

– *Για τον καλό μας Δεσπότη είμαι πάντοτε εύκαιρος και έρχομαι αμέσως.*

– *Όχι, χρυσέ μου - είναι καλύτερα να σας εύρω στο γραφείο σας και έρχομαι αμέσως.*

Ο Δεσπότης πολύ ανήσυχος, μόλις εκάθησε δίπλα στον εισαγγελέα, που σηκώθηκε αμέσως από τη θέση του, μπήκε στο θέμα.

– *Από χθες δεν εσταμάτησαν νάρχονται στο γραφείο μου, κατατρομαγμένοι και πολλοί κλαίοντες συμπολίται εβραίοι και να μου ζητούν προστασία, γιατί -δεν ξέρω πώς- έχει κυκλοφορήσει ευρύτατα στην πόλι μας ο μύθος ότι προς ικανοποίησιν θρησκευτικής των δήθεν τελετουργίας πρόκειται να απαγάγουν ένα μικρό παιδί και σφάζοντάς το να κοινωνήσουν απ' το αίμα του! Έτσι ο θρησκευτικός φανατισμός πολλών δικών μας έχει εξαφθή τόσο πολύ, και αι απειλαί είναι τόσοσν πυκναί, απροσχημάτιστοι και εμπαιθείς, ώστε η εβραϊκή παροικία ζή μέσα σε κλίμα τρόμου. Χριστιανοί διασταυρούμενοι στο δρόμο ή στην αγορά με εβραίους, τους απειλούν ζωηρά: -θα σας σφάξωμε όλους · ξέρομε τι μαγειρεύετε. Στα σχολεία την ώρα του μαθήματος και στο διάλειμμα χριστιανόπουλα ψιθυρίζουν στους μέχρι χθές φίλους των συμμαθητάς τα ίδια και χειρότερα. Το κλίμα τρομοκρατίας έχει επεκταθή σ' όλη την πόλι.*

Στην αρχή, βέβαια τους είπα να μην παίρνουν

στα σοβαρά τη φάρσα που διέσπειρε κάποιος ανόητος, αλλά δεν άργησα να βεβαιωθώ πως όπως κι αν ξεκίνησε το πράγμα απειλείται απευκταία συνέχεια, που δυστυχώς δεν θα γινόνταν για πρώτη φορά στον κόσμο. Προς Θεού· κάτι πρέπει να γίνη αγαπητέ μου κ. εισαγγελεύ για να προλάβουμε την ενδεχόμενη πρώτη εκδήλωσι που άφευκτα θάχη συνέχειαν αν γίνη. Και έσπευσα σε σας γιατί δεν βρίσκω ποιος άλλος θάβρισκε τον τρόπο να προλάβη την ενδεχόμενη καταιγίδα πριν εκδηλωθή!

– Σεβ/τε, αφού σας συγχαρώ για την αγάπη σας προς όλα τα πλάσματα του Θεού ανεξαρτήτως γένους, φυλής και θρησκευματος, που σας αναδεικνύει άξιον ιεράρχην, όπως έχετε ενθρονιστεί στην συνείδησιν όλων όσοι εγνώρισαν από κοντά ή εξ αποστάσεως το ψυχικό σας μεγαλείο, πράγμα που δε χρειάζεται ζωηρότεραν και θερμότεραν απόδειξιν από την εμπιστοσύνην των απειλουμένων αλλοθρήσκων την αποκλειστικήν και ανενδοίαστον προς τον χριστιανόν ιεράρχην, σας διαβεβαιώ υπευθύνως ότι εντός της ημέρας η απειλούμενη θύελλα θα κοπάση και η έμπνευσίς σας να απευθυνθήτε προς τον εισαγγελέα του τόπου πιστεύω πως υπήρξε ευστοχωτάτη. Μόνο θα παρακαλέσω να παρατείνετε λίγο την παραμονή σας στο γραφείο μου, γιατί είναι, όπως θα βεβαιωθήτε, απαραίτητος.

Εν συνεχεία, ενεφανίσθησαν εις το γραφείον του εισαγγελέως τρεις ή τέσσαρες Ισραηλίται, εκλιπαρούντες την προστασίαν του, αλλά και κάπως ανακουφισμένοι, όταν τους εδήλωσεν ότι δια το θέμα της προσφυγής των είχε προηγηθή ο Μητροπολίτης που παρίστατο, και τους εβεβαίωσεν ότι εντός της ημέρας η εξαψις των πνευμάτων θα είχε κατασβεσθή.

Ο εισαγγελεύς, αμέσως κατόπιν, εκάλεσεν εις το γραφείον του επειγόντως τον Νομάρχη, τον Δήμαρχον και τον Δ/ντήν της χωροφ/κής, κατόπιν συντόμου συσκέψεως των οποίων και εισηγήσεως του εισαγγελέως, έγινεν ομοφώνως δεκτή η δημοσίευσις της από 12 Απριλ. 1951 κοινής ανακοινώσεως.

Ο Σεβαστός και ήδη μακαριστός Γρηγόριος ανακουφισμένος παρέλαβε δακτυλογραφημένον αντίγραφον της ανακοινώσεως το οποίον μερίμνη της Ισραηλιτικής Κοινότητος εξετυπώθη, ετοιχοκολλήθη και εσκορπίσθη αυθημερόν με φέϊγ-βολάν εις όλην την πόλιν.

Κατόπιν αυτού η εγγίζουσα θύελλα ανεκόπη εν

ακαρεί, οι φανατισμοί εξηνεμίσθησαν, η ηρεμία αντικατέστησε την έξαψιν των πνευμάτων και η κοινωνική γαλήνη εις την ζωήν της πόλεως αποκατεστάθη αδιατάρακτος.

Το κείμενον της ανακοινώσεως ακολουθεί.»

Η «Ανακοίνωσις» αυτή δημοσιεύτηκε και στον Τύπο της Χαλκίδας.²⁶ Στο «Πανευβοϊκόν Βήμα»²⁷ δημοσιεύτηκε αυτούσια, ως «Ανακοίνωσις των Αρχών», κάτω από σύντομο δημοσίευμα υπό τον τίτλο «Μια ψευδής διάδοσις η οποία κατετάραξε την κοινωνίαν μας». Ο συντάκτης του κειμένου γράφει: «Η κοινωνία μας ανεστατώθη προχθές από μια συνταρακτική διάδοσιν περί δήθεν απαγωγής υπό Ισραηλιτών της πόλεως και φόνου μικρού παιδίου, “λόγω θρησκευτικής των θυσίας”. Η διάδοσις, άγνωστον πώς προελθούσα, είνε τελείως ψευδής και κακόβουλος, αι δε αρμόδιαι αρχαί εξέδωκαν την κάτωθι ανακοίνωσιν:» και ακολουθεί αυτούσια η «Ανακοίνωσις».

Αξίζει να σημειωθεί ότι την περίοδο εκείνη (Απρίλιος 1951) διεξήχθησαν οι πρώτες δημοτικές εκλογές μετά από πολλά χρόνια, καθώς είχε μεσολαβήσει το δικτατορικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου και η ταραγμένη δεκαετία 1940-1950. Ίσως ότι πρόκειται για τυχαία σύμπτωση, καθώς η Ισραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδας ήταν σχετικά ολιγάριθμη, σε αντίθεση με την Κέρκυρα του 1891. Όμως, πρέπει να σημειωθεί ότι στις δημοτικές εκλογές της δεκαετίας του 1930, η εκλογή Δημάρχου Χαλκιδέων, ύστερα από ισοψηφία, κρίθηκε σε επαναληπτική εκλογή για μια ψήφο.

Προφορικές Μαρτυρίες

Ο Μάριος Μάϊσης,²⁸ 16 ετών το 1951, γιος του τότε Προέδρου της Ισραηλιτικής Κοινότητας Χαλκίδας, ενθυμείται λεπτομερώς το γεγονός. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, η χαλκιδικαϊκή «Συκοφαντία του αίματος» ξεκίνησε όταν τρία παιδιά της γειτονιάς εισήλθαν στο περιβόλι της Κοινότητας, που βρίσκεται δίπλα στη Συναγωγή με σκοπό να κλέψουν πορτοκάλια και μανταρίνια. Οι δυο εξ αυτών πέτυχαν τον σκοπό τους, ενώ ο τρίτος, στην προσπάθειά του να υπερβεί τον τοίχο που περικλείει το περιβόλι, έπεσε και χτύπησε, αδυνατώντας να εξέλθει. Ακούγοντας και αναγνωρίζοντας τις φωνές του, κάποιοι χριστιανοί γείτονες έσπευσαν

σε βοήθεια του. Κάπου εκεί, από άγνωστο άτομο, ξεκίνησε η «Συκοφαντία». Ο Μ. Μάϊσης έχει μάλιστα καταγράψει το ιστορικό αυτό συμβάν του 1951 σε διήγημα του με τον τίτλο «Το αίμα και οι Εβραϊκοί δαιτητικοί νόμοι».

Ο Αβραάμ Καταλάν, που στα 1951 ήταν σε ηλικία τέτοια ώστε να ενθυμείται το συμβάν αυτό, απουσίαζε από την Χαλκίδα, καθώς υπηρετούσε τη στρατιωτική του θητεία.²⁹ Δυστυχώς, κατά τη διαδικασία σύνταξης της παρούσας μελέτης, δεν βρίσκονται εν ζωή άλλα μέλη της Ισραηλιτικής Κοινότητας Χαλκίδας, τα οποία να έχουν άμεση προσωπική ενθύμηση του συμβάντος.

Συμπεράσματα

Ο αντισημιτισμός είναι βαθιά ριζωμένος στην ελληνική κοινωνία, παρά την προσπάθεια τόσο από χριστιανικούς όσο και από εβραϊκούς κύκλους,³⁰ αλλά και την επίσημη ελληνική πολιτεία³¹ να στηρίξουν αντίθετη άποψη. Πρόκειται για θρησκευτικό κυρίως, αλλά και οικονομικό αντισημιτισμό – και όχι για φυλετικό.

Στην προκειμένη περίπτωση, εντυπωσιάζει ότι το δεύτερο από τα παραπάνω επεισόδια συνέβη στα 1951 – λίγα δηλαδή χρόνια μετά το Ολοκαύτωμα – και ενώ είχε αποκαλυφθεί σε μεγάλο βαθμό η φρίκη των γερμανικών εγκλημάτων σε βάρος του εβραϊκού πληθυσμού της Ευρώπης, που στοίχισε έξι εκατομμύρια θύματα. Εντυπωσιακό είναι επίσης, ότι το γεγονός αυτό συνέβη στη Χαλκίδα, μια πόλη που καυχόταν για την αρμονική συμβίωση των διαφορετικών θρησκευτικών ομάδων, μια πόλη όπου στην περίοδο της Κατοχής είχε διασωθεί το μεγαλύτερο μέρος του εβραϊκού της πληθυσμού, χάρη στην δυναμική στάση των αντιστασιακών οργανώσεων, αλλά και μια πόλη στην οποία την τοπική εκκλησία ηγείτο ένας ιεράρχης, που χαρακτηριζόταν για την ιδιαίτερα φιλική προς το εβραϊκό στοιχείο θέση και στάση του.

Σημαντική είναι πάντως η εγρήγορση των αρχών της Χαλκίδας, με κομβική τη στάση του Μητροπολίτη Γρηγόριου,³² που ενημέρωσε τον εισαγγελέα Χριστόδουλο Λάζαρη, αλλά και η δυναμική αντίδραση του τελευταίου, χάρη στην οποία απεφύχθησαν τα χειρότερα και το επεισόδιο έληξε, αποδεικνύοντας ότι η προσωπικότητα και η πολι-

τεία των ηγετών συμβάλλουν στην ιστορική πορεία ενός τόπου και μιας κοινωνίας.

Βιβλιογραφία

Εφημερίδες

- Εύριπος*, Χαλκίδα (4^{ος}-5^{ος} 1891)
- Εφημερίς*, Αθήναι, (4^{ος}-5^{ος} 1891)
- Καιροί*, Αθήναι, (4^{ος}-5^{ος} 1891)
- Παλίρροια*, Χαλκίδα (4^{ος}-5^{ος} 1891)
- Πανευβοϊκόν Βήμα*, Χαλκίδα (3^{ος}-5^{ος} 1951)
- Το Άστυ*, Αθήναι, (4^{ος}-5^{ος} 1891)

Βιβλία

- Fleming K.E., *Greece. A Jewish History*, Princeton University Press, Princeton 2008.
- Ιωαννίδης Ελευθέριος Μ., *Τεκμήρια για την ιστορία της Ισραηλιτικής Κοινότητας Χαλκίδος κατά την περίοδο της Κατοχής. Από τα αρχεία του Δήμου Χαλκιδέων*, εκδόσεις Μανιφέστο, Χαλκίδα 2013.
- Λιάτα Ευτυχία Δ., *Η Κέρκυρα και η Ζάκυνθος στον κυκλώνα του αντισημιτισμού. Η «Συκοφαντία για το αίμα» του 1891*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2006.
- Μαΐσης Μαΐρ Σ., *Ιστορία της Εβραϊκής Κοινότητας Χαλκίδας από το 586 π.Χ. ως το 2001 μ.Χ.*, Ισραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδας, Χαλκίδα 2013.
- Μαΐσης Μαΐρ Σ., «Το αίμα και οι Εβραϊκοί διαιτητικοί νόμοι», *αδημοσίευτο κείμενο*.
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες. Στοιχεία για την καταστροφή των μειονοτήτων της Ελλάδας. Εβραίοι, Τσάμηδες*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2008.
- Μόλχο Μικαέλ και Ιωσήφ Νεχαμά *In Memoriam. Αφιέρωμα εις την Μνήμην των Ισραηλιτών θυμάτων του Ναζισμού εν Ελλάδι*, Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1976.
- Pierron Bernard, *Εβραίοι και χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945*, μετάφραση Γιώργος Σαρατσιώτης, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2004.
- Φόρνης Μποχώρ, «Ιστορία της Ισραηλιτικής Κοινότητας Χαλκίδος», *Αρχείον Ευβοϊκών Μελετών*, τόμος Γ', Αθήνα 1945.

Στατιστικές

- Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστικά Αποτελέσματα της Απογραφής του Πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928. IV – Τόπος γεννήσεως - Θρησκεία και Γλώσσα - Υπηκόοτης*, Εν Αθήναις 1935.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Αποτελέσματα της Απογραφής του Πληθυσμού της 7^{ης} Απριλίου 1951. Τόμος II - Πίνακας Δημογραφικών και Κοινωνικών Χαρακτηριστικών του Πληθυσμού*, Εν Αθήναις 1958.
- Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο, *Βιβλίο Μνήμης*, Αθήνα 1979.
- Υπουργείον των Εσωτερικών, *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός του έτους 1861*, Εν Αθήναις 1862.
- Υπουργείον Εσωτερικών. *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός*, Εν Αθήναις 1881.

Παραπομπές:

- Για το θέμα αυτό βλ. Bernard Pierron, *Εβραίοι και χριστιανοί*, σελ. 28-32, Κ.Ε. Fleming, *Greece. A Jewish History*, σελ. 15-18 και Γιώργος Μαργαρίτης, *Ανεπιθύμητοι συμπατριώτες*, σελ. 30-33.
- Βλ. Γ. Μαργαρίτης, *ό.π.*, σελ. 99.
- Βλ. τις αναφορές του τοπικού Τύπου της Χαλκίδας στο βάρβαρο αυτό έθιμο, στο Μ. Μαΐσης, *Ιστορία της Εβραϊκής Κοινότητας της Χαλκίδας*, σελ. 206-217. Οφείλω να σημειώσω εδώ ότι το άθλιο αυτό έθιμο συνεχίζει να εφαρμόζεται σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας μέχρι σήμερα και ακόμη χειρότερο είναι το ότι προβάλλεται από τα ΜΜΕ, ηλεκτρονικά και έντυπα, ως αξιοθέατο.
- Μποχώρ Φόρνης, «Ιστορία της Ισραηλιτικής Κοινότητας Χαλκίδος», σελ. 232.
- Για τα αντισημιτικά επεισόδια στην Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο, βλ. Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Η Κέρκυρα και η Ζάκυνθος στον κυκλώνα του αντισημιτισμού*, passim, Bernard Pierron, *ό.π.*, σελ. 48-52.
- Βλ. Γ. Μαργαρίτης, *ό.π.*, σελ. 36-38.
- Ε. Λιάτα, *ό.π.*, σελ. 58. Το επώνυμο Φόρνας ήταν συνηθισμένο στη Χαλκίδα, όπως και το παρεμφερές Φόρνης. Καθώς δεν υπάρχουν μητρώα της Ισραηλιτικής Κοινότητας για τα χρόνια εκείνα, αναζητήσα τις εγγραφές στα βιβλία του Υποθηκοφυλακείου Χαλκίδας και εντόπισα στις παλιές μερίδες του, τους παρακάτω: Ισαάκ Φόρνα, Μποχώρ Φόρνα, Χαΐμ Φόρνα του Μποχώρ, Ααρών Φόρνα του Μποχώρ, Εσθήρ Φόρνα του Μποχώρ, Μικρή Φόρνα του Μποχώρ, Νεχάμα συζ. Ισαάκ Φόρνα, Χανά συζ. Χαΐμ Φόρνα, Σάρρα συζ. Ισαάκ Φόρνα, Καλομοίρα Σ. Φόρνα, Μαζαλτώ Φόρνα του Μποχώρ, Νίτσα Φόρνα του Ισαάκ, Μποχώρ Φόρνα του Χαΐμ και Σιμχά χήρα Μποχώρ Φόρνα. Καθώς στα Υποθηκοφυλακεία καταγράφονται όσοι έχουν

εμπράγματα δικαιώματα, είναι προφανές ότι ο κατάλογος αυτός των Φόρνα δεν είναι εξαντλητικός. Το επώνυμο Φόρνα διασώζεται επίσης στο αρχείο Ιωσήφ Σιακκή, που βρίσκεται στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.), όπου καταγράφονται, ως κάτοικοι Χαλκίδας, τα ακόλουθα άτομα, με την εντός παρένθεσης χρονολογία αναφοράς: Φορνά Ισαάκ του Χαΐμ (1870), Φόρνα Ιωσήφ του Ασέρ (1844), Φόρνα Μάρκος (1894), Φόρνα Χαΐμ του Μποχόρ (1839), Φόρνας Ααρών, ραββίνος (1819), Φόρνας Αβραάμ του Χαΐμ (1876) και Φόρνας Ιωσήφ του Μποχόρ (1841).

- 8 Ο εβραϊκός πληθυσμός της Χαλκίδας την περίοδο εκείνη δεν είναι εξακριβωμένος. Σύμφωνα με την εισαγωγική έκθεση της απογραφής πληθυσμού της Ελλάδος του 1879, στο σύνολο της χώρας κατοικούσαν 2.652 άτομα Ισραηλιτικού θρησκευματος, κάτοικοι της νήσου Κέρκυρας. Ο συντάκτης της Α. Μάνσολας σημειώνει ότι «Πλην τούτων, υπάρχουν Ισραηλίται τινές και εις την Επαρχίαν Χαλκίδος, ων όμως ο αριθμός δεν εξηκριβώθη ιδία». Στην ίδια την πόλη της Χαλκίδας κατοικούσαν τότε 6.877 άτομα. Βλ. *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός*, σελ. 37 Α' μέρους και σελ. 61 Β' μέρους. Ακόμη παλαιότερα, στη μικρή Ελλάδα της απογραφής πληθυσμού του 1861, καταγράφονται στην Εύβοια 385 «αλλόθρησκοι», η πλειοψηφία των οποίων ασφαλώς ήταν Ισραηλίτες. Η Χαλκίδα είχε τότε 4.585 κατοίκους. Βλ. *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός του έτους 1861*, σελ. κ' και ιδ'.
- 9 Ο *Εύριπος* στο φ. 1907 της 13-04-1891 δίνει αρκετές λεπτομέρειες για το έγκλημα του Μαντουδίου: «Κατά τη νύχτα της παρελθούσης Τρίτης ο ειρηνέμος Ισραηλίτης... ευρέθη εν τη αποθήκη του κ. Βουδούρη, εν ή είχεν αποθέσει τας πραγματείας του, έχων συντεριμμένην την κεφαλήν. Πάραυτα μεταβάς εις τον τόπον του φοβερού κακουργήματος ο κ. ειρηνοδίκης ενήργησε την δέουσαν εξέτασιν και επιληφθείς ανακρίσεων συνέλαβεν ως υπόπτους τους Ιωάννην Ρεντίφην και Γεώργιον Κωστήν, οι οποίοι αμφότεροι έφερον επι του στήθους κηλίδας αίματος. Υποψίαι υπάρχουν και κατ' ετέρου ονόμαζομένου Γεώργ. Βελή. Αλλ' ως κύριος του εγκλήματος δράστης θεωρείται ο Δημ. Ανδριτσόγιαννης, όστις αποδράς δεν συνελήφθη ακόμη. Εν τούτοις αι ανακρίσεις εξακολουθούσι, ελπίζεται δ' ότι ανακαλυφθήσεται ο αληθής ένοχος τόσω στυγερού κακουργήματος». Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Βουδούρης, στην αποθήκη του οποίου βρέθηκε νεκρός ο ατυχής Φόρνας, ήταν κορυφαίος πολιτικός της εποχής.
- 10 Η *Παλίρροια* στο φ. 481/4-5-1891 δίνει μάλιστα ευρύτερες προεκτάσεις στο θέμα, καθώς επρόκειτο για παραμονές δημοτικών εκλογών: «Σπουδαίον γεγονός κρατεί ημάς εις διαρκή έκπληξιν. Εις εκ των συλληφθέντων ως υπόπτων εις την εν Μαντουδίω δολοφονίαν του Ισραηλίτη Ιωσά Φόρνα ωμολόγησεν την πράξιν αυτού, ως θετικώς είμεθα πληροφορημένοι. Αλλά βεβαιοί μετά λεπτομερειών ότι την πράξιν εξετέλεσαν από κοινού μετά του Δημάρχου Κηρέως! Είναι το πράγμα ακατανόητον όλως και απίστευτον. Προς χάριν της Πατρίδος και της ημετέρας κοινωνίας ευχόμεθα τούτο να αποδειχθή ψευδές. Δήμαρχος συναυτουργός δολοφονίας;». Ο ανταγωνιστής *Εύριπος* στο φ. 1907 προσπαθεί να αποφορτίσει το γεγονός, αποσυνδέοντάς το από τα αντισημιτικά επεισόδια των Επτανήσων, σημειώνοντας ότι: «Ενταύθα ευτυχώς, αν και πολλοί παροικούν Ιουδαίοι
- ουδέν συνέβη έκτροπον... Τούτο ομολογουμένως οφείλεται το μεν εις την ανεξιθρησκείαν των ενταύθα χριστιανών το δε εις το φιλήσυχον των παροικούντων Ιουδαίων, οι οποίοι ουδέποτε ουδεμίαν παρέχουσιν αφορμήν διαφορών και ερίδων». Και συνεχίζει αναφέροντας ότι «Ουδεμίαν δε προς ταύτα σχέσιν έχει ο εν Μαντουδίω γενόμενος φόνος Ισραηλίτου πλανοδίου εμπόρου...», τον οποίο μάλιστα εσφαλμένα ονομάζει Σχοινά. Τον σημερινό αναγνώστη ξενίζει εντούτοις ο χαρακτηρισμός «παροικούντες» για τους Εβραίους της Χαλκίδας, ενώ είναι γνωστό ότι οι Έλληνες Εβραίοι – οι Χαλκιδικοί πρώτοι ανάμεσά τους – κατοικούν στην πόλη περισσότερες από δυο χιλιετίες και είναι Έλληνες πολίτες με πλήρη δικαιώματα και όχι πάροικοι. Η διεύθυνση του «*Εύριπου*» πρέπει να διακατεχόταν από αντισημιτικά αισθήματα, καθώς στα φύλλα του Ιουλίου του 1891 διαφημίζεται το ρυπαρό αντισημιτικό πόνημα «*Αίμα, Εβραίοι, Ταλμούδ*» του Πέτρου Κασσιμάτη, το οποίο μάλιστα πωλείτο στα γραφεία της εφημερίδας...
- 11 Η πολύ σοβαρή *Εφημερίς* στο με αρ. φ. 100, της 10-4-1891, που αφιερώνει μεγάλο μέρος της ύλης της στον «Αντισημιτισμό εν Ελλάδι», καταχωρεί την είδηση κάτω από το άρθρο «*ΑΙ ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ ΤΑΡΑΧΑΙ*» με τον υπότιτλο «*ΦΟΝΟΙ ΕΒΡΑΙΩΝ*», σημειώνοντας για τον Φόρνα ότι «ευλόγως δε εικάζεται ότι ο ατυχής ούτος είνε θύμα του φανατισμού των χριστιανών χωρικών». Οι *Καιροί* στο φ. 820 της 10-4-1891 καταγράφουν την είδηση υπό τον τίτλο «*ΦΟΝΟΣ ΙΣΡΑΗΛΙΤΟΥ*», αναφέροντας ότι ο Φόρνας ευρέθη φονευμένος «εν τω εν Μαντουδίω εμπορικό αυτου καταστήματι». Το *Άστυ*, των Θέμου Άννινου, Γεώργιου Δροσίνη και Δημ. Κακλαμάνου, στο φ. 129 της 11-4-1891 είναι πιο αποκαλυπτικό, όσον αφορά στους δράστες: «Οι φονείς αγνοούνται, υπάρχουν όμως υπόνοιαι ότι ο φοβερός ούτος φόμος είναι συνέχεια των εν Κερκύρα, ένεκα της κρουσηθείσης κόρης, ταραχών».
- 12 Ο γράφων αναζήτησε τη Ληξιαρχική πράξη θανάτου του Ιωσά Φόρνα στο Ληξιαρχείο του Δήμου Χαλκιδέων, όπου τον πληροφορήσαν ότι δεν υπάρχουν ληξιαρχικά βιβλία για το έτος αυτό και τον ενημέρωσαν επίσης ότι ως το 1925 οι ληξιαρχικές καταχωρήσεις θανάτων δεν ήταν υποχρεωτικές. Αναζήτησε επίσης τα σχετικά βιβλία στα Γενικά Αρχεία του Κράτους Νομού Ευβοίας, όπου όμως για το έτος 1891 δεν υπάρχουν βιβλία με ληξιαρχικές πράξεις θανάτου. Επίσης, ούτε η Ισραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδας διαθέτει βιβλία για το έτος 1891. Τέλος, ο γράφων αναζήτησε τον τάφο του Ιωσά Φόρνα στο Εβραϊκό Κοιμητήριο Χαλκίδας, αλλά δεν μπόρεσε να τον εντοπίσει. Σύμφωνα με τον Μάριο Μάιση το πιθανότερο είναι ότι η επιτύμβια στήλη του έχει κλαπεί σε χρονολογία πριν ή κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής.
- 13 *Εύριπος*, φύλλο 1319/13-7-1891, όπου αναφέρεται η είδηση ότι «Από της προχθές μετέβησαν εις Αγίαν Άνναν και Μαντουδίου ο εισαγγελεύς και ο ανακριτής χάριν επιτοπίων ανακρίσεων περί του προ τινός χρόνου γινομένου εν Μαντουδίω φόμου Εβραίου τινός, χτές δε επέστρεψαν». Θλιβερή παρατήρηση ότι ο ατυχής Ιωσά Φόρνας καταγράφεται μετά θάνατον ως «*Εβραίος τις*».
- 14 Βλ. *Παλίρροια*, φύλλο της 22-6-1891 και Μ. Μάισης, *ό.π.*, σελ. 194. Στην Κέρκυρα πάντως, το προεκλογικό κλίμα ενέτεινε τη φόρτιση και τον αντισημιτισμό, χωρίς φυσικά να είναι η μόνη αιτία των εκτρόπων. Ενώ στο Δήμο Χαλ-

- κιδέων, ο εκλεγείς Φαρμακίδης πλειοψήφησε των αντιπάλων του δια 22 μόνον ψήφων και στο δε Δήμο Κηρέως, του οποίου ο Δήμαρχος ενεπλάκη στη δολοφονία του Φόρνα, εξελέγη Δήμαρχος ο Δ. Στίγκας δια πλειοψηφίας 2 μόνον ψήφων, σύμφωνα με το φ. 1319 του *Εύριπου* της 13-7-1891.
- 15 Ευχαριστώ θερμά τον παιδικό μου φίλο και συμμαθητή Θεοδόση Ε. Σταματέλλο, που μου παραχώρησε έγγραφα από το αρχείο του παππού του Χριστόφορου Λάζαρη.
- 16 Βλ. *Αποτελέσματα της Απογραφής του Πληθυσμού της 7^{ης} Απριλίου 1951. Τόμος II*, σελ. 214-215. Η απογραφή δεν δίνει στοιχεία ανά επαρχίες ή Δήμους. Είναι προφανές όμως ότι η πλειονότητα του εβραϊκού στοιχείου κατοικούσε στη Χαλκίδα, όπου υπήρχε οργανωμένη Ισραηλιτική Κοινότητα και Συναγωγή.
- 17 Βλ. *Στατιστικά Αποτελέσματα της Απογραφής του Πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928. IV*, σελ. οθ'.
- 18 Χαρακτηριστικό είναι πάντως ότι ενώ στο νομό Ευβοίας υπήρχε – στα 1928 τουλάχιστον – σημαντικός αριθμός αλβανοφώνων κατοίκων, κάτι τέτοιο δεν καταγράφεται στα στατιστικά στοιχεία. Βλ. *Απογραφή 1928*, σελ. ρδ'. Ενώ στα 1951 εμφανίζεται ένας μικρός αριθμός κατοίκων – 1.480 άτομα – με μητρική την αλβανική γλώσσα, που εντούτοις κατά την κρίση του γράφοντος υπελείπετο κατά πολύ του πραγματικού. Βλ. *Απογραφή 1951*, σελ. 214.
- 19 Βλ. το σχετικό πίνακα όπως δημοσιεύεται στο *In Memoriam. Αφιέρωμα εις την Μνήμην των Ισραηλιτών θυμάτων του Ναζισμού εν Ελλάδι*, σελ. 351, ο οποίος αναδημοσιεύεται έκτοτε και αλλού, όπως στο *Βιβλίο Μνήμης* του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου, σελ. 7-8.
- 20 Ελ. Ιωαννίδης, *Τεκμήρια για την ιστορία της Ισραηλιτικής Κοινότητας Χαλκίδας*, σελ. 66-75.
- 21 Στο αντίγραφο που έχει στα χέρια του ο γράφων, υπάρχει η χειρόγραφη υπογεγραμμένη επισημείωση του Χριστόφορου Λάζαρη: «*συνετάγη υπ' εμού*».
- 22 Ευχαριστώ τον δημοσιογράφο και εκδότη Δημήτρη Δεμερτζή που μου εγχείρισε αντίγραφο της επιστολής της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης.
- 23 Τα βιογραφικά στοιχεία του Χριστόφορου Λάζαρη έχουν αντληθεί από την ιστοσελίδα *aromalefkadas.gr* και στηρίζονται σε σημείωμα που συνέταξαν οι οικείοι του και βρίσκεται στη Χαραμόγλειο Βιβλιοθήκη Λευκάδας, μαζί με το Αρχείο του.
- 24 Το Σημείωμα του Χριστόφορου Λάζαρη «*ΕΒΡΑΙΟΙ*» φέρει χειρόγραφη αρίθμηση 53 και 88 και έντυπη στις σελίδες 543-544. Στο Αρχείο του Χρ. Λάζαρη περιλαμβάνεται ένα ακόμη Σημείωμα του με τίτλο «*ΤΟ ΕΒΡΑΪΚΟ ΦΙΛΟΤΙΜΟ*» με αρ. σελίδας 548, το οποίο αφορά στους Έλληνες Εβραίους των Ιωαννίνων. Πρόκειται για περιστατικό, δικαστικό χρονικό θα μπορούσαμε να πούμε, που συνέβη γύρω στα 1938, όπου ο Λάζαρης υπηρετούσε - από το 1935 - ως Αντιεισαγγελέας Πρωτοδικών. Ο Λάζαρης το κατέγραψε στις 30-1-1983 και από το ύφος του φαίνεται η έντονα φιλοσημιτική του στάση.
- 25 Το Σημείωμα του Χριστόφορου Λάζαρη, όπως και τα αποσπάσματα από τα υπόλοιπα έγγραφα που μεταφέρονται εδώ, αποδίδονται στη γλώσσα και την ορθογραφία του πρωτοτύπου, με εξαίρεση τα σημεία στίξης, τα οποία δεν μπορούν να αποδοθούν για τεχνικούς λόγους.
- 26 Στη Δημόσια Βιβλιοθήκη της Χαλκίδας για την άνω χρονολογία βρέθηκαν μόνο τα σώματα του *Πανευβοϊκού Βήματος*. Υπήρχαν επίσης σώματα του *Ευβοϊκού Κήρυκος*, από τα οποία όμως λείπουν – είχαν αποκοπεί – δυο φύλλα του Απριλίου 1951, όπου πιθανότατα είχε δημοσιευθεί η «*Ανακοίνωσις*». Ομοίως και στην ψηφιακή ανάρτηση των Γενικών Αρχείων του Κράτους (Γ.Α.Κ. Χαλκίδας) τα φύλλα αυτά απουσιάζουν. Στην ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων δεν υπάρχει καμιά εφημερίδα της Χαλκίδας για το έτος 1951.
- 27 *Πανευβοϊκόν Βήμα*, περ. Β', αρ. φύλλου 395 της 12-4-1951, σελίδα 1.
- 28 Ο Μάριος Μάισης είναι ιστοριοδίφης και έχει γράψει την *Ιστορία της Εβραϊκής Κοινότητας της Χαλκίδας*, όπου όμως δεν αναγράφεται – από αβρότητα ίσως – τίποτε για κανένα από τα δύο περιστατικά, που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη. Το συμβάν του 1951, όπως σημειώνεται παραπάνω, το έχει καταγράψει υπό μορφήν διηγήματος, που θα περιληφθεί σε επόμενο τόμο της *Ιστορίας της Εβραϊκής Κοινότητας της Χαλκίδας*.
- 29 Προφορική μαρτυρία στο γράφοντα την 21-10-2016.
- 30 Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Γιώργος Μαργαρίτης, *ό.π.*, σελ. 93 σημ. 1, η γενική πολιτική του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος, επίσημου φορέα του Ελληνικού Εβραϊσμού, «*αποβλέπει στην άμβλυνση των όποιων διαφορών ή προστριβών προκύπτουν ανάμεσα στην εβραϊκή κοινότητα και την ελληνική πολιτεία, την Εκκλησία ή την ελληνική κοινή γνώμη. Αποφεύγει λοιπόν... οποιαδήποτε μνεία σε αρνητικές καταστάσεις στις σχέσεις των Εβραίων με τους υπόλοιπους Έλληνες, ενώ αντίθετα τονίζονται μέχρι υπερβολής οι θετικές στιγμές στην ιστορία αυτών των σχέσεων. Έτσι, αυτό που απομένει παραπέμπει μάλλον σε ειδυλλιακές καταστάσεις, που ελάχιστη σχέση έχουν με τα πραγματικά δεδομένα*».
- 31 Ο Μαργαρίτης, *ό.π.*, σελ. 28-29, σημειώνει: «*Στη χώρα μας όταν γίνεται λόγος για αντισημιτισμό, ελάχιστοι εντάσσουν την Ελλάδα στη σχετική συζήτηση. Συμβαίνει μάλιστα το αντίθετο: πολλές φορές στο πρόσφατο και στο απώτερο παρελθόν, έχει αρμοδίως δηλωθεί ότι στην Ελλάδα ποτέ δεν υπήρξε αντισημιτισμός, ξενοφοβία ή ρατσισμός*».
- 32 Ο Μητροπολίτης Χαλκίδος Γρηγόριος Πλειαθός τιμήθηκε από την Ισραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδας για τη στάση του κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής, ανακηρύχθηκε ευεργέτης της και χαράχτηκε το όνομα του στη σχετική πλάκα εντός της Συναγωγής Χαλκίδας. Επίσης τοποθετήθηκε η προτομή του δίπλα στο Μνημείο Ολοκαυτώματος, μπροστά στο Εβραϊκό Νεκροταφείο Χαλκίδας.

[Ο κ. **Θρασύβουλος Παπαστρατής** είναι δικηγόρος, ιστοριοδίφης και συγγραφέας πολλών άρθρων και βιβλίων για την εβραϊκή παρουσία και την ιστορία της στον ελλαδικό χώρο].

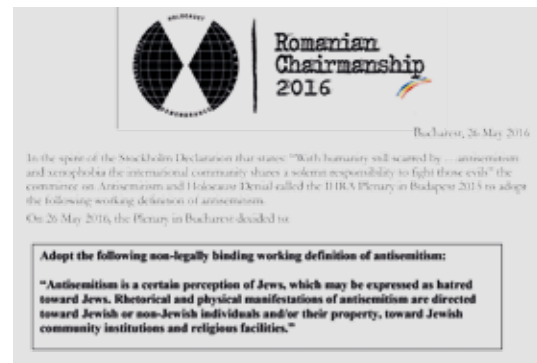

ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΣ:

Για να τον καταπολεμήσουμε πρέπει πρώτα να τον κατανοήσουμε

Ας ξεκινήσουμε με τον ορισμό του!

Ο αντισημιτισμός είναι η υιοθέτηση μιας συγκεκριμένης αντίληψης για τους Εβραίους, η οποία ενδέχεται να εκφραστεί με τη μορφή μίσους εναντίον τους. Οι λεκτικές και φυσικές εκδηλώσεις του αντισημιτισμού στρέφονται ενάντια σε Εβραίους ή μη Εβραίους και την περιουσία τους, καθώς και ενάντια σε θρησκευτικά ιδρύματα και εγκαταστάσεις της εβραϊκής κοινότητας.

Αυτή είναι η διατύπωση του ορισμού του αντισημιτισμού όπως υιοθετήθηκε από την Ολομέλεια της Διεθνούς Συμμαχίας για τη Μνήμη του Ολοκαυτώματος (International Holocaust Remembrance Alliance – IHRA), στο Βουκουρέστι τον Μάιο του 2016.

Για πρώτη φορά ο ορισμός είχε εγκριθεί το 2005 από το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο των Φαινομένων Ρατσισμού και Ξενοφοβίας (EUMC, σήμερα FRA, Fundamental Rights Agency), αλλά έκτοτε η χρήση του είχε ατονήσει ή / και αγνοηθεί.

Ο IHRA, στον οποίο εκπροσωπούνται 31 χώρες -μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα όπως και 23 ακόμη ευρωπαϊκές χώρες- είναι και ο πρώτος διακυβερνητικός οργανισμός που επανέφερε το θέμα και υιοθέτησε επίσημα τον ορισμό του αντισημιτισμού.

Η Μεγάλη Βρετανία, το 2016, και η Αυστρία, τον Απρίλιο του 2017, είναι οι πρώτες χώρες που υιοθέτησαν τον διεθνή ορισμό για τον αντισημιτισμό ενσωματώνοντάς τον ως βασικό πλαίσιο για την πάταξη των εγκλημάτων μίσους που έχουν ως στόχο Εβραίους.

Ποια είναι η χρησιμότητα ενός επίσημου ορισμού του αντισημιτισμού;

Ο ορισμός αποτελεί ένα χρηστικό οδηγό για την αναγνώριση και τον προσδιορισμό των αντισημιτικών επεισοδίων, τη συλλογή στοιχείων και την υποστήριξη της εφαρμογής της νομοθεσίας περί αντισημιτισμού.

Για να χαρακτηριστεί ένα επεισόδιο ως αντισημιτικό πρέπει να γνωρίζουμε καλά το πώς λειτουργεί ο αντισημιτισμός, το περιεχόμενο εντός του οποίου σημειώθηκε το συγκεκριμένο επεισόδιο, τις προθέσεις και τις συνέπειές του. Ο λειτουργικός ορισμός του αντισημιτισμού μπορεί να βοηθήσει τα κράτη και τους πολίτες τους στην κινητοποίηση κατά του αντισημιτισμού. Ένας σφαιρικός, ξεκάθαρος και κατανοητός από όλους ορισμός του αντισημιτισμού είναι ένα σημαντικό εργαλείο αναφοράς που βοηθά την κοινωνία αλλά και τις αρχές της κάθε χώρας να κατανοήσουν καλύτερα ποιες πράξεις χαρακτηρίζονται αντισημιτικές, τι ακριβώς είναι ο αντισημιτισμός και πώς πρέπει να τον αντιμαχόμαστε.

«Ένας σαφής και περιεκτικός ορισμός του αντισημιτισμού είναι βασικός για την ενημέρωση και την ενίσχυση της δυνατότητας των κυβερνήσεων να αναγνωρίσουν το πρόβλημα καθησυχάζοντας παράλληλα τις εβραϊκές κοινότητες ότι επιτέλους το κατανοούν πραγματικά», έγραψε χαρακτηριστικά ο Ραββίνος Αντριου Μπέικερ, προσωπικός αντιπρόσωπος της προεδρείας του ΟΑΣΕ για την καταπολέμηση του αντισημιτισμού (Andrew Baker, “To Fight Antisemitism Frist Define it”, The Times of Israel, 1.12.2016).

Ο Ορισμός: Επεξηγήσεις – Όρια – Διαχωριστικές Γραμμές

Βάσει των διευκρινήσεων του IHRA, μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως οδηγός - πλαίσιο στον βασικό ορισμό τα ακόλουθα:

Οι αντισημιτικές εκδηλώσεις ενδέχεται να περιλαμβάνουν τη στοχοποίηση του κράτους του Ισραήλ, όταν αυτό νοείται ως εβραϊκή κοινότητα. Ωστόσο, η κριτική στο Ισραήλ, ανάλογη με αυτή που ασκείται σε οποιαδήποτε άλλη χώρα, δεν μπορεί να εκλαμβάνεται ως αντισημιτισμός. Ο αντισημιτισμός θεωρεί συχνά ότι οι Εβραίοι συνωμοτούν προκειμένου να βλάψουν την ανθρωπότητα, ενώ συχνά επίσης χρησιμοποιείται προκειμένου να κατηγορηθούν οι Εβραίοι ότι αποτελούν την αιτία που «δεν πάνε καλά τα πράγματα». Ο αντισημιτισμός εκφράζεται με λόγο, προφορικό ή γραπτό, εικόνες και πράξεις και χρησιμοποιεί επικίνδυνα στερεότυπα και αρνητικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Σύγχρονα παραδείγματα αντισημιτισμού στο δημόσιο βίο, τα μέσα ενημέρωσης, τα σχολεία, τους χώρους εργασίας και τη θρησκευτική σφαίρα, μπορεί, λαμβάνοντας υπόψη συνολικά και το πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίζονται, να περιλαμβάνουν τις ακόλουθες μορφές, χωρίς ωστόσο να περιορίζονται σε αυτές:

- Έκκληση για συνδρομή σε βλάβη ή/και θανάτωση Εβραίων, ή στη δικαιολόγησή τους, εν ονόματι μιας ακραίας ιδεολογίας ή μιας εξτρεμιστικής θρησκευτικής άποψης.
- Διατύπωση ψευδών και στερεοτυπικών ισχυρισμών, που αρνούνται την ανθρώπινη ιδιότητα ή δαιμονοποιούν τους Εβραίους συνολικά ή αφορούν στην ισχύ που έχουν ως κοινότητα –όπως, για παράδειγμα αλλά όχι αποκλειστικά, ο μύθος περί παγκόσμιας εβραϊκής συνωμοσίας, καθώς επίσης και πως οι Εβραίοι ελέγχουν τα μέσα ενημέρωσης, την οικονομία, τις κυβερνήσεις και άλλους κοινωνικούς θεσμούς.

- Κατηγορίες κατά των Εβραίων πως ευθύνονται συνολικά ως λαός για τα πραγματικά ή υποθετικά δεινά που προκάλεσε ένας Εβραίος ή μια ομάδα μεμονωμένα, ή ακόμη για περιστατικά που προκλήθηκαν από μη Εβραίους.
- Άρνηση του γεγονότος, του εύρους, των μηχανισμών (π.χ.: θάλαμοι αερίων) ή του εμπρόθετου χαρακτήρα της γενοκτονίας των Εβραίων από το γερμανικό Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα και τους υποστηρικτές και συνεργούς του κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Ολοκαύτωμα).
- Κατηγορίες κατά των Εβραίων ως λαού, ή κατά του Ισραήλ ως κράτους, πως επινόησαν το Ολοκαύτωμα ή πως υπερβάλλουν σχετικά με αυτό.
- Κατηγορίες κατά Εβραίων πολιτών πως είναι περισσότερο πιστοί στο κράτος του Ισραήλ ή στις υποτιθέμενες προτεραιότητες του παγκοσμίου εβραϊσμού, παρά στα συμφέροντα του κράτους του οποίου είναι πολίτες.
- Άρνηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των Εβραίων, υποστηρίζοντας πως η ύπαρξη του κράτους του Ισραήλ είναι ένα ρατσιστικό εγχείρημα.
- Εφαρμογή δύο μέτρων και σταθμών, απαιτώντας από το Ισραήλ μια συμπεριφορά που δεν αναμένεται ούτε απαιτείται από κανένα άλλο δημοκρατικό κράτος.
- Χρήση συμβόλων και εικόνων που συνδέονται με τον παραδοσιακό αντισημιτισμό (π.χ.: οι αιτιάσεις πως οι Εβραίοι σκότωσαν τον Ιησού ή η συκοφαντία του αίματος), προκειμένου να χαρακτηρίσουν το Ισραήλ και τους Ισραηλινούς.
- Σύγκριση ανάμεσα στη σύγχρονη πολιτική του Ισραήλ και την πολιτική των Ναζί.
- Η θεώρηση πως οι Εβραίοι ευθύνονται συλλογικά για τις πράξεις του κράτους του Ισραήλ.

Οι αντισημιτικές πράξεις είναι εγκληματικές όταν ρητώς ορίζεται έτσι στο νόμο (επί παραδείγματι, η άρνηση του Ολοκαυτώματος και η διάθεση αντισημιτικού υλικού σε ορισμένες χώρες).

Εγκληματικές πράξεις είναι αντισημιτικές, όταν ο στόχος των επιθέσεων -είτε πρόκειται για άτομα, είτε πρόκειται για περιουσία (κτήρια, σχολεία, χώροι λατρείας, νεκροταφεία)- επιλέγεται επειδή τα άτομα αυτά είναι, ή πιστεύεται πως είναι, Εβραίοι, και πως η περιουσία ανήκει ή πιστεύεται ότι ανήκει σε Εβραίους.

Οι αντισημιτικές διακρίσεις αποτελούν την άρνηση στους Εβραίους ευκαιριών ή υπηρεσιών που προσφέρονται σε όλους τους υπόλοιπους ανθρώπους, γεγονός παράνομο σε πολλές χώρες.

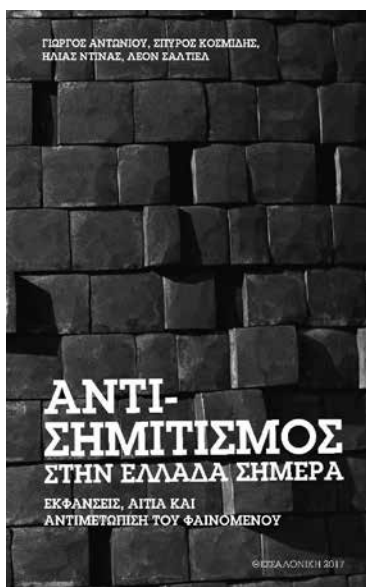
ΑΝΤΙ-ΣΗΜΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΗΜΕΡΑ

Εκφάνσεις, Αίτια και Αντιμετώπιση του Φαινομένου

Των: ΓΙΩΡΓΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, ΣΠΥΡΟΥ ΚΟΣΜΙΔΗ, ΗΛΙΑ ΝΤΙΝΑ & ΛΕΟΝ ΣΑΛΤΙΕΛ

Έκδοση Ιδρύματος Χάινριχ Μπελ Ελλάδας, Θεσσαλονίκη 2017

Το Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας εξέδωσε σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή την πιο πρόσφατη κι επικαιροποιημένη έρευνα για τον Αντισημιτισμό στην Ελλάδα, που διεξήγαγε η Μονάδα Ερευνών Κοινής Γνώμης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας

και οι ερευνητές Γιώργος Αντωνίου, Σπύρος Κοσμίδης, Ηλίας Ντίνας και Λεόν Σαλτιέλ σε δύο πανελλαδικές δημοσκοπήσεις, το 2014 και το 2015. Η έρευνα, με τη συνεργασία και της Ισραηλτικής Κοινότητας Αθηνών, κινήθηκε γύρω από τους βασικούς άξονες

των αντισημιτικών αντιλήψεων και κατέγραψε εντυπωσιακά αποτελέσματα ως προς την εξάπλωση των στερεοτυπικών πεποιθήσεων.

Βάσει των ευρημάτων, λοιπόν, η μεγάλη πλειοψηφία, των ερωτηθέντων «συμφωνούν απόλυτα» ή απλά «συμφωνούν» με την άποψη ότι οι «Εβραίοι εκμεταλλεύονται το Ολοκαύτωμα», ταυτίζουν τη συμπεριφορά του Ισραήλ προς τους Παλαιστίνιους με εκείνη των Ναζί προς τους Εβραίους, συμφωνούν ότι οι «Εβραίοι έχουν πολύ μεγάλη δύναμη στον επιχειρηματικό κόσμο» ενώ η εμπιστοσύ-

νη προς τους Εβραίους κυμαίνεται γύρω από το μηδέν!

Μετρώντας αντισημιτικές συμπεριφορές στην ελληνική κοινωνία και το συσχετισμό τους με παράγοντες όπως το φύλο, την ηλικία, τα πολιτικά φρονήματα, την παιδεία, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, αλλά και την εμπιστοσύνη, τον κοσμοπολιτισμό, την πίστη σε θεωρίες συνωμοσίας και τη θυματοποίηση, η έρευνα καταθέτει προτάσεις τόσο για την κυβέρνηση, όσο και την ελληνική κοινωνία συνολικά.

Τα πορίσματα της έρευνας παρουσιάστηκαν αρχικά στην εκδήλωση που οργάνωσε η Ισραηλτική Κοινότητα Αθηνών για την Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος, στις 30.1.2017, από τον Αναπληρωτή Καθηγητή συγκριτικής πολιτικής του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης Ηλία Ντίνα και σχολιάστηκαν από τον Ομότιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Θάνο Βερέμη, τον Αναπληρωτή Καθηγητή του Πανεπιστημίου Μακεδονίας Νίκο Μαραντζίδη και τον συγγραφέα Χρήστο Χωμενίδη, με συντονίστρια τη δημοσιογράφο Μαριάννα Πυργιώτη.

Με την ευκαιρία της έκδοσής της από το Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας, η έρευνα παρουσιάστηκε και στη Θεσσαλονίκη, σε εκδήλωση που έγινε στις 3.5.2017, στην ΕΣΗΜ-Θ, παρουσία της Συντονίστριας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την αντιμετώπιση του αντισημιτισμού, Καταρίνα Φον Σνούρμπάιν, η οποία μίλησε για τις πρωτοβουλίες της Ε.Ε. και τη σημασία τους. Στην εκδήλωση μίλησαν οι ερευνητές Γιώργος Αντωνίου, Επίκουρος Καθηγητής Α.Π.Θ. και Σπύρος Κοσμίδης, Λέ-

κτορας, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, παρουσιάζοντας τα ευρήματα της έρευνας. Μίλησαν επίσης η διευθύντρια του Ιδρύματος Μπελ Όλγα Δρόσου, η Γ.Γ. Διαφάνειας & Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Υπουργείου Δικαιοσύνης Μαρία Γιαννακάκη, ο Αναπλ. Καθηγητής της Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης Γρηγόρης Σταμκόπουλος, η Αναπλ. Καθηγήτρια του ΑΠΘ Ελένη Χοντο-

λίδου, ο Β' αντιπρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος, δημοσιογράφος Βίκτωρ Ισαάκ Ελιέζερ, και ο Επίκουρος Καθηγητής και εκπρόσωπος της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου Ανδρέας Τάκης.

Η έρευνα διατίθεται ελεύθερα στο διαδίκτυο μέσω του ιστότοπου του Ιδρύματος Χάινριχ Μπελ Ελλάδας <http://gr.boell.org/el>

Ο ρόλος των ΜΜΕ και των δημοσιογράφων

στην έξαρση του νεοναζισμού, του φασισμού και του ρατσισμού στην Ελλάδα, στην Ευρώπη και γενικότερα στον κόσμο

Η ίδρυση του Παρατηρητηρίου

ΤΟΜΟΣ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ, Έκδοση Μορφωτικού Ιδρύματος ΕΣΗΕΑ, Αθήνα 2017

Κυκλοφόρησε από το Μορφωτικό Ίδρυμα της ΕΣΗΕΑ ο τόμος των πρακτικών της Ημερίδας που διοργάνωσε η ΕΣΗΕΑ το 2014 με θέμα «Ο ρόλος των ΜΜΕ και των δημοσιογράφων στην έξαρση του νεοναζισμού,

του φασισμού και του ρατσισμού στην Ελλάδα, στην Ευρώπη και γενικότερα στον κόσμο. Η ίδρυση του Παρατηρητηρίου». Η Ημερίδα είχε πραγματοποιηθεί σε συνεργασία με την Διεθνή Ομοσπονδία Δημοσιογράφων, παρουσία του προέδρου της Τζιμ Μπουμέλα, και ανέδειξε τα προβλήματα από την εξέλιξη των νεοναζιστικών και ρα-

τσιστικών δυνάμεων στην Ευρώπη σε συνάρτηση με τη θέση και τον ρόλο των ΜΜΕ στην κινητοποίηση της κοινωνίας για την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Ο τόμος περιλαμβάνει επίσης το ιστορικό της ίδρυσης και τον πρώτο απολογισμό του Παρατηρητηρίου για τον ρατσιστικό και τον φασιστικό λόγο στα ΜΜΕ, που συστάθηκε την άνοιξη του 2014, έπειτα από πρόταση του Μορφωτικού Ιδρύματος

της ΕΣΗΕΑ, υλοποιώντας την απόφαση του Παγκόσμιου Συνεδρίου της Διεθνούς Ομοσπονδίας Δημοσιογράφων (ΔΟΔ).

Μέσα από τις εμπεριστατωμένες εισηγήσεις εξετάζονται θέματα όπως η αναπαραγωγή ρατσιστικών στερεοτύπων στα ΜΜΕ και η επίδρασή τους στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, η δημοσιογραφική αντιμετώπιση των νεοναζιστικών φαινομένων, ο ρόλος της εικόνας και των φωτορεπορτάζ, η ρατσιστική νοοτροπία σε σχέση με τις επικοινωνιακές πρακτικές στην μεταναστευτική κρίση, η σημασία της εκπαίδευσης και της σωστής ενημέρωσης, η λήθη και η παραποίηση της ιστορίας του Ολοκαυτώματος σε σχέση με την εξάπλωση του αντισημιτισμού και της νεοναζιστικής ιδεολογίας κ.ά.

Στο βιβλίο δημοσιεύονται κείμενα των: Ρούλη Κοκελιδη, Φάνης Πετραλιά, Τζιμ Μπουμέλα, Φράνκο Σιντί, Τιμούρ Σαφίρ, Ολέξι Μπόικο, Δημήτρης Αθ. Χορταργιά, Χριστίνας Ζαχοπούλου, Σωτήρη Τριανταφύλλου, Παύλου Χαραμή, Σταμάτη Πουλακιδάκου, Νίκου Λέανδρου, Σοφίας Καϊτατζή – Γουίτλοκ, Βασίλη Βασιλικού, Βίκτωρα Ισαάκ Ελιέζερ, Ελένης Κολιοπούλου, Κατερίνας Κιτιδίδη, Ελευθερίας Κουμάντου, Γιάννη Μανδαλίδη, Τάνιας Μποζανίνου, Χριστίνας Πάντζου, Ιωάννας Σωτήρχου, Αλέξανδρου Καλαφάτη, Μαρίας Ψαρά, Αγγέλας Νταρζάνου, Χρήστου Ρουμπάνη, Τάκη Γιαννόπουλου.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΡ. ΒΛΑΧΟΠΑΝΟΣ

Ισαάκ Μιζάν – Αριθμός Βραχίονα 182641

Εκδόσεις Απειρος Χώρα,
Αθήνα 2016

Την πολυτάραχη πορεία του Ισαάκ Μιζάν, από τη γενέτειρά του Άρτα στο Άουσβιτς και τα ναζιστικά στρατόπεδα, την επιστροφή στη ζωή και την πατρίδα του, παρουσιάζει σε μυθιστορηματοποιημένη μορφή το βιβλίο του Δημήτρη Βλαχοπάνου με τίτλο «Ισαάκ Μιζάν – Αριθμός Βραχίονα 182641», που κυκλοφόρησε στο τέλος του 2016 από τις εκδόσεις Απειρος Χώρα.

Ο Ισαάκ Μιζάν είναι η εμβληματική μορφή που ταυτίζεται με κάτι από την προσωπική ιστορία της κάθε εβραϊκής οικογένειας αλλά και την κοινή ιστορία. Παράλληλα είναι από τους λίγους που με δύναμη ψυχής και αλύγιστη θέληση έχουν θέσει ως σκοπό της ζωής τους να μιλήσουν για το Ολοκαύτωμα, να γνωρίσουν στον κόσμο –και κυρίως στους νέους– τον όλεθρο και την καταστροφή που έφερε ο Ναζισμός.

«Ο Ισαάκ Μιζάν δεν διεκδίκησε ποτέ ότι ο ίδιος είναι ένας ήρωας. Με ταπεινότητα, αμεσότητα, ειλικρί-

νεια, αλλά πάνω απ' όλα με θάρρος, που του ενέπνευσε η καθημερινή του συνάντηση με το θάνατο στο Άουσβιτς, έβαλε σκοπό της ζωής του να μεταδώσει την ανάγκη για την αγάπη προς τη ζωή, τον σεβασμό του διαφορετικού την αξία της μνήμης», αναφέρει χαρακτηριστικά στον πρόλογο του βιβλίου ο πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών Μίνος Μωύσης.

Ο συγγραφέας Δημήτρης Βλαχοπάνος, φιλόλογος και λογοτέχνης, από το μαρτυρικό χωριό Κομμένο της Άρτας, σκύβει με σεβασμό, ευαισθησία και τελικά με θαυμασμό πάνω από την ιστορία του Ισαάκ Μιζάν.

Το επίμετρο της Δρος Άννας Μαρίας Δρουμπούκη, ιστορικού και συγγραφέως, που συμπληρώνει το βιβλίο, αποτελεί ένα εξαιρετικό κείμενο ανάλυσης και αποτίμησης των προσωπικών μαρτυριών για το Ολοκαύτωμα σε συνδυασμό με την προσφορά τους στην κατανόηση της ιστορίας αλλά και τη χρησιμότητά τους ως εκπαιδευτικό υλικό. Με αγάπη για τον Ισαάκ Μιζάν –που γνώρισε για πρώτη φορά σε πανεπιστημιακά σεμινάρια– και τον συγκριτικό στοχασμό της ιστορικού, η Άννα Μαρία Δρουμπούκη παρακολουθεί –μέσα από τον Λέβι, τον Κέρτετς, την Βέιλ, αλλά και τους Έλληνες επιζώντες, όπως την Ερικα Αμαρίλιο Κούνιο– την πορεία των μαρτυριών των ομήρων από τον «αόρατο νόμο της σιωπής» που επέβαλε ο περίγυρος, από την «απώθηση της μνήμης που συμπίεστηκε στις συμπλη-

γάδες μιας ζωής που έπρεπε να συνεχιστεί, να ξαναβρεί την κανονικότητά της», μέχρι την «ενεργοποίηση της θέλησης για μνήμη» που πυροδότησε η σχετικοποίηση του Ολοκαυτώματος και η αναίσχυτη αμφισβήτησή του.

Πολύ συμβολικά η πρώτη παρουσίαση του βιβλίου έγινε στην Άρτα, την Παρασκευή 27 Ιανουαρίου 2017, Διεθνή Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος και για τη χώρα μας Ημέρα Μνήμης των Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων και Ηρώων του Ολοκαυτώματος, με επιμέλεια του Δήμου Άρτας και της Περιφερειακής Ενότητας, ενώ ακολούθησαν εκδηλώσεις στην Αθήνα, τα Ιωάννινα κ.α.

ΑΝΤΖΗ ΣΑΛΤΑΜΠΑΣΗ

Μπερλίν

Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2017

Η συγγραφέας ανακαλύπτει την κρυμμένη ταυτότητα του Βερολίνου σε ό,τι αφορά την εβραϊκή ιστορία της πόλης και τη μνήμη του Ολοκαυτώματος, τις ενοχές, τη συγκάλυψη, την αναμέτρηση με τις ευθύνες, τις απόπειρες της κατανόησης του παρελθόντος. Το Μπερλίν αφηγείται το Βερολίνο κάτω από το επίχρισμα της κοσμοπολίτικης πόλης: ψάχνοντας αν-

θρώπινες ιστορίες στις γωνιές και τα κτίριά του, στις συμπεριφορές του κόσμου και των γειτόνων που δεν αναρωτήθηκαν ποτέ –ή το έκαναν πολύ αργά– πού πήγαν οι Εβραίοι γείτονές τους όταν «μετανάστευσαν».

ΖΑΚΗΣ ΧΑΤΖΗΣ

Ένα παιδί στην Κατοχή

Επιμ. Ελένη Μπεζέ, έκδοση
Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος,
Αθήνα 2016

Στη νέα ηλεκτρονική έκδοση του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος με τίτλο «Ένα παιδί στην Κατοχή» (επιμ. έκδοσης Ελένη Μπεζέ, επιμ. κειμένου Μπέλλα Ααρών), ο Ζάκης Χατζής, αφηγείται την ιστορία του –την προσωπική και της οικογένειάς του– στον διωγμό, από την αρχή της Γερμανικής Κατοχής μέχρι την ημέρα της απελευθέρωσης της Αθήνας.

Ο συγγραφέας –παιδί στην Κατοχή και παράγων του Ελληνικού Εβραϊσμού σε επόμενες μεταπολεμικές δεκαετίες– σε πολύ προσωπικό τόνο και με αποκλειστικά αφηγηματική μορφή, με έντονη συγκινησιακή φόρτιση αλλά και καθαρή αντίληψη, αφιερώνει τη διήγησή του στα εγγόνια του, τον Άκη και την Άρτεμη, στα οποία απευθύνεται

αρκετές φορές μέσα στο κείμενο διακόποντας το νήμα της αγωνιώδους διήγησης για να εξηγήσει καταστάσεις που τα παιδιά σήμερα δεν μπορούν να κατανοήσουν.

Ο Ζ. Χατζής παρουσιάζει την κατοχική του καθημερινότητα (και όλη την αβεβαιότητά της) μέσα από ένα τριφασικό πρίσμα που την καθιστά τόσο ιδιαίτερη όσο και εκπαιδευτικά πολύτιμη: την πρωτογενή παιδική σκέψη αρχικά, την βιωμένη ιστορία στα χρόνια της ωριμότητας και την ανάγκη για τη μετάδοσή της στα ύστερα χρόνια.

Έντεκα χρόνων στην Κατοχή ο Ζάκης Χατζής έχει ζωντανές και συνειδητές μνήμες από την εποχή, από τα γεγονότα και τα συναισθήματά του, από εκείνα που συνέβαιναν γύρω του και από την επίδρασή τους πάνω του και μέσα του: Η αλλαγή ονόματος και ταυτότητας, η περιπετειώδης απόδραση από την Αθήνα προς την ελεύθερη Ελλάδα με τη βοήθεια του ΕΛΑΣ, ο φόβος για τα μπλόκα των Γερμανών, η ζωή στην επαρχία με ιδιαίτερο τον ρόλο τόσο των ανθρώπων που απλόχερα προσέφεραν όσο και των προδοτών που αποτελούσαν το ισχυρότερο όπλο των Γερμανών στις μικρές κοινωνίες των χωριών – όπως χαρακτηριστικά διηγείται ο συγγραφέας- η ανατροπή των αξιών της ζωής (ηθικών αλλά και οικονομικών: τα χτένια στην εποχή της έξαρσης των ψειρών αποδείχθηκαν πολύτιμο ανταλλάξιμο αγαθό για τροφή), η αγωνία του προσωρινού, η απουσία ειδήσεων, είναι μόνον ορισμένες από τις πτυχές της κατοχικής ζωής που θίγονται στο βιβλίο αυτό, του οποίου κάθε περιστατικό θα μπορούσε να αποτελέσει σενάριο ταινίας και κάθε ζήτημα θα μπορούσε να αποτελέσει μια ιδιαίτερη ιστορική ή κοινωνιολογική μελέτη.

«Πιστέψτε με, δεν είναι καθόλου εύκολο να ανασύρω από την αρχαιοθήκη της μνήμης μου τα τραγικά εκείνα γεγονότα όταν ακούω και βλέπω να δυναμώνουν οι φωνές της μισαλλοδοξίας και του μίσους, όταν οι αρνητές του Ολοκαυτώματος ισχυροποιούνται στη σύγχρονη Ελλάδα...», αναφέρει χαρακτηριστικά στην εισαγωγή του ο Ζάκης Χατζής.

Το βιβλίο διατίθεται ελεύθερα στο διαδίκτυο μέσα από τον ιστότοπο του ΕΜΕ: <https://www.jewishmuseum.gr/dyncontent/content/news/197/textfiles/booklet.pdf>

RITA GABBAI - TAZARTES
Refranes de los djudios de Gresia

Έκδοση Talos Press, Αθήνα 2016

Το νέο βιβλίο της Ρίτας Γκαμπάι – Ταζάρτες «Refranes de los djudios de Gresia», μια αξιόλογη και αντιπροσωπευτική συλλογή παροιμιών και αποφθεγμάτων των Εβραίων της Ελλάδος, απευθύνεται σε λίγους γνώστες και λάτρεις της σεφραδίτικης (ισπανοεβραϊκής) διαλέκτου λαδίνο. Πολύτιμο τεκμήριο–προσφορά στη διατήρηση της γλώσσας, το βιβλίο ταξιδεύει τον αναγνώστη στη λαογραφία, τα έθιμα, τη νοοτροπία της σεφραδίτικης παράδοσης όπως αυτή δέθηκε κι εκφράστηκε στον ελλαδικό χώρο. Το εξώφυλλο και το οπισθόφυλλο κοσμούν οι παραδοσιακές φορεσιές Εβραίων γυναικών της Θεσσαλονίκης και της Ρόδου, σχέδια του Νίκου Σταυρουλάκη.

Μελέτες για τον Αντισημιτισμό πριν και μετά το Ολοκαύτωμα

Συνέχεια από τη σελ. 2

τητα και κοινοτοπία», αναφερόμενος στις παγίδες που η «αρχαιτυπική μορφή του αντισημιτισμού» θέτει στην αντιμετώπιση της ιστορίας της γενοκτονίας. (Το κείμενο αποτέλεσε κεντρική ομιλία του Δ. Δρόσου στην εκδήλωση για την Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος στα Ιωάννινα, 28.1.2017).

ΤΟΝ ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟ ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΕΤΑΙ και η μελέτη του Θρασύβουλου Παπαστρατή που ερευνά δύο περιστατικά αντισημιτικής συμπεριφοράς στην Εύβοια, το 1891 και το 1951, με χαρακτηριστικότερη τη δεύτερη περίπτωση, η οποία καταδεικνύει ότι ο αντισημιτισμός υπήρχε και εκδηλωνόταν ακόμη και στην αμέσως μετά το Ολοκαύτωμα περίοδο, ενώ παράλληλα δείχνει τη σημασία της έγκαιρης και θαρραλέας αντίδρασης των Αρχών (του τότε Μητροπολίτη Γρηγορίου και του Νομάρχη Εύβοιας στην εξεταζόμενη από τον Θ. Παπαστρατή περίπτωση).

Η ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ του αντισημιτισμού ολοκληρώνεται με ορισμένα σημαντικά εργαλεία κατανόησης, ανάλυσης και αντιμετώπισης του φαινομένου: τον ορισμό του Αντισημιτισμού και τις διευκρινίσεις για το πλαίσιο του, που υιοθετήθηκε το 2016 από τις 31 χώρες της Διεθνούς Συμμαχίας για τη Μνήμη του Ολοκαυτώματος (IHRA), την έκδοση της έρευνας «Αντισημιτισμός στην Ελλάδα Σήμερα» που προαναφέρθηκε, και την έκδοση του τόμου πρακτικών της Ημερίδας της ΕΣΗΕΑ «Ο ρόλος των ΜΜΕ και των δημοσιογράφων στην έξαρση του νεοαζιτισμού, του φασισμού και του ρατσισμού στην Ελλάδα, στην Ευρώπη και γενικότερα στον κόσμο».

ΣΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΜΙΑΣ ΘΕΤΙΚΗΣ ΥΠΟΜΝΗΣΗΣ ότι ο πολιτισμός και η παιδεία τελικά καταφέρνουν αξιοθαύμαστα επιτεύγματα (και ότι αυτό δεν είναι μόνον ευχολόγιο), δημοσιεύουμε ένα χρονικό της αναστήλωσης της Συναγωγής Χανίων Ετζ Χαγίμ, πριν από 20 χρόνια, και της μετέπειτα πολιτιστικής της δραστηριότητας. Το χρονικό αφιερώνεται στη μνήμη του Νίκου Σταυρουλάκη, εμπνευστή και πρωτοργάνη του έργου αναστήλωσης και διευθυντή της Συναγωγής μέχρι τον θάνατό του τον περασμένο Μάιο.

ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΧΑΝΙΩΝ

Ένας Ζωντανός Πυρήνας Πολιτισμού και Συμφιλίωσης

Με αφορμή τα 20 χρόνια από την έναρξη των εργασιών αναστήλωσης της Συναγωγής Χανίων και την επιτυχημένη πορεία της μέχρι σήμερα ως πυρήνα πολιτισμού, το προσωπικό της Συναγωγής δημιούργησε μια ενδιαφέρουσα έκθεση αφιερωμένη στην ιστορία της Συναγωγής, την ανακαίνισή της και στον διευθυντή της Νίκο Σταυρουλάκη, εμπνευστή, υποκινητή, πρωτεργάτη και ακούραστο εργάτη της Ετζ Χαγίμ.

Ο Νίκος Σταυρουλάκης απεβίωσε όταν το τεύχος αυτό ήταν υπό έκδοση. Εφυγε από τη ζωή στα αγαπημένα του Χανιά, στις 19.5.2017, σε ηλικία 88 ετών.

Το παρακάτω αφιέρωμα, βασισμένο στο υλικό της έκθεσης της Ετζ Χαγίμ και σε κείμενα του ίδιου του Νίκου Σταυρουλάκη, παρουσιάζει το χρονικό αναστήλωσης της Συναγωγής και τη σημερινή της οντότητα. Παράλληλα αποτελεί φόρο τιμής στον αείμνηστο Νίκο Σταυρουλάκη και στο πολύτιμο έργο του.

Το έργο της αναστήλωσης της Συναγωγής Ετζ Χαγίμ -που ξεκίνησε το 1996 και ολοκληρώθηκε το 1999- υποστηρίχθηκε από το ΚΙΣΕ, ωστόσο, ήταν η δέσμευση και η αφοσίωση του Νίκου Σταυρουλάκη που της έδωσαν ζωή αλλά και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα που την καθιστά μοναδικό παγκόσμιο παράδειγμα εβραϊκού μνημείου και τόπου προσευχής με τόσο έντονη δραστηριότητα λειτουργώντας σε μια πόλη χωρίς εβραϊκή κοινότητα. Σήμερα, μετά από μια εικοσαετία, η Συναγωγή έχει ενσαρκώσει το όραμα του εμπνευστή της: Η Ετζ Χαγίμ να μην είναι μόνον ένα απορφανισμένο μνημείο, να μην θρηνεί τα χαμένα μέλη της μόνο μέσα από μνημόσυνα, αλλά να δημιουργήσει μια νέα, δική της κοινότητα, έναν κύκλο δυναμικών φίλων που να μοιράζονται τις κοινές αξίες του αλληλοσεβασμού και της συμφιλίωσης μέσω της προαγωγής του πολιτισμού.

20 χρόνια από την επαναλειτουργία της Ετζ Χαγίμ

Αποχαιρετισμός στον Νίκο Σταυρουλάκη

Η Ιστορία του Κτιρίου

Το κτίσμα της Συναγωγής Ετζ Χαγίμ χρονολογείται από τον 15^ο αιώνα. Αρχικά ήταν Καθολική Εκκλησία που χτίστηκε από τους Ενετούς στο σημείο που βρισκόταν τότε η εβραϊκή συνοικία των Χανίων. Οι γοθτικές αψίδες και ο καμπυλωτός φεγγίτης στο κεντρικό αέτωμα του κτίσματος πιστοποιούν την Ενετική προέλευση (τα ημι-αψιδωτά παράθυρα αποτελούν μεταγενέστερη προσθήκη). Στα

μέσα του 16^{ου} αιώνα, κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής πολιορκίας των Χανίων, το κτίριο βομβαρδίστηκε σοβαρά και εγκαταλήφθηκε χωρίς οροφή.

Στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, έπειτα από την οριστική Οθωμανική κατοχή της Κρήτης, αυτή η κατεστραμμένη εκκλησία πέρασε στα χέρια της εβραϊκής κοινότητας των Χανίων, η οποία επισκεύασε την οροφή και πραγματοποίησε σημαντικές δομικές αλλαγές στο κτίριο. Στα τέλη του 19^{ου} αι-

ώνα, με την οικονομική βοήθεια της Alliance Israelite Universelle, στρώθηκε μαρμάρινο πάτωμα στο εσωτερικό της Συναγωγής. Αργότερα, μετά από έναν μεγάλο σεισμό, σειρά επισκευών έγιναν σε όλο το κτίριο και ειδικά στην κεντρική πύλη οι οποίες χρηματοδοτήθηκαν από τον Albert Rothchild της Βιέννης.

Κατοχή: Κατά τη διάρκεια του Γερμανικού βομβαρδισμού των Χανίων, τον Μάιο του 1944, ο γυναικωνίτης (Εζρά Νασίμ) καταστράφηκε. Έπειτα από τη σύλληψη και την εκτόπιση ολόκληρης της εβραϊκής κοινότητας των Χανίων, στις 21 Μαΐου του 1944, η Συναγωγή λεηλατήθηκε και βεβηλώθηκε από τάγματα της Βέρμαχτ μαζί με τα θρησκευτικά και τελετουργικά αντικείμενα, τα βιβλία και όλα τα αρχεία της εβραϊκής κοινότητας. Από εκείνη τη στιγμή και μετά το κτίριο έπαψε να λειτουργεί ως Συναγωγή.

Μεταπολεμική καταστροφή κι εγκατάλειψη: Μέχρι τα μέσα του 1950 διάφοροι καταληψίες κατασκεύασαν αυτοσχέδια διαχωριστικά και προκάλεσαν εκτεταμένες ζημιές στο κτίριο, ύστερα από αυθαίρετες παρεμβάσεις στους τοίχους. Οι ως τότε ακόμα ορατοί ραβινικοί τάφοι, στη νότια αυλή, σπάστηκαν και ανοίχτηκαν καθώς οι καταληψίες έχτισαν με τούβλα το Μικβέ, ένα από τα παλαιότερα τελετουργικά λουτρά στην Ελλάδα.

Από τα μέσα του 1950 έως την αναστήλωση της Ετζ Χαγίμ τα αρχικά όρια του κτίσματος καταπατήθηκαν κατά περίπου 40 τ.μ. κυρίως από γειτονικά κτίσματα. Το Μικβέ και η βορεινή αυλή χρησιμοποιήθηκαν ως αποθήκες για μπάζα και άλλα σκουπίδια.

Το 1995 διοργανώθηκε στη Νέα Υόρκη ένα ειδικό σεμινάριο, υπό την αιγίδα του World Monuments Fund (Παγκόσμιου Ταμείου Μνημείων). Οργανωτής ήταν η International Survey of Jewish Art και το θέμα του ήταν "Endangered Jewish Monuments" («Εβραϊκά Μνημεία σε Κίνδυνο»). Ο Νίκος Σταυρουλάκης συμμετείχε και παρουσίασε την κατάσταση της Συναγωγής των Χανίων. Λίγο μετά το τέλος του σε-

μιναρίου ανακοινώθηκε ότι η Ετζ Χαγίμ είχε επιλεγεί να χαρακτηριστεί ως ένα από τα 100 μνημεία σε κίνδυνο παγκοσμίως κι ότι έχρηζε άμεσης συντήρησης από το World Monuments Fund. Ο τότε πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδας, Νισήμ Μαΐς, και ο διάδοχός του Μω-

υσής Κωνσταντίνης, από κοινού ενέκριναν τις εργασίες, που ξεκίνησαν αμέσως. Ο Νικόλας Σταυρουλάκης ορίστηκε διευθύνων και συντονιστής του έργου, καθώς και υπεύθυνος για την εξεύρεση χορηγών. Η αρχική χρηματοδότηση του έργου αναστήλωσης της Ετζ Χαγίμ δόθηκε από τον Λόρδο Jacob Rothschild και τον Ronald Lauder.

Η αρχή των εργασιών αναστήλωσης: Νότιο τμήμα της αυλής

Μικβέ

Στο ξεκίνημα του έργου αναστήλωσης της Συναγωγής, αρκετά από τα κύρια δομικά στοιχεία του κτιρίου ήρθαν στο φως υποδεικνύοντας το σημείο από το οποίο θα έπρεπε να ξεκινήσουν οι εργασίες. Αποφασίστηκε να ξεκινήσουμε από το Μικβέ της Συναγωγής το οποίο αποτελούσε το αντικείμενο δυσφορίας για πολλούς γείτονες μιας και ανέδιδε μια πολύ άσχημη μυρωδιά, σαν βόθρος. Για αυτό το λόγο δόθηκε προτεραιότητα στον καθαρισμό και στην αποκατάσταση του τελετουργικού λουτρού.

Σε πρώτη φάση έπρεπε να σπάσουμε ένα τσιμεντένιο κάλυμμα που είχε τοποθετηθεί πάνω από το Μικβέ το 1960 με τη συγκατάθεση του ΚΙΣ. Έπειτα από αρκετούς μήνες απομάκρυνσης στρωμάτων από σκουπίδια και μπάζα και την απόφραξη του σωλήνα εισόδου της πηγής στο κάτω μέρος των σκαλοπατιών, το νερό άρχισε σιγά-σιγά να ρέει ξανά. Τότε αποκαλύφθηκε και ο σωλήνας εξόδου που επέτρεπε στο νερό μία σταθερή ροή, πράγμα απαραίτητο για τη σωστή λειτουργία του τελετουργικού λουτρού όπως υπαγορεύεται από τους νόμους της Εβραϊκής θρησκείας. Οι τοίχοι σοβατίστηκαν και βάρφτηκαν ενώ το πάτωμα και τα σκαλιά (που χρονολογούνται από τον 17^ο αιώνα που χτίστηκε το Μικβέ), καθαρίστηκαν συστηματικά και με μεγάλη προσοχή.

Τάφοι

Το σκάψιμο του νότιου τμήματος της αυλής κατά τη διάρκεια της αναστήλωσης έφερε στο φως τα χαλάσματα τριών τάφων ραβίνων του 19^{ου} αιώνα – Ιωσήφ Μπεν Σαλόμ (1821), Μπαρούχ Μπεν Σαλόμ (1841) και Αβραάμ Ζ. Χαμπίμπ από την Καλλίπολη (1858). Η τοποθεσία των τριών τάφων αναφέρεται και στα απομνημονεύματα του τελευταίου Αρχираβίνου της Κρήτης, Αβραάμ Ευλαγών. Ο Ευλαγών αναφέρει επίσης έναν τέταρτο «χαμένο» τάφο του ραβίνου Χιλέλ Εσκενάζυ (1710), ο οποίος ήταν γνωστός μέσα από την παράδοση ενώ δεν ήταν γνωστή η ακριβής του τοποθεσία. Αυτός ο τέταρτος τάφος ανακαλύφθηκε αργότερα κάτω από τα πέτρινα σκαλοπάτια που είχαν ενσωματωθεί στον τοίχο που στήριζε τον γυναικωνίτη (Εζρά Νασίμ) της Συναγωγής. Τα οστά των ραβίνων που βρέθηκαν θάφτηκαν ξανά στο μπροστινό μέρος του πιο μακρινού τάφου και καλύφθηκαν με μία λευκή πέτρινη πλάκα.

Ριμονίμ

Στο νότιο τμήμα της αυλής, βρέθηκαν θαμμένα σε ένα βαθύ λάκκο και σκεπασμένα με χώμα διάφορα τελετουργικά αντικείμενα. Πιθανότατα ο χώρος αποτελεί *κνιζά* (σημείο ταφής θρησκευτικών αντικειμένων που δεν χρησιμοποιούνται). Εκεί ανασύρθηκαν επίσης και μέρη από μια χρυσοκέντητη γιρλάντα κι ένα πράσινο μεταξωτό ατλάζι. Έπειτα από προσεχτική απομάκρυνση αρκετών στρωμάτων χώματος αποκαλύφθηκαν και μέρη από δύο *ριμονίμ* – διακοσμητικά στοιχεία του άνω μέρους των Κυλίνδρων της *Τορά*. Τα *ριμονίμ* αποτελούνται από μία μπρούτζινη βάση ενώ το πάνω μέρος διακοσμεί ένα περίτεχνο ξυλόγλυπτο σχέδιο βαμμένο σε βαθύ πράσινο χρώμα και περασμένο με φύλλο χρυσού. Μονάχα ένα από τα δύο ζευγάρια *ριμονίμ* βρέθηκε εντελώς ανέπαφο.

Αργότερα, ακριβή αντίγραφα αυτών των *ριμονίμ* παραγγέλθηκαν σε ντόπιους τεχνίτες. Το καινούργιο ζευγάρι έχει τοποθετηθεί στις δύο πλευρές του *Εχάλ* (στο ιερό που φυλάσσεται η *Τορά*) μαζί με ακόμα ένα ζευγάρι ασημένιων *ριμονίμ* που χρησιμοποιούνται τακτικά στις λειτουργίες.

Μνημείο

Κατά τη διάρκεια της αναστήλωσης στήθηκε ένα μνημείο στη μνήμη της Εβραϊκής κοινότητας της Κρήτης που εξοντώθηκε το 1944. Βρίσκεται απέναντι από την είσοδο της Βιβλιοθήκης. Το μνημείο περιλαμβάνει μία εσοχή με ένα καντήλι και δύο μπρούτζινες πλάκες με τα ονόματα όλων των εβραϊκών οικογενειών του νησιού που συνελήφθησαν το 1944 και απελάθηκαν επιβιβαζόμενοι στο πλοίο *Τάναϊς* που θα τους μετέφερε στον Πειραιά και από εκεί στα ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης. Από τότε που ξεκίνησε η επαναλειτουργία της Ετζ Χαγίμ πραγματοποιείται επιμνημόσυνη τελετή κάθε Ιούνιο

Η Πύλη Rothschild - Βορεινή Αυλή

Σήμερα, η Πύλη Rothschild, με το εντυπωσιακό αέτωμα στο πάνω μέρος, αποτελεί την κεντρική είσοδο της Συναγωγής Ετζ Χαγίμ. Οι πέτρες που έχουν χρησιμοποιηθεί βρέθηκαν ανάμεσα στα μπάζα με τα οποία οι καταληψίες είχαν καλύψει το αψιδωτό παράθυρο του βοηθητικού γυναικωνίτη επάνω από το σημερινό γραφείο της διεύθυνσης (παλαιότερα κατά-

στη μνήμη των οικογενειών που βρήκαν τραγικό θάνατο με την βύθιση του Τάναϊς. Μέχρι το 2013 αυτή ήταν η μοναδική τελετή τέτοιου είδους που λάμβανε χώρα σε ολόκληρη την Κρήτη. Από το 2014, εκτός από το μνημόσυνο στη Συναγωγή, πραγματοποιείται τελετή και στο Μνημείο θυμάτων του Τάναϊς, στην Πύλη της Άμμου, στα Χανιά.

λυμα του επιστάτη της Συναγωγής). Αρκετές από αυτές τις πέτρες, που είχαν χρησιμοποιηθεί ως υλικό σφραγίσματος του παραθύρου, ήταν προσεκτικά κομμένες και φαίνονταν να ταιριάζουν μεταξύ τους. Κάποιες, που αποτελούσαν μέρος από το αρχικό αέτωμα, ήταν σπασμένες ή ραγισμένες. Από τη στιγμή που καταλάβαμε ότι αρκετές από αυτές ήταν δυνατόν να ενωθούν μεταξύ τους, αρχίσαμε την προσπάθεια ανασυναρμολόγησης

του αετώματος -που έμοιαζε με γιγάντιο παζλ στα τυφλά- μέχρι που καταφέραμε να το επανατοποθετήσουμε στην αρχική του θέση.

Η βοτσαλωτή αυλή

Πριν την αναστήλωση της Συναγωγής, το δάπεδο της βορεινής αυλής ήταν καλυμμένο με τσιμέντο, αν και κάποια κυκλικά μοτίβα ήταν ορατά. Το αρχικό δάπεδο της βορεινής αυλής απομακρύνθηκε καθώς αναζητούσαμε μία μικρή κρήνη που χρησίμευε για να πλένουν οι πιστοί τα χέρια τους πριν την προσευχή.

Στη συνέχεια σπάσαμε το τσιμέντο για να ανακαλύψουμε ένα στρώμα άμμου που υπερκάλυπτε ένα καλοδιατηρημένο μωσαϊκό από βότσαλα, ένα κοινό χαρακτηριστικό πολλών σύγχρονων κατοικιών στα Χανιά. Το στρώμα της άμμου είχε στην πραγματικότητα προστατέψει το βοτσαλωτό δάπεδο και απομακρύνθηκε με ευκολία για να αποκαλύψει το μωσαϊκό που κρυβόταν από κάτω. Αυτό το δάπεδο είναι φανερό ότι έχει λειανθεί και τα βότσαλα έχουν φθαρεί από τη χρήση και την κίνηση που είχε η Συναγωγή κατά τη διάρκεια των ετών από τα μέλη της και άλλους επισκέπτες.

Η κρήνη

Μία μικρή πέτρινη κρήνη είναι χτισμένη στον δυτικό τοίχο της βορεινής αυλής. Η κρήνη χρησιμοποιείται για να πλένουν οι πιστοί τα χέρια τους πριν την προσευχή με ένα τελετουργικό κύπελο που λέγεται *νετιλά γιαντάγμ*.

Η αρχική βρύση αποξηλώθηκε από καταληψίες που είχαν καταλάβει το κτίριο κατά την περίοδο 1944-1955. Η νέα κρήνη είναι δομημένη με κομμάτια από σκαλισμένες πέτρες που βρέθηκαν στην οροφή της Συναγωγής όταν αφαιρέθηκε κατά τη διάρκεια της αναστήλωσης.

Η Αναστήλωση του εσωτερικού της Συναγωγής - ΣΤΕΓΗ

Όταν ξεκίνησε η αναστήλωση της Συναγωγής, η στέγη, που αρχικά ήταν επίπεδη και στηριζόταν με ξύλινα δοκάρια, κάποια εκ των οποίων καρφωμένα μεταξύ τους, αντιμετώπιζε σοβαρά τον κίνδυνο κατάρρευσης. Έγινε σαφές ότι

ο βομβαρδισμός του 1941 δεν είχε προκαλέσει μόνο ζημιά στην οροφή αλλά και στον γυναικωνίτη που βρισκόταν πάνω από τη νότια αυλή. Η οροφή είχε αρχίσει να υποχωρεί στις αρχές περίπου της δεκαετίας του '50 όταν και αποχώρησε η τελευταία οικογένεια καταληψιών εξαιτίας μιας διαρροής νερού από τη νοτιοανατολική γωνία της οροφής στο κυρίως κτίσμα.

Ο σεισμός που ακολούθησε το 1995 εξασθένησε περισσότερο τη στέγη και την ξύλινη οροφή εσωτερικά και παρουσιάστηκαν ρωγμές που προκλήθηκαν από την πίεση των ξύλινων δοκαριών ανάμεσα στις σταθερές ενετικές-γοθτικές ασίδες και στα γεμισμένα με μπάζα διάφορα ανοίγματα. Τότε αποφασίστηκε να αφαιρεθεί ολόκληρο το κατεστραμμένο ξύλινο ταβάνι. Εκεί αντιληφθήκαμε ότι η οροφή, στην αρχική της μορφή, είχε στο κέντρο της ένα διακοσμητικό ξυλόγλυπτο, το οποίο είχε βρεθεί νωρίτερα πεσμένο σε άλλο σημείο.

Εζρά Νασίμ - Γυναικωνίτης

Στις συναγωγές, οι άντρες και οι γυναίκες προσεύχονται κατά παράδοση χωριστά, με τους άντρες στον κυρίως ναό και τις γυναίκες σε χωριστούς εξώστες- τους γυναικωνίτες.

Στην Ετζ Χαγίμ, μέχρι το 1944, οι γυναίκες κάθονταν χωριστά στους δύο εξώστες

πάνω από το Βήμα στο βόρειο και το νότιο άκρο που έβλεπε κάτω στον κυρίως χώρο. Σήμερα, όλοι όσοι παραβρίσκονται στις λειτουργίες κάθονται μαζί κατά τη διάρκεια της προσευχής στον κυρίως χώρο.

Ο κύριος (και παλαιότερος) γυναικωνίτης ήταν προσκολλημένος στη νότια αυλή και καταστράφηκε από τους Γερμανούς όταν βομβάρδισαν τα Χανιά το 1944. Το 2008 ανοικοδομήθηκε και μετατράπηκε σε Βιβλιοθήκη που αφιερώθηκε στη μνήμη της Jennifer Stein.

Ένας δεύτερος, μικρότερος γυναικωνίτης προστέθηκε τον 19^ο αιώνα στον δεύτερο όροφο που βρισκόταν το κατάλυμα του επιστάτη πάνω από τη βορεινή αυλή. Ο τούβλινος τοίχος, που είχε χτιστεί από τους καταληψίες, κατεδαφίστηκε μόλις ανακαλύφθηκαν κομμάτια του από το αέτωμα. Σήμερα ο δεύτερος Εζρά Νασίμ χρησιμοποιείται ως αίθουσα που φιλοξενεί μικρές εκθέσεις και περιέχει και μια μικρή βιβλιοθήκη.

Εχάλ (Η Κιβωτός της Τορά)

Μετά τον αφανισμό της Κοινότητας το 1944, το αυθεντικό Εχάλ (Κιβωτός της Τορά) εξαφανίστηκε στη λεηλασία της Συναγωγής. Κατά την αναστήλωση, η τοποθεσία και οι διαστάσεις του Εχάλ καθώς και του διπλανού βήματος, προσδιορίστηκαν από τη χαρακτηριστική διάταξη των μαρμάρινων πλακών του εδάφους.

Τηρώντας την παράδοση, το Εχάλ αποτελείται από ένα παλιό ξύλινο ντουλάπι το οποίο στο επάνω μέρος φέρει ένα σκάλισμα για την εξυπηρέτηση του νέου σκοπού λειτουργίας. Είναι φτιαγμένο από ξύλο τικ της Ινδονησίας ενώ η περίτεχνη

σκαλιστή διακόσμηση πάνω στο ξύλο απεικονίζει ένα λουλουδάτο μοτίβο και είναι φτιαγμένη από έναν καλλιτέχνη στην Τζακάρτα.

Σήμερα, το *Εχάλ* διαθέτει δύο Σέφερ Τορά: η πρώτη Τορά κληροδοτήθηκε ως δώρο στον Νίκο Σταυρούλακη και την Ετζ Χαγίμ από τη Συναγωγή του David Ibn Zimrah στο Κάιρο, και η δεύτερη είναι αυθεντική από την ανατολική Ευρώπη και είναι δανεισμένη από το Westminster Memorial Scrolls Trust του Λονδίνου.

Το αιώνιο φως (*Νερ Ταμίντ*) που περικλείεται από ένα Άστρο του Δαβίδ βρίσκεται κρεμασμένο πάνω από τη μικρή έδρα μπροστά από το *Εχάλ*. Το Άστρο του Δαβίδ είναι ακριβές αντίγραφο ενός αντίστοιχου που βρέθηκε επικολλημένο στην πύλη του παλιού νεκροταφείου της κοινότητας στα δυτικά της παλιάς πόλης. Το αυθεντικό αποτελεί έκθεμα του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, στην Αθήνα. Οι μεταλλικές αλυσίδες με τις οποίες είναι κρεμασμένο το Άστρο του Δαβίδ προέρχονται από τη Συναγωγή της Πάτρας κατά την Ενετική περίοδο του 17^{ου} αιώνα. Πάνω από το *Εχάλ*, σε ένα ξύλινο ταμπλό έχουν τοποθετηθεί τα γράμματα του εβραϊκού αλφαβήτου, τα οποία αντιστοιχούν στους αριθμούς από το ένα έως το δέκα και συμβολίζουν τις Δέκα Εντολές.

Το Βήμα

Το Βήμα είναι μια υπερυψωμένη εξέδρα από την οποία είθισται να διαβάζεται η Τορά κατά τη λειτουργία. Κατά την αναστήλωση ανακαλύφθηκαν τρύπες στον δυτικό τοίχο που υπέδειξαν κατά προσέγγιση το μέγεθος και την ακριβή θέση που βρισκόταν αρχικά το Βήμα. Όπως το *Εχάλ*, έτσι και το σχέδιο του

Βήματος είναι εμπνευσμένο από άλλες Ρωμανιώτικες (Ελληνικές) Συναγωγές και είναι τοποθετημένο απέναντι από το *Εχάλ* στον δυτικό τοίχο. Αντίθετα, στις Εσκεναζίτικες και Σεφαραδίτικες Συναγωγές το Βήμα είναι συνήθως μία μικρή έδρα μπροστά από το *Εχάλ* ή στο κέντρο του χώρου. Οι διαστάσεις για το Βήμα της Ετζ Χαγίμ είναι όμοιες με αυτές από το Βήμα που βρέθηκε στη νεοκλασική Συναγωγή της Πάτρας που καταδαφίστηκε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Εγκαίνια κι επαναλειτουργία

Τα εγκαίνια της Ετζ Χαγίμ έγιναν στις 10 Οκτωβρίου του 1999 σε μία τελετή που παρεβρέθησαν 300 άτομα ανάμεσα στα οποία αρκετοί από τους δωρητές που κατέστησαν το έργο της αναστήλωσης εφικτό. Επίσης, παρόντες ήταν ραβίνοι, πρόεδροι κι εκπρόσωποι Εβραϊκών Κοινοτήτων της Ελλάδας, αλλά και προσωπικότητες από το εξωτερικό και την Ελλάδα. Ο πρώην

Πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, ο τότε πρόεδρος του ΚΙΣ Νισήμ Μαΐς, ο οποίος κατά τη διάρκεια της προεδρίας του στήριξε σθεναρά το έργο της αναστήλωσης, ο Πρέσβης της Γερμανίας και εκπρόσωποι του διπλωματικού σώματος, ο τότε Μητροπολίτης των Χανίων Ειρηναίος, εκπρόσωπος του WFM.

Παρά το ενθουσιώδες και θετικό κλίμα για την ολοκλήρωση του έργου αναστήλωσης, τα εγκαίνια της Συναγωγής στιγματίστηκαν από διάφορα δυσάρεστα περιστατικά όπου γείτονες εξέφρασαν την αντίθεσή τους, ενώ αντιρρήσεις διατυπώθηκαν και από τοπικούς παράγοντες για την επαναλειτουργία της Ετζ Χα-

Χαγίμ γρήγορα προκάλεσε το ενδιαφέρον του κόσμου. Οι πρώτες επισκέπτριες ήταν ηλικιωμένες Χριστιανές κυρίες από τη γειτονιά, οι οποίες αναρωτιούνταν αν θα μπορούσαν να ανάψουν μερικά κεριά στη μνήμη των Εβραίων φιλενάδων τους, με τις οποίες είχαν πάει μαζί σχολείο πριν από αρκετές δεκαετίες, και χάθηκαν όταν βυθίστηκε το Τάναϊς, στις 9 Ιουνίου του 1944.

Στην προσωπική του προσπάθεια να φέρει ξανά νόημα και ζωή στην Ετζ Χαγίμ, ο Νίκος Σταυρουλάκης ξεκίνησε να απαγγέλει καθημερινά πρωινές και απογευματινές προσευχές. Σύντομα, άρχισαν να τις ακολουθούν ενδιαφερόμενοι ντόπιοι και λιγοστοί εβραίοι κάτοικοι οι οποίοι τελικά σχημάτισαν μία ιδιόμορφη παρέα.

Είκοσι χρόνια μετά από την αναστήλωσή της, είναι ασφαλές να πούμε ότι η Συναγωγή Ετζ Χαγίμ έχει καθιερωθεί ως μια σταθερά στην πολιτισμική ζωή των Χανίων, ως ένας τόπος προσευχής, μνήμης και συμπιλώσης. Δεν είναι μόνον ένας χώρος όπου γιορτάζονται οι εβραϊκές γιορτές και γίνονται πολιτιστικές εκδηλώσεις αλλά είναι και η μόνη ενεργή

γίμ ως τόπο λατρείας. Χαρακτηριστικά, ο τότε Μητροπολίτης των Χανίων Ειρηνάιος προειδοποίησε ότι η επαναλειτουργία της Συναγωγής θα προκαλέσει ταραχές και διαμάχες στα Χανιά, ενώ ο τότε Νομάρχης Γ. Κατσανεβάκης, διαμαρτυρήθηκε με επιστολή του προς το ΚΙΣΣΕ τονίζοντας ότι η Ετζ Χαγίμ θα πρέπει να «καταργήσει τις θρησκευτικές τελετές», διερωτώμενος για τη χρήση και τη λειτουργία της Συναγωγής. Ο δε Μητροπολίτης είχε επικαλεστεί έναν νόμο του 1938 που προέβλεπε ότι για να λειτουργήσει ένας χώρος θρησκευτικής λατρείας θα πρέπει να έχει την άδεια του τοπικού Μητροπολίτη.

Μετά την επαναλειτουργία της, η Ετζ

και ζωντανή υπόμνηση της πολυ-πολιτισμικής κοινωνίας που ήταν κάποτε τα Χανιά και η Κρήτη. Αυτή η πολυποίκιλτη κοινωνία έφτασε στο τέλος της αρχικά με την αποχώρηση των Μουσουλμάνων της Κρήτης, όταν τελέσθηκε η περιβόητη ανταλλαγή πληθυσμών μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και τελικά με την εξόντωση της Εβραϊκής Κοινότητας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η Συναγωγή Ετζ Χαγίμ σήμερα

Χαβουρά

Αν και μεταπολεμικά δεν υπάρχει επίσημη εβραϊκή κοινότητα στην Κρήτη, από την επανεγκαινιάσή της, το 1999, η Συναγωγή έχει συμβάλει στη δημιουργία μίας δικής της κοινότητας, που έχει εξελιχθεί σε μία Χαβουρά, μία αδελφότητα ανθρώπων, που μοιράζονται συγκεκριμένες κοινές αξίες, αν και έχουν διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις. Ο όρος «χαβουρά» πηγάζει από τη λέξη 'χαβέρ', στα εβραϊκά «φίλος». Έχει όμως και τη σημασία του κύκλου, της ένωσης. Έτσι η Χαβουρά είναι ένας κύκλος φίλων που ενώνονται υπό μία κοινή αντίληψη ή αναζήτηση, που στην περίπτωση της Ετζ Χαγίμ είναι η αναζήτηση μιας αυθεντικής πνευματικής ζωής.

Η Χαβουρά της Ετζ Χαγίμ συναντιέται τακτικά για τις γιορτές και διάφορες κοινωνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Παράλληλα με την τοπική Χαβουρά, η Ετζ Χαγίμ διαθέτει και μία ευρύτερη διεθνή κοινότητα φίλων και υποστηρικτών, οι οποίοι όχι μόνον προσφέρουν εθελοντική και οικονομική βοήθεια αλλά επισκέπτονται συχνά την Κρήτη για να παραστούν στον εορτασμό των μεγάλων γιορτών. Η Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών αδελφοποιήθηκε με την Ετζ Χαγίμ το 2010, σε ένδειξη αλληλεγγύης μετά τις δύο εμπρηστικές επιθέσεις και ο Ραβίνος Αθηνών Γκαμπριέλ Νεγρίν συνεργάζεται και συμβουλεύει την Ετζ Χαγίμ σε θέματα θρησκευτικά και τελετουργικά και τελεί την ετήσια τελετή μνήμης.

Γιορτές

Από τη στιγμή της επαναλειτουργίας της η Ετζ Χαγίμ είναι μία ενεργή Συναγωγή. Η λειτουργία του Καμπαλάτ Σαμπάτ γίνεται κάθε Παρασκευή με τη δύση του ηλίου, και πλαισιώνεται από την Χαβουρά αλλά και από επισκέπτες, τουρίστες και φίλους ανεξαρτήτως καταγωγής ή θρησκείας. Η τελετή περιλαμβάνει και το κιντούς, την ευλογία με ψωμί και κρασί. Εδώ και πολλά χρόνια, ο Νίκος Σταυρουλάκης τελούσε το Καμπαλάτ Σαμπάτ, παρουσίαζε την εβδομαδιαία Περασά (εδάφιο της Τορά) και προετοίμαζε μία ιδιαίτερος νόστιμη χαλά (το ψωμί του Σαμπάτ).

Επίσης, στη Συναγωγή γίνονται λειτουργίες για τις μεγάλες εβραϊκές γιορτές του Ροσ Ασανά και του Γιομ Κιπούρ, καθώς και το Πέσαχ, το Σουκότ, το Χανουκά, το Του Μπισβάτ και το Πουρίμ. Τα μέλη της Χαβουρά ετοιμάζουν παραδοσιακά σεφαραδίτικα και ρωμανιώτικα γιορτινά πιάτα που βασίζονται σε συνταγές από το βιβλίο του Νίκου Σταυρουλάκη «Cookbook of the Jews of Greece». Ειδικά για το Πέσαχ και τις μεγάλες γιορτές καλούνται φίλοι της Ετζ Χαγίμ από το εξωτερικό, που συμμετέχουν και βοηθούν στην τέλεση των λειτουργιών, μια και δεν υπάρχει μόνιμος ραβίνος στα Χανιά. Επίσης, η Ετζ Χαγίμ έχει τη δική της Αγκαντά (πασχαλινή διήγηση), η οποία έχει συνταχθεί και εικονογραφηθεί από τον Νίκο Σταυρουλάκη. Το κείμενο είναι στα Ελληνικά και τα Αγγλικά και αντανακλά τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της Ετζ Χαγίμ. Στην Συναγωγή έχουν επίσης τελεστεί αρκετοί γάμοι και τελετές ενηλικίωσης -Μπαρ και Μπατ Μιτσβά- νεαρών από την Ελλάδα και το εξωτερικό.

Εμπρησμοί

Το 2010, δύο απόπειρες εμπρησμού, που συνέβησαν σε διάστημα 10 ημερών, προκάλεσαν σοβαρή καταστροφή στους δύο γυναικωνίτες που φιλοξενούσαν μέρος της συλλογής των αντικειμένων της Συναγωγής καθώς και στο γραφείο της διεύθυνσης. Σημαντικό μέρος του αρχείου της Συναγωγής -αλλά και βιβλίων- χάθηκε μαζί με σχεδόν ολόκληρο το αρχείο της αλληλογραφίας και σημειώσεις που κατέγραφαν στοιχεία του έργου της ανακαίνισης και της λειτουργίας της Συναγωγής από το 1996 μέχρι το 2010.

Έπειτα από αυτήν την μεγάλη καταστροφή που προκλήθηκε από τις δύο εμπρηστικές ενέργειες έγινε ξανά αποκατάσταση της Ετζ Χαγίμ με χορηγίες που συγκεντρώθηκαν από δωρεές και διεθνείς υποστηρικτές.

Ασκαβά

Η Ετζ Χαγίμ αποτελεί την μοναδική παρακαταθήκη και συνέχεια της εβραϊκής παρουσίας στην Κρήτη,

μιας ιστορικής διαδρομής που ανέρχεται στον 4^ο αιώνα π.Χ. Είναι ένα ζωντανό μνημείο της τελευταίας εβραϊκής κοινότητας που εξοντώθηκε στο Ολοκαύτωμα. Κάθε Ιούνιο, τελείται η ετήσια Ασκαβά (τελετή μνήμης) για τους Εβραίους της Κρήτης που βρήκαν τραγικό θάνατο στις 9 Ιουνίου του 1944, όταν το πλοίο Τάναϊς, που τους μετέφερε στα Ναζιστικά στρατόπεδα θανάτου, βυθίστηκε στα νερά του Αιγαίου. Την τελετή κάνει ο Ραββίνος της Αθήνας Γκαμπριέλ Νεγρίν, και περιλαμβάνει την ανάγνωση των ονομάτων όλων των θυμάτων και το άναμμα κεριών για καθέναν ξεχωριστά.

Επισκέπτες

Οι πύλες της Ετζ Χαγίμ είναι πάντα ανοικτές στους επισκέπτες. Κάθε χρόνο, περίπου 25.000 Εβραίοι αλλά και μη Εβραίοι τουρίστες από όλον τον κόσμο, επισκέπτονται τη Συναγωγή, κυρίως την περίοδο μεταξύ Απριλίου και Οκτωβρίου. Για αρκετούς από τους μη Εβραίους επισκέπτες, η Ετζ Χαγίμ τυχάνει να είναι και η πρώτη φορά που επισκέπτονται μία Συναγωγή. Οι δωρεές των επισκεπτών αποτελούν τεράστια συνεισφορά στη συντήρηση της Συναγωγής. Αρκετοί από τους επισκέπτες συνηθίζουν να τοποθετούν μικρά

χαρτάκια με ευχές και προσευχές ανάμεσα στα διακοσμητικά ξυλόγλυπτα του Εχάλ, μιμούμενοι ένα παρόμοιο έθιμο, όπου ανάλογα σημειώματα τοποθετούνται μέσα στις ρωγμές του Τείχους των Δακρύων στην Ιερουσαλήμ.

Παράλληλα, η Ετζ Χαγίμ δέχεται έναν ολοένα αυξανόμενο αριθμό μαθητών από σχολεία της Κρήτης αλλά και ολόκληρης της Ελλάδας, στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων όπου μαθαίνουν για την ιστορία και τις παραδόσεις του Ιουδαϊσμού, την ιστορία της Συναγωγής, καθώς και την εβραϊκή ιστορία της Κρήτης και της Ελλάδας. Επίσης, η Ετζ Χαγίμ δέχεται συχνά επισκέψεις από ομάδες φοιτητών διεθνών Πανεπιστημίων.

Κέντρο Ερευνών και Βιβλιοθήκη

Η Ετζ Χαγίμ λειτουργεί και ως κέντρο ερευνών. Στο Ινστιτούτο Εβλαγών για Εβραϊκές Σπουδές στην Κρήτη, (που πήρε το όνομά του από τον τελευταίο αρχιραβίνο της Κρήτης, Αβραάμ Εβλαγών), διεξάγονται έρευνες για την μακρά ιστορία των Εβραίων της Κρήτης. Το Ινστιτούτο συντονίζει ερευνητικά προγράμματα, κοινοποιεί τα ερευνητικά αποτελέσματα και συγκεντρώνει υλικό για τα εκπαιδευτικά προγράμματα της Συναγωγής. Ταυτόχρονα, εμπλουτίζει συστηματικά το υπάρχον αρχείο της Κρητικής Εβραϊκής Ιστορίας. Διαθέτει επίσης μία εκτενή συλλογή μεγάλης ποικιλίας θεμάτων που αφορούν -μεταξύ άλλων- στον Ιουδαϊσμό, στην Εβραϊκή ιστορία της Κρήτης, στους Εβραίους της Ελλάδας και της Μεσογείου, στον Εβραϊσμό της Ευρώπης και στο Ολοκαύτωμα. Σε συνεργασία με τη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης, στο Ρέθυμνο, το εκτενές αρχείο της βιβλιοθήκης της Ετζ Χαγίμ είναι διαθέσιμο στον διαδικτυακό κατάλογο της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου. Η βιβλιοθήκη και το αρχείο της Ετζ Χαγίμ είναι ανοικτά και προσβάσιμα στο κοινό και σε πανεπιστήμια.

Πολιτιστικές Εκδηλώσεις

Η Ετζ Χαγίμ έχει καθιερωθεί ως χώρος ποικίλων πολιτιστικών εκδηλώσεων όπως ομιλίες, συναυλίες, εκθέσεις, και παρουσιάσεις βιβλίων.

Κάποιες εκδηλώσεις έχουν απόλυτη σχέση με Εβραϊκά θέματα, όπως για παράδειγμα συναυλίες παραδοσιακής σεφαραδίτικης μουσικής, ταινίες μικρού μήκους για τη μοίρα της εβραϊκής κοινότητας της Ελλάδος κατά την Γερμανική Κατοχή, διαλέξεις για βιβλικά και φιλοσοφικά θέματα, απαγγελίες ποιημάτων εβραίων ποιητών και παρουσιάσεις βιβλίων σχετικά με ιστορίες εβραϊκών οικογενειών. Αρκετές άλλες εκδηλώσεις έχουν πιο ευρεία

θεματολογία, όπως συναυλίες παραδοσιακής μουσικής από ολόκληρη τη Μεσόγειο, μουσική Ρομά, ακόμα και μουσική από τις Ινδίες και την Ασία με παραδοσιακά όργανα όπως το Σιτάρ και το Ταρχού. Επίσης, το 2015 παρουσιάσαμε μία έκθεση φωτογραφίας με τίτλο «Διαπολιτισμική

Συνάντηση» σε συνεργασία με την Πρεσβεία της Αυστρίας στην Αθήνα. Επιπλέον, ο Νίκος Σταυρουλάκης έχει μοιραστεί τις εξειδικευμένες γνώσεις του με μία σειρά ομιλιών γύρω από την Οθωμανική κουζίνα, την αρχιτεκτονική αλλά και την αρχιτεκτονική κήπων.

Η Ετζ Χαγίμ αποτελεί έναν ανοικτό χώρο ανταλλαγής απόψεων και συζητήσεων, ντόπιων και διεθνών καλλιτεχνών αλλά και φοιτητών, στον οποίο συνεχώς επεκτείνεται το εύρος των δραστηριοτήτων της. Στο περιβάλλον έμπνευσης που προσφέρει η αυλή της Συναγωγής έχουν δημιουργηθεί και αναπτυχθεί αρκετές συνεργασίες μεταξύ καλλιτεχνών.

Προσωπικό κι εθελοντές

Η Ετζ Χαγίμ στελεχώνεται από μία μικρή ομάδα αφοσιωμένων ατόμων διαφόρων εθνικοτήτων που παίζουν τον ρόλο ξεναγών αλλά και ερευνητών. Το προσωπικό παράλληλα εκδίδει το *Jottings*, ένα newsletter που εκδίδεται δύο φορές το χρόνο για τα μέλη της κοινότητας, τη Χαβουρά και τους διεθνείς υποστηρικτές της Ετζ Χαγίμ.

Το προσωπικό της Ετζ Χαγίμ συμπληρώνεται κάθε χρόνο από έναν νεαρό Αυστριακό εθελοντή που απασχολείται στην Ετζ Χαγίμ για δώδεκα μήνες. Από το 2013, η Ετζ Χαγίμ συνεργάζεται με τον Αυστριακό μη-κερδοσκοπικό οργανισμό *Gedenkdienst* που στέλνει εθελοντές σε διάφορες τοποθεσίες παγκοσμίως για να βοηθήσουν στην έρευνα για το Ολοκαύτωμα, να μνημονεύσουν τα θύματα του Ναζισμού και να φροντίσουν τους επιζώντες του Ολοκαυτώματος. Αυτή η δραστηριότητα γίνεται εναλλακτικά της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας στην Αυστρία.

Η συντήρηση της Ετζ Χαγίμ

Την Ετζ Χαγίμ διαχειρίζεται ένας μη-κερδοσκοπικός οργανισμός σε συνεργασία με το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος (ΚΙΣ). Το κτίριο ανήκει στο ΚΙΣ από το 1950 όταν η εγκαταλελειμμένη περιουσία της αφανισμένης εβραϊκής κοινότητας παραδόθηκε στο ΚΙΣ από το ελληνικό κράτος.

Αυτός ο μη κερδοσκοπικός οργανισμός έχει φιλανθρωπική δράση και, επειδή η Ετζ Χαγίμ δεν λαμβάνει κρατικές επιχορηγήσεις, αναζητά οικονομικούς πόρους για την διατήρηση της Συναγωγής αλλά και για τις διάφορες θρησκευτικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις που εξασφαλίζουν τη μακρά και συνεχή παρουσία της.

Τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου αυτού του μη-κερδοσκοπικού οργανισμού είναι Εβραίοι και μη-Εβραίοι, ακαδημαϊκοί και επιχειρηματίες από την Ελλάδα, το Ηνωμένο Βασίλειο, τις ΗΠΑ, το Ισραήλ και τη Δανία, και είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με την Ετζ Χαγίμ.

Η Συναγωγή στα ΜΜΕ

Το εγχείρημα του Νίκου Σταυρουλάκη για την αναστήλωση και αναβίωση της Ετζ Χαγίμ, καθώς και ο ξεχωριστός ρόλος που έχει σήμερα η Συναγωγή ως τόπος πολιτισμού και θρησκείας, τράβηξε την προσοχή δημοσιογράφων και παραγωγών ταινιών σε παγκόσμιο επίπεδο. Για την Ετζ Χαγίμ έχουν γραφτεί αναρίθμητα άρθρα τόσο σε ελληνικές όσο και σε διεθνείς εφημερίδες.

Το 2005, η ανθρωπολόγος, Δρ Βασιλική Γιακουμάκη (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας), δημιούργησε ένα ντοκιμαντέρ με τίτλο «Ετζ Χαγίμ -Το Δέντρο της Ζωής: Ήχοι που περιβάλλουν μία Συναγωγή». Η κοινωνιολόγος Sandra Barty, και ο σκηνοθέτης ταινιών Ken Ross, ετοιμάζουν την παραγωγή ενός ντοκιμαντέρ με τίτλο “Etz Hayyim: The Art of Repair” που περιγράφει το έργο της αναστήλωσης της Συναγωγής από τον Νίκο Σταυρουλάκη, καθώς και τη δημιουργία της τόσο ιδιαίτερης και ανοικτής κοινότητας της Ετζ Χαγίμ. Πρόσφατα, η Ετζ Χαγίμ συμπεριλήφθηκε στο εγχείρημα του Πανεπιστημίου της Κολούμπια “Shared Sacred Spaces and the Politics of Pluralism”, του οποίου επικεφαλής βρίσκεται η Dr Karen Barkey.

Η Ετζ Χαγίμ διατηρεί ιστοσελίδα με πληροφορίες και σελίδα στο Facebook. Με χορηγία της Πρεσβείας του Καναδά στην Αθήνα, και τη συνεργασία της Πρεσβείας του Ισραήλ δημιουργήθηκε πρόσφατα μια εφαρμογή για κινητά τηλέφωνα με τίτλο “Etz Hayyim and Jewish Legacy in Crete” που παρέχει λεπτομερή πληροφόρηση σχετικά με ό,τι αφορά στην Ετζ Χαγίμ και στην ιστορία των Εβραίων της Κρήτης.

Νίκος Σταυρουλάκης

(1929 – 2017)

Ο Νίκος Σταυρουλάκης γεννήθηκε το 1929 στο Λονδίνο από Αγγλίδα Εβραία μητέρα, με καταγωγή από την Κωνσταντινούπολη, και Χριστιανό Ορθόδοξο πατέρα από την Κρήτη.

Ο Ν. Σταυρουλάκης υπήρξε ένας διεθνούς φήμης αναγνωρισμένος ιστορικός τέχνης, συγγραφέας, ζωγράφος και έφορος τέχνης. Ήταν ιδρυτής του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, τη δεκαετία του '70, και Διευθυντής του για 16 χρόνια, από το 1977 έως το 1993. Ήταν επίσης υπεύθυνος

αναστήλωσης της Συναγωγής Ετζ Χαγίμ των Χανίων και Διευθυντής της μέχρι τον θάνατό του, στις 19.5.2017, καθώς και ο γενικός υπεύθυνος της δημιουργίας των Εβραϊκών Μουσείων στη Θεσσαλονίκη και τη Ρόδο. Έχει γράψει αρκετά βιβλία σχετικά με την Ελληνική Εβραϊκή ιστορία και γαστρονομία που συνθέτουν το πολιτισμικό υπόβαθρο πολλών διαφορετικών Ελληνοεβραϊκών κοινοτήτων. Έχει διδάξει σε πληθώρα Πανεπιστημίων στις ΗΠΑ, την Ελλάδα και το Ισραήλ, ενώ ταυτόχρονα ασχολήθηκε επαγγελματικά με τη ζωγραφική. Από την πρώτη του ατομική έκθεση το 1959 και μετά, έργα του έχουν παρουσιαστεί στην Αθήνα, το Λονδίνο, την Οξφόρδη και το Τελ Αβίβ.

Για τον Νικόλα Σταυρουλάκη

Δαβίδ Σαλιέλ

Πρόεδρος ΚΙΣΕ

Είναι τόσες οι σκέψεις που κατακλύζουν το μυαλό όταν κάποιος πρέπει να μιλήσει για τον Νίκο Σταυρουλάκη που χρειάζεται λίγος χρόνος να τις ταξινομήσει πριν ξεκινήσει. Διότι ο Νικόλας Σταυρουλάκης υπήρξε μια προσωπικότητα με πολλές αρετές και ικανότητες και διότι στη δική μου περίπτωση η σχέση που μας ενώνει ανέρχεται σε αρκετές δεκαετίες φιλίας, αλλά και πολλών ετών συνεργασίας σε μια πληθώρα έργων για τη διατήρηση της Ελληνοεβραϊκής κληρονομιάς.

Άνθρωπος των Γραμμάτων, μελετητής, ερευνητής, καλλιτέχνης, συγγραφέας, φιλόσοφος, ο Νίκος δεν αφιέρωσε απλώς τον εαυτό του σε αυτούς τους τομείς αλλά έγινε αυθεντία στον καθέναν από αυτούς χωριστά. Ένας ενάρετος οραματιστής με βαθιά πίστη στο Θεό και ταυτόχρονα με ακλόνητη πεποίθηση σε ένα δημιουργικό διαθρησκευιακό διάλογο που θα φέρει κοντά όλους τους ανθρώπους μέσα σε πνεύμα αλληλοσεβασμού.

Μέσα από τα ζωγραφικά έργα και τα σκίτσα του, τις μελέτες, την έρευνα για τους Έλληνες Εβραίους, για τις Συναγωγές και κυρίως για την Κρήτη, μέσα από τα βιβλία του για τη μαγειρική, ο Νίκος Σταυρουλάκης κατέγραψε, προέβαλε και διέσωσε ένα μεγάλο μέρος της ελληνοεβραϊκής παράδοσης.

Μα πάνω απ' όλα, ο Νίκος είναι ταυτισμένος με τρία από τα σπουδαιότερα έργα της μεταπολεμικής περιόδου αναβίωσης της εβραϊκής ζωής στην Ελλάδα: Το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, τη Συναγωγή των Χανίων και το Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

Από τις αρχές της δεκαετίας του '70, όποτε ξεκίνησε να συλλέγει παλαιά αντικείμενα, κεντήματα και τελετουργικά σκεύη από

εβραϊκές οικογένειες απ' όλη την Ελλάδα, μέχρι τα εγκαίνια του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, το 1979, ο Νίκος ήταν η ψυχή του έργου. Το ίδιο και στην περίπτωση της αναστήλωσης της Συναγωγής Χανίων. Από την ιδέα μέχρι την υλοποίηση, από το στάδιο της αναζήτησης χορηγών και της επίβλεψης των εργασιών ανοικοδόμησης, ο Νίκος έκανε τα πάντα... Κάθε ξεχωριστό πράγμα στη Συναγωγή Ετζ Χαγίμ αποτελεί δικό του σχέδιο και δική του έμπνευση. Η αγάπη των ανθρώπων που την υποστήριξαν και έδωσαν ζωή στη Συναγωγή Χανίων, οι χιλιάδες των τουριστών που την επισκέπτονται κάθε χρόνο και την έχουν καταστήσει ένα από τα διασημότερα εβραϊκά αξιοθέατα στον κόσμο, όλα αυτά υπήρξαν η μεγαλύτερη πηγή ικανοποίησης για τον Νίκο.

Υπό την ιδιότητά μου ως πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης είχα την ευκαιρία να συνεργαστώ στενά με τον Νίκο κατά τη διάρκεια της δουλειάς του στο Εβραϊκό Μουσείο της Θεσσαλονίκης, ένα ακόμη εγχείρημα που ο Νίκος πρόθυμα και ολόψυχα υποστήριξε, συμμετέχοντας στην ίδρυση, τον χαρακτήρα του και τη λειτουργία του.

Ο Νίκος άφησε το δυναμικό αποτύπωμά του στην πολιτιστική και πνευματική παραγωγή της σύγχρονης ελληνοεβραϊκής κοινότητας, συμβολή για την οποία έχει την αιώνια αναγνώριση και την ευγνωμοσύνη μας.

Δαυίδ Σαλιέλ

Μάιος 2017

* Από τον πρόλογο του Προέδρου του ΚΙΣΕ στον υπό έκδοση κατάλογο της έκθεσης με τίτλο «Ο Νίκος Σταυρουλάκης και η Αναστήλωση της Ετζ Χαγίμ».

Νισήμ Μαΐς

Πρόεδρος ΚΙΣΕ (1991-1998)

Στο πρόσωπο του Νίκου Σταυρουλάκη είδα τι σημαίνει πραγματικά άνθρωπος της Τέχνης και αγάπη για τα πολύτιμα απομεινάρια της εβραϊκής κουλτούρας. Η ομιλία του σε συνέπερνε, τον ενθουσιασμό του τον μετέδιδε.

Η εμπιστοσύνη τόσο του ΚΙΣΕ όσο και των διεθνών οργανισμών που στήριξαν την αναστήλωση της Συναγωγής ήταν ακλόνητα βασισμένη πάνω στην προσωπικότητά του, στη σοβαρότητα, τον επαγγελματισμό και το πάθος για τη δουλειά του. Αν δεν ήταν ο Ν. Σταυρουλάκης σήμερα δεν θα υπήρχε Συναγωγή Ετζ Χαγίμ και μαζί της θα είχε χαθεί ένα κομμάτι της ιστορίας και της κληρονομιάς της Κρήτης και των Ελλήνων Εβραίων.

Με τον θάνατο του Ν. Σταυρουλάκη, ο Ελληνικός Εβραϊσμός έχασε μια μεγάλη φυσιογνωμία, ένα σύγχρονο φιλόσοφο.

Μωϋσής Κωνσταντίνης

Πρόεδρος ΚΙΣΕ (1998-2010 & 2015-2016)

Με τον Νίκο Σταυρουλάκη μοιραστήκαμε πολλά από τότε που αναζητούσαμε οικογενειακά κειμήλια στις αποδεκατισμένες εβραϊκές οικογένειες, για να συγκεντρώσουμε την πρώτη «μαγιά» της συλλογής του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος.

Είχα τη χαρά να δεθώ μαζί του ακόμη περισσότερο στη διάρκεια της αναστήλωσης της Ετζ Χαγίμ, που ήμουν γ.γ. του ΚΙΣΕ, καθώς και στα μετέπειτα χρόνια της λειτουργίας της. Είναι στιγμές που δεν ξεχνιούνται.

Τι ήταν η Συναγωγή Χανίων πριν τον Σταυρουλάκη; Θυμάμαι καλά. Ήταν αρχές της δεκαετίας του '90. Ήμουν στα Χανιά σε επαγγελματικό ταξίδι όπου συνόδευα τον Πρόεδρο των ΕΛΤΑ. Του πρότεινα να επισκεφθούμε τη Συναγωγή. Κανόνισα να μας ανοίξουν και βρεθήκαμε μπροστά σε κότες και ακαθαρσίες... Ντράπηκα! Φεύγοντας, ένας νεαρός μας σταμάτησε: «Εσείς οι κουστουμάτοι, εάν γνωρίζετε τον πρωθυπουργό, να του πείτε να τη φτιάξει. Είναι ντροπή», μας είπε. Ντράπηκα για δεύτερη φορά μέσα σε λίγα λεπτά. Ο Ν. Σταυρουλάκης μετέτρεψε την ντροπή σε υπερηφάνια για την εβραϊκή κληρονομιά και στολίδι για την πόλη.

Πίνακας Περιεχομένων

περιοδικού «Χρονικά» 2014-2016

Πίνακας Τευχών

TOMOS 37 * αρ. τεύχους 243 * Ιανουάριος – Δεκέμβριος 2014
 TOMOS 38 * αρ. τεύχους 244 * Ιανουάριος – Δεκέμβριος 2015
 TOMOS 39 * αρ. τεύχους 245 * Ιανουάριος – Ιούνιος 2016
 αρ. τεύχους 246 * Ιούλιος – Δεκέμβριος 2016

ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

- A** Αντισημιτισμός 243/10-11, 245/33
 Λουσβίτς (Πορεία Ζωντανών) 246/3, 246/49
- B** Βουλευτές (Εβραίοι, αναθηματική στήλη στη Βουλή), 245/4
 Βουλή των Ελλήνων (εκδήλωση Ολοκαυτώματος) 245/4
- Γ** Γραμματόσημο Ελλάδος – Ισραήλ 245/31
- Δ** Διάλογος (Ιουδαϊσμού – Χριστιανισμού) 245/2
 Δίκαιοι (Μνημείο Συναγωγή Αθηνών) 245/5
 Δίκαιοι (βιβλίο) 245/35
 Δίκες (εγκληματιών πολέμου) 245/2
- E** Έλληνες Εβραίοι (19ος αι.) 244/21
- Θ** Θεσσαλονίκη (αποκαλυπτήρια Μνημείου στο ΑΠΘ) 243/3
- I** Ιγνάτιος (Μητροπολίτης Δημητριάδος) 246/3, 246/6
 Ισραήλ 245/33
 Ισραήλ – Ελλάδα (γραμματόσημο) 245/31
 Ισραηλιτική Κοινότητα **Αθηνών** 244/15-16
 Ισραηλιτική Κοινότητα **Θεσσαλονίκης** 244/17
 Ισραηλιτική Κοινότητα **Σουφλίου** 244/3
 Ισραηλιτική Κοινότητα **Χίου** 245/28
- Λ** Λαμέχ (ποίημα) 243/18
 Λογοτεχνία 243/17
- M** Μετάξι 244/3
 Μνημείο Δικαίων 245/5
 Μνημείο Παν/μιου Θεσσαλονίκης 243/3
 Μοντιανό Πατρίκ (Νόμπελ Λογοτεχνίας) 243/17
 Μπαρζιλιά Ηλίας Ραββίνος Αθηνών 244/16
- O** Ολοκαύτωμα 243/15, 245/3, 245/4, 245/7 (επαγγελματική αλληλεγγύη), 245/14 (μαρτυρία), 245/22
 Ολοκαύτωμα (κύκλωμα υιοθεσιών Θεσσαλονίκη) 244/17
- Π** Ποίηση 243/18
 Πίγχας Λίζα 245/14
 Πορεία Ζωντανών 2016, 246/3, 246/39
- Σ** Σαρτρ Ζαν Πωλ 243/11
 Συναγωγή Αθηνών 244/15
 Σχέσεις Ιουδαϊσμού – Χριστιανισμού 246/2, 246/36
- T** Ταλιούδ 245/23-25
 Τρομοκρατία 245/32
 Τσιτσάνης Ουζερί (ταινία) 245/22
 Τύπος (19ος αι.) 244/21
- Φ** Φριντλέντερ Σαούλ 243/15
- X** Χαμάς 243/13

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

- A** Αλμπάλας Βενιαμίν, 243/2
- B** Βαρών-Βασάρ Οντέτ, 245/14
- E** Ελιέζερ Βίκτωρ 243/5, 243/13, 245/32
- Z** Ζάρρας Κωνσταντίνος 245/23
 Ζουμπουλάκης Σταύρος, 245/2
- I** Ιγνάτιος (Μητροπολίτης Δημητριάδος) 246/13
- K** Καλαντζής Γεώργιος 246/34
 Κάστελ-Μπλουμ Όρλι 245/33
 Κωνσταντίνης Μωύσης 246/8
- Λ** Λουδάρου Αναστασία 245/28
- M** Μπαττίνου Ζανέτ 245/28
 Μπέζος Μάριος 245/25
 Μπεν Αμπα Ιρίτ 246/12
 Μπουλέκας Γιώργος 243/11
 Μπουτάρης Γιάννης 243/4
- N** Νεγρίν Γκαμπριέλ (Ραββίνος Αθηνών) 245/26
- Π** Πετράκος Γεώργιος 246/11
- P** Ροντάν Σιμόν 243/10
 Ρενί Ντομινίκ 243/10
- Σ** Σαλιέλ Δαυίδ 243/7
 Σαλιέλ Λεόν 245/6
 Σαμπετάι Ηλίας (Ραββίνος Λάρι-σας) 246/22
 Σολομών Μαρσέλ 246/9
- T** Τσινικόπουλος Δημήτρης 243/18
- Φ** Φινκελστάιν Ζυλ 243/10

BIBLIA

- ♦ **Ρίκας Μπενβενίστε:** Αυτοί που επέζησαν. Αντίσταση, εκτόπιση, επιστροφή. Θεσσαλονικείς Εβραίοι στη δεκαετία του 1940, (εκδ. Πόλις, Αθήνα 2014), 243/20
- ♦ **Σιμόν Σεμπαγκ Μοντεφιόρε:** Ιερουσαλήμ – Η βιογραφία (εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2014), 243/20
- ♦ **Ralf Melzer & Sebastian Serafin (επιμ.):** Ο δεξιός εξτρεμισμός στην Ευρώπη (εκδ. Πόλις, Αθήνα 2014), 243/21
- ♦ **Francisca de Pers, Αχιλλέα Φωτάκη:** Αντισημιτισμός. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις και το παράδειγμα της δίκης Πλευρή στην Ελλάδα, (εκδ. Ιονάφι, Αθήνα 2014), 243/21
- ♦ **Αννας Μαρίας Δρουμπούκη:** Μνημεία της λήθης Ίχνη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα και στην Ευρώπη, πρόλογος Χάγκεν Φλάισερ, (εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2014) 243/21
- ♦ **Richard Evans:** Το Γ΄ Ράιχ στην εξουσία, μτφρ. Κώστας Αντύπας, (Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014) 243/21
- ♦ **Pierre Rosanvallon:** Η κοινωνία των ίσων, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιόλης, (εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2014) 243/22
- ♦ **Keith Lowe:** Όλεθρος: Η Ευρώπη μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μτφρ. Ιωάννης Χαλαζιάς, (εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2014) 243/22
- ♦ **Αμος Οζ – Φάνια Οζσαλτσιμπέργκερ:** Οι Εβραίοι και οι λέξεις μτφρ. Νίκος Γεωργαντιδής, (εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2014) 243/22
- ♦ **Κώστα Μιχαλάκη:** Η Εβραϊκή Κοινότητα Τρικάλων 1881-1940. Προσπάθεια ανάπλασης μιας εποχής (εκδ. Τύποις, Τρίκαλα, 2014) 244/22
- ♦ **Χάνα Ρότσιλντ:** Η Βαρόνη της Τζαζ, Κέρκυρα 2014, 244/22
- ♦ **Γκρέγκορ Σαμάκ:** Το Μυστικό Βιβλίο (εκδ. Ψυχογιός, 2015) 244/22
- ♦ **Λουκά Πάτρα:** Μνήμη Προσώπων και Γεγονότων Τόμοι 2 – (εκδ. Ηρόδοτος, 2015) 244/22
- ♦ **Μωύση Κ. Κωνσταντίνη:** Οι Ισραηλιτικές Κοινότητες της Ελλάδος μετά το Ολοκαύτωμα. Από τις εκθέσεις του Κανάρη Δ. Κωνσταντίνη, (Αυτοέκδοση, Αθήνα 2015), 245/36
- ♦ **Αλμπέρτου Ναρ:** Σαλονικάι – Άπαντα τα διηγήματα, (εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2015) 245/36
- ♦ **Πάνου Δημ. Τζιόβα:** Η εβραϊκή παρουσία στην Ήπειρο και οι Ρωμαιοεβραίοι Γιαννιωτοεβραίοι της Θεσπρωτίας (Αυτοέκδοση, Ιωάννινα 2015) 245/36
- ♦ **Χρήστου Αθ. Μούλια:** Η εβραϊκή παρουσία στην Πάτρα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (εκδ. ΚΙΣΕ, Αθήνα 2015) 245/37
- ♦ **Συλλογικό έργο:** Η Μακρά σκιά της δεκαετίας του '40: Πόλεμος – Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος (εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015) 245/37
- ♦ **Σπύρου Γ. Γασπαρινάτου:** Οι ελληνικές κατοχικές κυβερνήσεις. Δίκες κατοχικών δοσιλόγων και εγκληματιών πολέμου (εκδόσεις της Εστίας, Αθήνα 2015) 245/37
- ♦ **Ραββίνου Ηλία Σαμπετάι:** Ιουδαίοι και Έλληνες. Διαχρονικοί διαλογοί (εκδ. Καπόν, Αθήνα 2016) 246/36
- ♦ **Robert Menasse:** Η έξωση από την κόλαση, μτφρ. Θ. Παρασκευόπουλος (εκδ. Πόλις, Αθήνα 2016) 246/36
- ♦ **Βασιλικής Σελιώτη:** Βρετανικά Στρατόπεδα Εβραίων Προσφύγων στην Κύπρο (1946 – 1949), εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2016, 246/37

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens, Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@ath.forthnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 247, vol. 39 • January - June 2017

- ✓ In an attempt to explore antisemitism and its expressions in Greece, we publish a series of essays that track down the phenomenon from different angles: The Rabbi of Larissa Elias Sabetai, in his research **“Anti-Judaism: Myths and slander”** reviews the origins of anti-Semitic slur from the 1st c.e. century, through the mediæval blood libels until the 30’s when the judicial case of the “Protocols of the Elders of Zion” concluded that the so called “Protocols” are false.
- ✓ Professor Dionyssi Drossos, of the University of Ioannina, in his essay **“Antisemitism: extremity and banality. Thoughts on remembrance and the responsibility of the genocide”**, deals with the denial and the trivialization of the Holocaust and confronts related stratagems as anti-Semitism triggering factors. The paper was presented at the Holocaust remembrance event in Ioannina (on January 28, 2017), by Professor Drossos who was the key speaker of the event.
- ✓ **Anti-Semitic incidents in Evia** are presented by Thrasyvoulos Papastratis. The research examines two incidents that occurred in 1891 and in 1951. The author underlines the fact that anti-Semitic feelings were a reality even in the immediate post-War period, and stresses the importance of the prompt reaction of the public authorities, as in the case presented here, that thanks to the timely intervention of the Prefect of Evia and the Metropolitan Bishop, the outburst of anti-Semitic violence was prevented.
- ✓ This issue’s insight on anti-Semitism closes with up-to-date initiatives to better understand and combat the phenomenon: A) the publication of the **Definition of Antisemitism**, and its explanatory directives, as adopted by IHRA in 2016. B) The publication of the survey **“Anti-Semitism in Greece today”** (ed. Heinrich Boel Foundation Greece, Thessaloniki 2017), which presents the results of two opinion surveys conducted in Greece, in 2014 and 2015, that measure anti-Semitic attitudes in the Greek society and correlate them with factors such as gender, age, political opinion, education, church affiliation but also trust, cosmopolitanism, belief in conspiracy theories and victimhood. The research was conducted by Giorgos Antoniou (Associate Professor of Jewish Studies, University of Thessaloniki), Spyros Kosmidis (Lecturer, University of Oxford), Elias Dinas (Associate Professor in Comparative Politics, University of Oxford) and Leon Saltiel (PhD candidate Contemporary Greek History, University of Macedonia). C) The publication of the book **“The role of the Media and the journalists in the rise of neonazism, fascism and racism in Greece, in Europe and in the world”** (ed. Educational Foundation of ESIEA, the Journalist’s Union of Athens Daily Newspapers, Athens 2017). It includes the papers presented at the Conference under the same title organized in Athens in 2014 by ESIEA with the cooperation of the International Federation of Journalists.
- ✓ The **Etz Hayyim Synagogue of Chania** in Crete is a remarkable example of what commitment can achieve in preserving and promoting cultural heritage. On the occasion of the 20th anniversary since the beginning of the restoration works at the Synagogue, we publish a chronicle on the history of the building, its restoration and its rich program of religious services, innovative activities and research work, that have turned the Etz Hayyim Synagogue into a major landmark of the city. We also publish a **tribute to Nicolas Stavroulakis**, the Synagogue’s director and project manager of its restoration, who passed away while this issue was in print. The chronicle is based on Stavroulakis’ texts, as well as on the material of the exhibition “Nikos Stavroulakis and the Reconstruction of Etz Hayyim” created by the Synagogue’s personnel.
- ✓ The issue closes with the **index of contents** of Chronika issues 2014 – 2016, and **book reviews**.

Cover illustration: *The names of the Jews of Chania (Crete) who perished in the sinking of Tanais in 1944 – detail from a painting by Nicolas Stavroulakis- overlap the façade of the Etz. Hayyim Synagogue of Chania, in an artistic approach of this issue’s special feature on the 20th anniversary of the restoration of Etz. Hayyim and the late Nicolas Stavroulakis.*

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. Δαβίδ Σαλιτέλ • ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: Έφη Εζρατί
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ: Βουλής 36 • 105 57 Αθήνα Τηλ. 210 - 32.44.315-8
E-mail: hhkis@ath.forthnet.gr • Internet site: <http://www.kis.gr> • Κωδικός εντύπου: 3502
ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους.

Διανέμεται δωρεάν

